

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

**ТЕМА: “ ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО
АНАЛІЗУ ”**

План

1. Поняття «глобальність», «глобалізм», «глобалізація».
2. Історія феномена глобалізації.
3. Сутність характерні риси та основні підходи до глобалізації
4. Антиглобалізм: ідеологія і реальність

Час проведення: 4 години.

Харків – 2017

Людство увійшло в ХХІ сторіччя. Яким буде це сторіччя? Що принесе воно людству? Чого очікувати в майбутньому? Ці та інші запитання хвилюють сьогодні кожную цивілізовану людину. Адже на зламі епох людство переосмислює свій історичний шлях, виявляє нові тенденції розвитку й нові загрози та шукає шляхи, які забезпечили б цивілізаційний поступ і водночас гідне життя Людини.

1. Поняття «глобальність», «глобалізм», «глобалізація».

Становлення глобальної господарської системи, що руйнує кордони національних господарств, пов'язаних міцними торговельними, фінансовими, політичними, соціальними і культурними відносинами, - найбільш значущий процес, який визначив обличчя світу на межі ХХ-ХХІ століть.

Семантично поняття «глобальність», як і інші поняття з цим коренем, пов'язане з латинським словом *globus* (земна куля). Тим самим підкреслюється, що життєвим простором людства є вся планета Земля, а проблеми його існування виступають як загальнопланетарні, тобто глобальні. Під«глобальністю» розуміється життя в світовому співтоваристві, де жодна країна (або група країн) не може відгородитися від інших. Поняття «глобальність» тісно пов'язане з категорією «світ як ціле », та активно розробляється з 70-х рр. ХХ ст. Парадигма цілісності заснована на визнанні єдності суспільства, біосфери, ноосфери як основного принципу світобудови.

У. Бек пропонує розуміти під глобальністю якісну характеристику життя у світовому суспільстві, де уявлення про замкнутий простір перетворилося на фікцію, а глобалізм- як ідеологію панування світового ринку, складову ідеології неолібералізму (У.Бек). «Один з проявів цілісності полягає в тому, що людина не залишається поза межами досліджуваного об'єкта, а знаходиться всередині нього, вона всього лише частина, яка позначає ціле».

Таким чином, цілісність виступає одночасно і як процес і як структура, що характеризує якісне становище світу.

Важливо також визначити та розрізнявати поняття глобалізму і глобалізації. Глобалізм - загальнопланетарна реальність, єдиний економічний і соціокультурний простір на основі взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів, зростання об'ємів і прискорення

темрів обміну товарами і послугами, міжнародного переміщення капіталів і робочої сили, взаємопроникнення духовних цивілізаційних цінностей, що формується. Поняття «глобалізм» має об'єктивний і суб'єктивний зміст. З об'єктивних позицій – це єдиний світовий простір, що створюється ринковою цивілізацією обміну. З суб'єктивних позицій глобалізм означає послідовне усунення від всіх місцевих інтересів, норм і традицій, формування світу економічного і політичного монополізму з міжнародним центром влади.

Глобалізація – це об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини з навколишнім середовищем. Глобалізація стала чи не найзагальнішим явищем сучасності; об'єктивною реальністю, без якої важко уявити політичний, економічний, соціальний чи культурний поступ суспільства.

Розгляд глобалізації у філософії характеризується тим, що в ній йдеться про становлення суспільних структур наднаціонального рівня; про вплив глобалізації на суспільство і на спосіб життя індивідів, моделі життєтворчості; про людство як глобальну спільноту і можливості конституювання світового суспільства; про можливість соціального пізнання тенденцій глобалізації; про можливість та наслідки глобалізаційних процесів і обумовлені ними способи самореалізації особистості.

2. Історія феномена глобалізації.

Науковий дискурс феномену глобалізації започаткували у 80-х роках ХХ ст. британські соціологи Роланд Робертсон, Ентоні Гіденс, Зигмунт Бауман, німецький соціолог Ульріх Бек, шведський соціолог Джонатан Фрідман, австралійський соціолог Малколм Вотерс. В українській науково-філософській думці це поняття набуло категоріального статусу лише наприкінці 90-х років минулого сторіччя. Щоб зрозуміти сутність глобалізації, доречно проаналізувати її витоки, причини і джерела, які, за Р. Робертсоном, Дж. Фрідманом і М. Вотерсом, сягають XV-VI ст. На їхню думку, глобалізація феномен західної, індустріальної цивілізації.

Дослідники глобалізації виокремлюють три етапи в її становленні. Перший етап (XV-XIX ст.) глобалізації – колонізація, появі якій сприяла промислова революція в XV- XVI ст. з'явилися

технічні винаходи, що істотно вплинули на формування індустріальної цивілізації, – компас, порох і пароплав. Європа, вважає швейцарський культуролог Дені де Ружмон (1906–1985) географічно об'єднала світ, власне вона його відкрила, дослідила, приручила, розбудила, змусила вирушити до своєї єдності. Європа розпочала з того, що поєднала континенти, які до її появи нічого не відали про взаємне існування. Вона дала змогу людству усвідомити свою єдність. Відкриваючи нові землі, здійснюючи географічну та промислову експансію, Європа залучала їх до сфери власного впливу, модернізувала життя народів світової “периферії”, експортуючи свої суспільні практики, господарські та політичні форми, капітали й техніку. Європейці заселили найвіддаленіші куточки планети, виготовили карти всіх континентів й океанів, назвали острови й моря своїми іменами. Покинувши рідні країни, вони принесли європейську культуру й цінності, до яких долучали “периферію”, оскільки були переконані, що вона з часом стане частиною їхньої цивілізації. Усвідомлюючи власні переваги над колонізованими народами, європейці прагнули не лише їх “цивілізувати”, а й наблизити до свого способу життя.

Перед Європою постали два шляхи розвитку: або її дезінтеграція на суперницькі націоналізми, що неминуче призведе до тоталітаризму, або федеральна інтеграція націй, які відмовляються від догми їхнього абсолютного суверенітету і в тій чи тій формі приймають спільну структуру. Федералізм – єдина відповідь на виклик історії, оскільки ґрунтується на пошануванні численних елементів, які творять Європу і водночас забезпечує їхню плідну конкуренцію в умовах миру.

У повоєнні 40-ві роки розпочався другий етап глобалізації європеїзації. Євроінтеграція на засадах федералізму почалася зі становлення Європейського Співтовариства (ЄС) на основі Римського договору (1957), за яким до ЄС увійшли Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди. За цим договором заснували Європейський спільний ринок, що сприяв формуванню інтернаціональних економічних і політичних зв'язків на рівні національних інститутів (держав, міжурядових і неурядових організацій тощо).

Наступний етап євроінтеграції розпочався в 70-ті роки. Він зумовлений, з одного боку, науково-технологічною революцією, а з іншого, початком економічної кризи. Перед країнами ЄС постало

завдання об'єднати ресурси для подолання відставання від США та Японії в галузі мікроелектроніки, біотехнології та виробництва нових матеріалів. На цьому етапі відбулося географічне розширення ЄС, яке сьогодні об'єднує 27 країн. Принципи євроінтеграції закріплені в Маастрихтському договорі (1991), який передбачає свободу переміщень у рамках ЄС капіталів, товарів, послуг, робочої сили та інформації. Важливе значення для практичної реалізації концепції євроінтеграції мають положення Маастрихтського договору про громадянство в ЄС.

Аналізуючи процеси євроінтеграції, Богдан Гаврилишин у доповіді Римському клубові “Дороговкази в майбутнє” (1980) висунув концепцію створення загального “світового порядку”, в рамках якого людство може дати раду і нинішнім проблемам, і тим, що виникнуть у майбутньому. Незважаючи на те, зазначав він, що у світі існує приблизно 160 націй-держав, які різняться між собою, у нас спільна доля і ми приречені на співіснування. Безперечно, світ переповнений конфліктами, а міжнародні інституції надто слабкі, однак є всі підстави вести мову про “спільну долю” і “світовий лад”.

Зразок такого спільного порядку демонструє Західна Європа, де об'єднання в європейські економічні і політичні структури дає змогу зберігати повну культурну незалежність, життєздатність і контролювати розв'язання питань, що стосуються народів цього співтовариства. Євроінтеграції притаманні:

- співіснування різних культур, релігійних вірувань, переконань, способів життя;

- політичне правління базується на співпраці у владі за умови відсутності сильної верхівки і наявності постійних коаліцій на всіх рівнях правління, що функціонують на засадах колегіальності;

- істинно федеральний характер політичних інституцій зі взаємопов'язаними відповідальністю і винятковим правом на ухвалення рішень на різних рівнях суспільної ієрархії світовому, регіональному, країни, провінції, округу, громади;

- надзвичайно децентралізована структура влади за широкої участі громадян в ухваленні рішень із “представницькою демократією” на вищих рівнях і “прямою демократією” на нижчих рівнях правління.

Таким чином, під європеїзацією, раніше розуміли розширення сфери дії європейського права. Цей термін також використовувався

для опису наслідків міграції європейців в ті країни, де вони потім ставали етнічною більшістю. Останнім часом дане поняття застосовується насамперед для позначення розширення сфери застосування принципів, прийнятих у Європейському союзі.

На думку Б. Гаврилишина, до світової інтеграції, а не лише європейської, спонукають такі чинники:

- загроза тотального фізичного знищення людства;
- розвиток транспортних і комунікативних технологій, що скорочують віддалі;
- нерівномірність розподілу природних ресурсів, що зумовлює економічну інтеграцію.

Запровадження нового устрою необхідне для виживання людства. У ХХІ ст. розпочався новий етап євроінтеграції, який пов'язується із запровадженням єдиної грошової одиниці (євро) та розвитком інформаційних технологій. Вільний обмін інформацією відкриває нові перспективи "електронної Європи", пріоритетами якої є освіта, підвищення кваліфікації, електронна торгівля. Кіберсфера (телевізуальна інформаційна) об'єднує локальне і глобальне, надаючи світу ознак гіпер реальності. Усі нації більшою чи меншою мірою втягнуті в одну й ту саму транснаціональну тенденцію інформаційного обміну в кібернетичних просторах і залучення до глобальних мереж.

Поряд з євроінтеграційними процесами, які демонструють прагнення до керованої глобалізації з відновленням партнерських взаємин Європи з іншими регіонами світу, у 40-х роках американці запропонували свій варіант глобалізації який має ґрунтуватися на американських ідеалах свободи та ринкового регулювання економіки.

Після Другої світової війни для США полем гри раптом став увесь світ, адже суперництво з Радянським Союзом точилося за кожен частинку світу. Міжнародна система "холодної війни" та її конкуренція за вплив та гегемонію між капіталістичним Заходом і комуністичним Сходом до 90-х років визначала стратегію розвитку світу.

Третій етап глобалізації розпочався в 90-х роках ХХ ст. У цей час формується глобальна капіталістична система. Самобутніми атрибутами сучасного етапу глобалізації є інтеграція та мережі. У цій новій ері глобалізації, зазначає американський експерт із міжнародних відносин Томас Фрідмен, домінує американська

потуга, американська культура, американський долар і американський флот. Америка перетворилася на глобальну силову структуру, яка стимулює й розвиває інтегративні тенденції. Щоправда, експерти доповіді “Глобальні зміни світу – 2025” стверджують, що до 2025 року міжнародна система стане глобальною і багатополюсною. США поступово втрачатимуть свою активну позицію як провідної держави світу. Уже до 2025 року Китай стане другою за величиною економікою світу. Завдяки економічному зростанню Індія також претендуватиме на статус ще одного полюса в новому багатополюсному світоустрою.

3. Сутність характерні риси та основні підходи до глобалізації

Процес глобалізації охоплює всі сторони людського життя, проте щодо визначення суті та змісту даного процесу висувуються різні методологічні позиції та концепції. Низка дослідників глобалізації (У. Бек, М. Кастелз, Дж. Сорос) вважають, що вона зумовлена вільним рухом капіталів і зростанням залежності національних економік від глобальних фінансових ринків і транснаціональних корпорацій. Транснаціональні корпорації (ТНК) (компанія) (корпорація), що володіє виробничими підрозділами в декількох країнах. Справді, ТНК є акторами (гравцями) глобалізації у сфері ринку, ресурсів, технологій і комунікацій, утверджуючи глобальну економіку без кордонів.

На думку У. Бека, влада й могутність ТНК зумовлена тим, що вони завойовують держави-нації, і без революцій, без зміни законодавства, тим більше конституції, лише завдяки діловій активності. Вони перекладають на себе повноваження національної держави, послаблюючи її. Світове суспільство, створене глобалізацією, ставить під сумнів могутність національної держави. Парадоксальність ситуації, вважає У. Бек, полягає в тому, що найбагатші люди стають віртуальними платниками податків, а їхнє багатство базується на віртуальній орієнтації у віртуальному світі. Вони підривають легальними, але нелегітимними способами добробут демократичного суспільства, можливостями якого користуються. Як зазначає У. Бек, підприємці відкрили філософський камінь багатства. Нова магічна формула багатства: капіталізм без праці і без податків. Саме тому У. Бек визначає глобалізацію як сплетення національних держав та їхнього суверенітету в павутину транснаціональних акторів і як

підпорядкування їхнім владним можливостям, орієнтації та ідентичності. Тож глобалізація означає вплив ТНК на всі сфери суспільного життя. Вона унеможливує самостійні дії націй-держав у соціально-економічній сфері. У цьому необхідно вбачати дуже важливу характеристику глобалізації її некерованість. Триумф ринкового порядку означає катастрофічну нестабільність глобальної капіталістичної системи.

Серед усіх інтерпретацій глобалізації найпоширеніша та, що світ стає більш стандартизованим, через технологічну, комерційну та культурну синхронізацію, яка йде із Заходу. Тому під глобалізацією часто розуміють набуття людством рис певної однорідності, завдяки потужному впливу західної цивілізації на решту людства, тобто його вестернізацію. «Вестернізацію» прийнято тлумачити як процес поширення на весь світ економічних практик і соціальних порядків, сформованих насамперед у Європі. Багато авторів ототожнюють нинішню модель глобалізації з вестернізацією. Крім того, менш імовірною стає одновекторність глобалізації як структурних і культурних процесів. Уже сьогодні можна говорити не тільки про європеїзацію й американізацію, а й про китаїзацію та інші полюси глобалізації. Серйозний виклик вестернізації кидає так званий конфуціанський капіталізм із його позитивами патерналізму, партнерства, державної підтримки економіки, колективізму. Тобто глобалізація не є однотипним процесом. Вона реалізується у формах не лише вестернізації, а й локально-цивілізаційних процесів у Китаї, Росії, Індії тощо.

Глобалізація постає як процес цивілізаційної гомогенізації людства, унаслідок дії чинників конвергенції і внаслідок експансії найбільш розвинених країн цивілізаційних лідерів. Ця експансія стала можливою завдяки тому, що західна цивілізація здійснила модернізацію у формі унікального техніко-інноваційного розвитку суспільства. Модернізація підготувала ґрунт для глобалізації. Індустріалізація і демократизація були ключовими словами модернізації у ХХ ст. і залишаються такими на початку ХХІ. Модернізаційні процеси у економічному та філософському аспектах можна визначити як перехід від суспільства добробуту з пошуками нових якостей суспільного і приватного життя.

Механізм розвитку - інновація, що забезпечувала високі темпи розвитку науки й техніки. Інновації і нововведення визначаються як цінності і норми суспільства, яке прагне до саморозвитку. Зразок

західного прогресу був привабливим для багатьох країн. Адже модель техногенного суспільства з усіма його атрибутами від загального добробуту до ліберальної демократії в принципі можна легко відтворити. Тому на шлях модернізації вступили постколоніальні країни, а згодом – посткомуністичні. Таку позицію поділяє Е. Гіденс, на його думку, глобалізація – тільки наслідок модернізації.

Сьогодні класичну теорію модернізації критикують за багатьма параметрами. По перше, вона визнає лінійність та одно-варіантність глобального розвитку, по друге, вона орієнтує на Захід, по третє, вона не дає засобів для аналізу ризиків вестернізації, зокрема індустріалізації, запровадження ринкової економіки, приватизації, багатопартійної демократії тощо. Згідно з поглядами скептиків, поняття глобалізації – основа ідеології, що її поширюють захисники вільної торгівлі, які прагнуть демонтувати системи добробуту й скоротити державні видатки на соціальні програми. І радикали, і скептики розглядають глобалізацію лише в площині економіки. Однак не менш важливими чинниками глобалізації є технологія, культура й демократія. Тому участь у глобальній економічній системі зовсім не гарантує успіху. Нагальне завдання для країн – знайти міцну рівновагу між збереженням своєї національно-культурної самототожності та інтеграції на основі нових технологій у світовий ринок. Тому потрібно використовувати досвід країн, які зуміли досягти успіху за допомогою глобалізації та інтеграції. Звісно, зазначає Е. Гіденс, глобалізація “не простує шляхами справедливості, і аж ніяк не є милосердною за своїми наслідками. Для великого загалу людей, які живуть поза межами Європи і Північної Америки, вона виглядає дискомфортно, подібно до вестернізації – або либонь американізації, позаяк Сполучені Штати є зараз єдиною супердержавою, яка за своїм економічним, культурним і збройовим становищем домінує у глобальній світобудові”. Тому цілком закономірно, що глобалізація у формі вестернізації викликає сумніви й незадоволеність. Зазвичай, пише Е. Гіденс, у глобалізації вбачають чинник, який руйнує локальні культури, поглиблює нерівність у світі.

Не випадково прибічники поміркованої глобалізації вбачають у ній і нові форми експлуатації, нерівності, обмеження свободи та колонізації (вестернізації, американізації).

Концепція постмодернізму (З. Бауман, Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда Ж. - Ф. Ліотар, У. Бек, Д. Харві) - інша вагома альтернатива постіндустріалізму, орієнтована не на дослідження об'єктивних характеристик сучасного суспільства, а на суть явищ, що відбуваються на соціопсихологічному рівні. Постмодернізація як створення наднаціонального універсуму, об'єднуючого на основі еkleктичної суміші цінностей культури Сходу і Заходу, Півночі і Півдня, світські і посттрадиційні інтелектуальні течії. Філософія постмодерну солідарна з теорією про втрату економікою (господарством) статусу домінуючої підсистеми суспільства, яка задає умови і правила функціонування всім іншим підсистемам, а також зростаючому розриві і взаємній незалежності економічному і політичному житті, релігійної сфери, сфери приватного життя.

Як зазначає З. Бауман, "глобалізація роз'єднує не менше, ніж об'єднує, вона роз'єднує об'єднуючи. Те, що для інших видається глобалізацією, для інших обертається локалізацією; для одних – це провісник нової свободи, для інших – несподіваний і жорстокий удар долі. На перше місце серед омріяних цінностей виходить мобільність. свобода пересування, той вічно дефіцитний товар, який розподіляється нерівномірно, швидко перетворюючись на головний чинник розшарування нашої постмодерної доби". Зигмунт Бауман бачить найглибший зміст ідеї глобалізації в невизначеному, некерованому і самотійному характері всього, що відбувається у світі; у відсутності центру, пульта управління, ради директорів або головної контори. наполягає, що термін «глобалізація» пов'язаний, перш за все, "з глобальними наслідками, абсолютно ненавмисними і непередбачуваними, а не з глобальними ініціативами та діями". Вчений в якості важливої риси глобалізації виділяє:

- статусну кризу інтелектуалів (еліти знання).
- «загибель відстані», звуження простору (у сучасному світі відстань існує тільки для того, щоб бути подоланою за допомогою новітніх засобів комунікації і передачі інформації., «розплавленість» умов людського життя та його цілей. Розмиті умови життя ведуть до утворення якогось символічного «контейнера можливостей», причому таких, що ще не виявлені, та таких які вже втрачені. Всі зміни в світі відбуваються настільки швидко, що ніяка проблема не може бути вирішена раз і назавжди - її треба періодично вирішувати заново. Наприклад, не можна

знайти хорошу роботу, тому що через 1-2 роки все може змінитися, і треба буде шукати нову роботу. Локальність у глобалізованому світі, переконаний З. Бауман, – знак соціальної знедоленості й деградації.

Для процесу глобалізації характерна однорідність, яка виявляється в уніфікації потреб, цінностей, норм та ідеалів. Безперечно, глобалізація – експансивна, її не можна уникнути. Єдина надія, на думку Т. Фрідмена, що “кожна країна спроможеться розробити численні фільтри, щоб оборонити свою культуру від зовнішнього і внутрішнього тиску глобальної капіталістичної економіки, тиску, що призводить до нівеляції всяких культурних особливостей. Бо сучасна глобалізація така швидка й потужна, що культури, яким забракне снаги це зробити, просто позникають, як зникає кожен біологічний вид, нездатний пристосуватися до зміни середовища”. Одним із найважливіших фільтрів, вважає Т. Фрідмен, є здатність до “глокалізації”.

Глокалізація - здатність культури, взаємодіючи з іншими впливовими культурами, вбирати те, що природно їй підходить і могли б її збагатити, та чинити опір справді чужим речам. Глокалізація потрібна для того, щоб будь-яка країна чи культура змогла засвоїти окремі аспекти глобалізації, скористатися ними й збагатитися, але не дати цим стороннім впливам заповнити й пригнітити себе.

Таким чином, Т. Фрідмен розглядає глокалізацію оптимістично, натомість З. Бауман песимістично. Глокалізація, вважає З. Бауман, – процесової всесвітньої стратифікаціїна глобалізованих багатих і локалізованих бідних.

Глобалізація для Дерріда - незворотній і закономірний процес, який переживає сьогодні світ, процес «глобалізації» не сумірний з нашим повсякденним життям, він стоїть вище конкретних світів і прагне уніфікувати все розмаїття форм соціальних організацій. Використовуючи поняття «глобалізація», Дерріда уточнює, що він говорить саме про *mondialisation*, у якому ясно чується створення світу, а не про *globalization*, в якому йдеться про всесвітній процес.

Філософ розуміє світ як оточення, говорить про світ в просторовому, а не в психологічному сенсі: людина знаходить себе у світі, а не створює його навколо себе. Дерріда цікавлять саме шляхи формування єдиного світу людей таким чином, щоб це не перетворювалося на пошук спільного знаменника для життєвих

світів кожної окремої людини. Іншими словами, він задається питанням про те, як досягти спільності не втративши відмінностей, тієї системи відмінностей, яка, за словами Фуко, і може дати певне уявлення про (само) тотожності. Навіть якщо глобалізація і не знищує індивідуальних особливостей і реалізується саме як взаємне відкриття, тим не менш, це відкриття завжди відчуває вплив тих чи інших приватних інтересів і політичних стратегій. Процес глобалізації робить можливим і необхідним не тільки узагальнення, а й звільнення від історичних коренів і географічних кордонів.

Дерріда не говорить прямо про кінець національних держав і не закликає відмовитися від національного (що означало б відмову від мови та історії). Дивина глобалізації полягає в тому, що всі країни виступають за взаємне відкриття кордонів до тих пір, поки це не стосується приватних державних амбіцій. Хоча відкриття кордонів завжди і неминуче пов'язане з обмеженням державного суверенітету і з делегуванням частини повноважень міжнародним організаціям. Парадокс полягає в тому, що відкриття кордонів не може проходити без взаємного обмеження. Глобалізацію він схильний розглядати і як процес розвитку права, виходу за межі політики, та затвердження його загальнолюдських основ, і як боротьбу конкретних людей за свої права.

М. Епштейн, який багато років досліджував постмодернізм аналізує сучасний світ, як про етап «прото - Х. «Ми живемо, - відзначає Епштейн, - не після (модернізму, структуралізму, утопізму, комунізму), але на самому початку нового періоду, який найкраще характеризується приставкою «прото-»: протоглобальний, протоінформаційний, протовіртуальний». Так, М. Епштейн, аналізуючи глобалізацію, вказує на її занадто велику швидкість, що спричиняє такі негативні наслідки, як відставання людини від рівня розвитку людства в цілому, диспропорцію між видом (біологічним) і індивідом. Загострюється диспропорція між розвитком людської індивідуальності, обмеженою біологічним віком, і соціально-технологічним розвитком людства, для якого поки не видно меж в часі.

З кожним поколінням на особистість навалюється все більш важкий вантаж знань і вражень, які були накопичені попередніми століттями і які вона не в змозі засвоїти. Глобальний обсяг науково-технічної літератури подвоюється кожні сім років. Особистість бореться з цим валом інформації та в цілому поки справляється.

Відбувається «компресія» колишніх знань, забувається багато «зайвого», тому молодь не читає книг. Давно вже більшість не читає Платона і Аристотеля. Скоро ніхто не буде читати Толстого і Достоевського - і нічого не трапиться. Те, що вони могли вкласти в скарбничку людства, вони вже вклали. Але у відношенні особистості, що формується зараз в країнах, що розвиваються, ці спостереження мають особливе значення. Людина ще недавно традиційного суспільства не може включитися в сучасний інформаційний потік і відчуває дискомфорт або фрустрацію.

Науковці виділяють чотири загальних підходів до трактування змісту глобалізації:

Перший - «гуманістичним», «глобооптимісти», підтримують глобалізацію і стверджують, що глобалізм гуманний, підтримують вільний ринок і демократію. Їх позицію виявляє формула: «Скільки світів – стільки глобалізацій». Даний підхід стверджує, що глобалізація вирішить багато соціальних проблем. Вона є результатом розвитку глобального капіталізму, доброзичливо відноситься до ліберальних і демократичних політичних традицій. Так Валлерстайн розглядає глобалізацію як тенденцію, що діє вже декілька сторіч і спрямовану на досягнення єдності людства в рамках світосистеми, що представляє взаємозв'язок і взаємодію різноманітних країн, культур і держав в економічній, політичній, культурній, технологічній та інших сферах. Головною проблемою в контексті глобалізації Валлерстайн вважає взаємозв'язок між транснаціональними процесами та існуючими національно-державними утвореннями, націями і національними культурами.

Другий підхід, який можна назвати «критичним», характеризує глобалізацію як процес, неприйнятний в його нинішньому вигляді. У процесі глобалізації не повинні бути загублені національні демократичні досягнення, зокрема такі, як національно-державний суверенітет. (А. С. Панарін, А. В. Бузгалін). Деякі групи антиглобалістів концентрують увагу на специфічних проблемах. У пошуках альтернативної системи вони підкреслюють необхідність розвитку місцевих структур і місцевих компаній, які ґрунтувалися б на більш цілісному підході. В цілому, в даному підході переважає думка, що глобалізація досить далека від планів братерського єднання народів, світового.

Третій підхід визнає, що майбутнє глобалізації невизначено, що кінцевий результат глобалізації в даний час невідомий. Серед

можливих варіантів - війна всіх проти всіх, світове панування однієї наддержави, тиранічний союз глобальної еліти, глобальна екологічна катастрофа чи якась комбінація з перерахованих варіантів. Багато хто з прихильників даного підходу закликають вивчати глобалізацію в академічному аспекті. (Д. Бречер, Т. Костелло і Б. Сміт). В. Л. Іноземцев вважає, що сутністю глобалізації є «формування системи, що дозволяє людині чи групі взаємодіяти з іншими людьми, корпораціями та соціальними структурами, не вдаючись до посередницької ролі держави» Він також солідарний з тими західними вченими, які розглядають глобалізацію як «період невизначеності».

Четвертий підхід говорить про неоліберальну глобалізацію, сутність якої визначають як інтернаціоналізацію економічного, політичного і культурного життя людства, супроводжувану ігноруванням багатьох цивілізаційних імперативів. Неоліберальна форма глобалізації отримала найбільше поширення розвіяла міф про стійкий розвиток. Світ, як і раніше нестабільний. Модель неоліберальної глобалізації спрямована на ослаблення національних держав та їх суверенітету. Ще однією особливістю неоліберальної моделі глобалізації для периферійних країн є пріоритет фінансової діяльності над виробництвом і суспільним розподілом. Таким чином, в державах, що розвиваються створюються умови для експансії корпорацій через «нав'язування» умов глобального вільного ринку і довготривалої стратегії концентрації природних ресурсів промислово розвиненими країнами.

Неоліберали розглядають глобалізацію, як процес поступового подолання державами своїх вузькоєгоїстичних національних інтересів і становлення "співтовариства цивілізованих країн", який є результатом взаємопроникнення національних економік, інтернаціоналізації фінансів, посилення ролі найбільших ТНК у світовій економіці, зростання конкуренції підприємств і фірм, незалежно від їх національної приналежності.

Підводячи підсумки вище сказаного, можна зробити наступний висновок, множинність змістів поняття «глобалізація» свідчить про те, що на сучасному етапі глобалізація постає, по-перше, як трансформація соціальної дійсності, яка характеризується різними показниками в основних сферах життєдіяльності суспільства, по-друге, як соціоприродній процес, обумовлений не

тільки соціальними, але і природними причинами, по-третє, як складний, багатоаспектний, різноспрямований процес, в результаті якого відбувається посилення взаємозв'язків між природним та соціальним світом, між країнами і народами, культурами і державами, а також між окремими індивідами.

Під впливом глобалізаційних процесів складна світова система стає все більш нестійким утворенням, в якому розширюються і поглиблюються різного роду взаємозв'язки, що призводить до структурної трансформації всього сформованого раніше світового порядку. У той же час під впливом глобалізації змінюються світоглядні орієнтири, наукові уявлення, методологія аналізу масштабних процесів і явищ, коригуються раніше виявлені закономірності, описані в суспільних та природничих науках.

Таким чином, можна стверджувати, що глобалізація - це суперечливий, діалектичний процес розвитку соціоприродної дійсності, що характеризується посиленням та ускладненням системи взаємозалежності між його суб'єктом і об'єктом, і одночасно це процес розвитку наших знань про ці взаємозалежності та її глибинних основах.

Питання для самоконтролю:

1. Чи є тотожними терміни «глобалізм», «глобалізація»?
2. Охарактеризуйте поняття «глокалізація».
3. Чи виключають процеси глобалізації локалізацію та регіоналізацію?
4. Чи можна визначити глобалізацію як «інтенсифікацію соціальних відносин»?
5. Які фактори зумовлюють процес глобалізації?
6. Дайте характеристику процесу глобалізації в концепції З. Баумана.
7. Визначте феномен глобалізації в теорії У. Бека.
8. Особливості постмодерністських концепцій глобалізації.
9. В чому сутність неоліберальної глобалізації?
10. У чому полягають суперечності антиглобалізаційного руху?

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

**ТЕМА: “ ГЛОБАЛІСТИКА ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ
ОБГРУНТУВАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ”**

План

1. Умови формування глобалістики.
2. Структура та предметне поле глобалістики.
3. Філософія та методологія глобалістики.
4. Основні напрями розвитку сучасної глобалістики.

Час проведення: 2 години.

Харків – 2017

Окресливши предметне поле філософії глобалізації, слід сказати, що воно має певні спільні терени із глобалістикою. Становлення глобалістики як міждисциплінарної науки, що вивчає процеси і наслідки глобалізації, пов'язано із широким застосуванням міжпредметних синтезів.

Саме глобалістика дозволяє виявити і описати багатогранність проявів глобалізації. Але філософія глобалізації не збігається із глобалістикою. Якщо філософія глобалізації має достатньо чітко окреслений предмет дослідження, то предмет глобалістикимає розмиті контури. Його визначення зазнає коливань від претензій на побудову метатеорії глобалізаційного процесу до узагальнень емпіричних досліджень міждисциплінарного характеру.

1. Умови формування глобалістики.

Сучасний етап розвитку світового співтовариства вимагає формування нової галузі міждисциплінарного наукового знання - глобалістики. В цьому процесі виділяють три етапи. На першому з них (кінець 1960-х - кінець 1980-х рр.) глобалістика в основному, складалася в контексті осмислення глобальних проблем людства. Особливу роль в цьому відіграли виступи прихильників Пагоушського руху та праці Римського клубу, а також дослідження вчених екологів з різних країн світу.

Римський клуб було створено 1968 р. в Римі. Ініціаторами створення клубу був Ауреліо Печчеїта О. Кінгом. Римський клуб міжнародна неурядова організація, що об'єднує в своїх рядах учених, громадських і політичних діячів різних країн світу. Юридично Римський клуб зареєстрований у Швейцарії. Головна мета - сприяти усвідомленню труднощів, що виникли перед людством; та шляхом впливу на суспільну свідомість, намагатися виправити нинішню ситуацію. Аналізуючи діяльність Римського клубу, його творець і лідер Ауреліо Печчеї, сформулював "Основні цілі людства", які виклав у своїй книзі "Людські якості".

Сам термін «глобалістика» почав широко застосовуватись у 1970 - ті роки ХХ століття, але широкого вжитку не набув. Про його зміст серйозно заговорили в другій половині 1990 - х років, коли увага вчених була зосереджена на дослідженнях глобальних проблем сучасності та осмисленні глобалізаційних процесів. До цього часу був накопичений значний теоретичний та фактичний матеріал. Зокрема, було з'ясовано та впроваджено в науковий та загальнонавчаний дискурс такі поняття як «глобалізація», «глобалістика», «глобальний світ», «глобальні проблеми сучасності», «антиглобалізм» та інші.

Другий етап розвитку глобалістики за часом збігся з руйнуванням соціалістичної системи, що зумовило нову розстановку сил на міжнародній арені в кінці ХХ ст., коли перед ученими повстало завдання осмислення кардинальних змін і сформованої нової суспільно-політичної ситуації. Це послужило імпульсом, щоб повернути наукову думку від вивчення наслідків

до аналізу причин змін які відбуваються на планеті. Саме тоді, в 1990-і рр., розпочинається активне осмислення процесів глобалізації.

Глобалістика як теорія і практика тісно пов'язана з реаліями суспільного життя. Цим пояснюється те, що різні напрямки і течії глобалістики досить яскраво виявили себе вже на перших етапах її становлення, коли протистояння двох ідеологічно ворожих суспільно-економічних та політичних систем обумовило її розвиток в рамках двох основних шкіл (західної і радянської). У наступний період позиції цих шкіл зблизилися під впливом нових реалій світової політики, перспектив розвитку світового ринку, а також загальних оцінок рівня екологічної загрози.

З 2000-х рр. починається новий (третій) етап розвитку глобалістики, пов'язаний із становленням основних форм її існування в якості самостійної галузі наукового знання. У теоретичному плані третій етап пов'язаний з осмисленням широкого спектру глобальних соціоприродних процесів. На сьогодні глобалістика в наукових колах трактується, по-перше, як наукова дисципліна (М. А. Чешков); по-друге, як сфера суспільної практики (І. А. Василенко), а також як над дисциплінарна галузь наукового знання (А. М. Чумаков). При цьому деякі вчені взагалі відмовляють їй у праві на існування.

Таким чином, глобалістика на сучасному етапі розвитку визначається як сфера теорії і практики, в центрі уваги якої є вивчення процесів глобалізації та наслідків, які вона породжує. В цьому аспекті, слід зазначити, що останні не зводяться лише до екологічних проблем сучасності, це проблеми в економічній, в політичній, в соціокультурній сферах які взаємопов'язані одна з одною і обумовлюють існування одна стосовно іншої.

2. Структура та предметне поле глобалістики.

Глобалістика - це нова інтегративна галузь наукового знання, що охоплює філософські, гуманітарні, і природничо-наукові аспекти вивчення глобальних явищ і процесів. Поняття глобалістики може використовуватись як у широкому значенні, так і у вузькому.

В широкому значенні глобалістика - це сукупність наукових, філософських, культурологічних і прикладних досліджень, які спрямовані на вивчення різноманітних аспектів глобалізації та наслідків, які вона породжує. В цьому аспекті трактування до глобалістики слід віднести: теоретичні результати цих досліджень, їх практичну реалізацію, при цьому необхідно враховувати багатоаспектність самих глобалізаційних процесів, а саме їх політичні, економічні, екологічні, соціокультурні складові, які мають як локальні, так і глобальний вимір реалізації.

У вузькому значенні під глобалістикою слід розуміти міждисциплінарну, комплексну галузь наукових досліджень, які спрямовані на з'ясування сутності, сенсу та спрямованості глобалізаційних процесів, причин їх виникнення та тенденцій розвитку світового співтовариства, а також охоплюють передбачення результатів розгортання глобалізаційних

процесів для унеможливлення або зменшення негативних впливів на розвиток людства.

В сучасній філософській літературі досить часто при розгляді структури глобалістики виокремлюють такі аспекти як соціологічний, антропологічний, культурологічний, екологічний, економічний та політичний. Наприклад, економічний аспект: охоплює дослідження становлення єдиної економічної системи, діяльність транснаціональних корпорацій та долю національних держав, міжнародної безпеки в процесі становлення геоekonomіки.

Політичний аспект глобалістики містить у собі такі проблеми як новий світопорядок, глобальні реформи міжнародних відносин, стратегії світового розвитку.

Антропологічний аспект охоплює вивчення взаємовідносин людини та природи і першочергово досліджує проблеми виживання людського роду. Проблема виживання пов'язується лише з дослідженням глобальних проблем сучасності.

Культурологічний підхід передбачає вивчення сучасних та класичних цивілізацій, дослідження проблем пов'язаних з становленням єдиної глобальної культури. Проблему становлення людини в умовах розгортання глобалізаційних процесів, кризи культури сучасного суспільства, дегуманізацію культури в процесі розгортання глобалізації.

Екологічний аспект, містить у собі розгляд таких питань як конфлікт між природою і людиною, як наслідок діяльності людства, проблему народонаселення та, можливі шляхи подолання цих конфліктів, перспективи розвитку світового співтовариства.

Соціальні аспекти глобалістики: охоплюють такі тематизації, як соціальна організація суспільства в умовах глобалізації світу, соціальне прогнозування та моделі глобального розвитку.

До філософських досліджень глобалістики слід віднести: місце і роль соціоприродних процесів в бутті людини, дослідження фундаментальних принципів людського буття, виходячи з яких соціоприродні процеси сприяли досягненню ідеї цілісного єднання людства.

Структура методології глобалістики характеризується її предметом. Розрізняють два основних підходи до визначення предмету глобалістики: як вивчення актуальних глобальних проблем (вузький підхід), та як дослідження світу у цілісності всіх форм буття людства.

Методологія згідно з якою предмет глобалістики полягає у вивченні актуальних глобальних проблем, побудована на трьох взаємопов'язаних принципах:

- застосуванні глобальних підходів до масштабних, комплексних світових проблем, що відображають постійно зростаючу взаємозалежність всіх країн в рамках єдиної планетарної системи;
- першочерговий розгляд довгострокових наслідків глобальних процесів, пов'язаних з ними політичних рішень і практичних заходів щодо їх реалізації;

- розгляді всього комплексу сучасних проблем: політичних, економічних, соціальних, культурних, технічних, природоохоронних і т.д., які визначаються терміном «глобальна проблематика».

Проблема виживання людства є основною в глобалістиці. Вона охоплює широке коло питань і не зводиться ише до задоволення економічних потреб (бідності чи багатства), а виживання біосфери, екосистеми.

Основним завданням глобалістики постає вивчення причин глобальних змін в світі та тих проблем, які вони породжують. Глобалістика виконує низку соціально значущих функцій. Зокрема, інтегративну, світоглядну, прогностичну, аксіологічну. Особливо цереалізується через взаємодію науки та практики, діяльності багатьох вчених, політиків, громадських діячів по-новому подивитись на сучасний світ і щоб кожна людина усвідомила свою приналежність до подій у світі, переоцінила своє ставлення до себе, до інших людей, до природи, до світу в цілому.

Отже, з огляду на вище сказане, можна стверджувати, що глобалістика є особливою галуззю знання, оскільки вона не схожа ні на одну з конкретних дисциплін, так як являє собою інтегроване знання про соціоприродні процеси, межі яких мають планетарний характер. На відміну від всіх інших наук, які займаються вивченням лише окремих аспектів, фрагментів дійсності, глобалістика спрямована на вирішення комплексних життєво важливих для всього людства проблем.

3.Філософія та методологія глобалістики.

З'ясування сутності глобалістики вимагає з необхідністю існування її в межах філософського знання, для того щоб всебічно та комплексно дослідити явище глобалізації та дати відповідні висновки, передбачити можливі шляхи розвитку світового співтовариства. Під філософією глобалістики розуміється місце і роль соціоприродних процесів у бутті людини. Розглядаються які поправки при осмисленні свого існування повинна внести людина, якщо вона стане співвідносити своє буття з соціоприродними процесами, що відбуваються у світі.

Філософія глобалістики виходить з ідеї цілісності та єдності планети і живих істот, що її населяють вона повинна знайти фундаментальні принципи людського буття, які стали б сприяти досягненню ідеї цілісного єднання.

До філософсько - методологічних досліджень глобалістики слід віднести синергізм. Синергетика є новим і досить актуальним напрямком в дослідженні глобальних проблем і процесів. **Синергетика** (від грец. Synergetikos - спільний, узгоджений) - наукова дисципліна, що вивчає зв'язки міжелементами структури підсистемами), які утворюються у відкритих системах (біологічних, фізико-хімічних, геолого-географічних і, можливо, глобальних) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною, енергією та інформацією з навколишнім середовищем у неврівноважених умовах. У таких системах спостерігається узгоджена поведінка підсистем, у результаті чого зростає ступінь її впорядкованості (зменшується ентропія), тобто розвивається процес самоорганізації. Сучасна синергетика являє собою

систему концепцій, що описують закономірності будови, функціонування та еволюції відкритих систем, до яких можна віднести як сукупність глобальних проблем і процесів, так і систему глобального світу в цілому. Основні положення синергетичної концепції самоорганізації можуть бути також екстрапольовані на процеси глобалізації.

Глобальний світ є відкритою системою, неврівноважений стан якої характеризується нестабільністю однополярного світу і світовою економічною кризою. Між акторами глобального світу, які являють собою сукупність його підсистем, відбувається інтенсивний обмін ресурсами матеріальними (сировина, енергія, товари), технологіями, ідеями, досягненнями культури, мистецтва.

Система, що оточує глобальне середовище периферійного світу може розглядатися як сукупність складових її (оточення) об'єктів, що знаходяться в динаміці. В складі світової глобальної системи реалізується інтенсивна інформаційно-комунікативна взаємодія, а також взаємодія інформаційних полів її об'єктів.

Розрізняються процеси організації та самоорганізації. У контексті глобальної системи можна говорити про становлення нового світового порядку, заснованого на якихось ліберальних економічних, політичних та ідеологічних стандартах. Організація, на відміну від самоорганізації, може характеризуватися, наприклад, утворенням однорідних стабільних статистичних структур, типовим прикладом яких можуть бути глобальні і великі регіональні організації такі, як ООН, НАТО, ЮНЕСКО та ін. Більш того, ряд великих регіональних організацій (ЄС,) по мірі включення у свій склад нових членів проявляють все більше ознак глобальності.

Процеси самоорганізації відбуваються в середовищі поряд з іншими процесами, зокрема протилежної спрямованості, і можуть в окремі фази існування системи як переважати над останніми (прогрес), так і поступатися їм (регрес). Так, процес самоорганізації в ряді регіонів світу характеризується очевидними ознаками регресу. Однак сама система довгий час була досить стійкою, поки не розпочалася криза однополярного світу. Самоорганізація може мати в своїй основі процес перетворення чи розпаду структури, що виникла раніше в результаті процесу реорганізації. Сьогодні глобальна система переживає процес свого перетворення і поступового переходу до конфігурації багатополярного світу. Оскільки однополярний світ є досить розвиненою системою, то його перехід до багатополярної структури можливий тільки через кризу системи, точкою біфуркації якої є сучасна світова економічна криза. Можливо, наслідки світової економічної кризи і будуть таким «стрибком», а сама криза стане переломним моментом переходу системи однополярного світу в більш стійку систему багатополярності. Кризу можна розглядати як фазовий перехід до формування нової «кристалічної решітки» світової цивілізації.

Якщо вести мову про методи, які використовуються в межах глобалістики то тут слід перераховувати всі методи окремих наук, та їх внесок в дослідження всіх складових глобалізаційних процесів, тому що в

глобалістиці задіяні філософія, культурологія, політика, економіка, екологія, ідеологія.

В рамках філософсько-методологічного підходу досліджуються філософські засади, сутність, генезис глобальних процесів, розглядаються найбільш загальні питання про соціально-політичні, економічні перетворення, необхідних для успішного вирішення глобальних проблем і оптимізації протікання процесів, що лежать в їх основі.

У філософії глобалістики є два підходи до проблеми існування людини. Перший підхід можна позначити як сцієнтистсько-технократичний. Він розглядає проблему людини утилітарно-прагматично, тобто передбачає подальше вдосконалення людини шляхом розвитку її "нових якостей". Такий підхід розвивається в рамках Римського клубу і був першим в історичному плані.

Другий підхід виник як альтернатива першому він передбачає повернення людині справжності, яка була втрачена в ході її історичного розвитку. Основна ідея даного підходу лежить у відповідальності людини за своє буття. Цей напрямок в глобалістиці виходить із філософії екзистенціалізму.

4. Основні напрями розвитку сучасної глобалістики.

В даний час можна виділити наступні п'ять напрямків в глобалістиці.

1. Технократична глобалістика прихильники цього напрямку виходять з того, що оскільки науково-технічний прогрес є головною причиною загострення глобальних проблем, то, вирішення цих проблем можливе лише шляхом подальшого вдосконалення техніки.

«Технотронну ідилію» пропагує З. Бжезинський. Його футурологічний проект пов'язаний з «технологічною елітою», до складу якої входять учені і техніки, котрі, скинувши владу партій і профспілок, забезпечать свідомий контроль за розвитком суспільства й особисту свободу його громадян.

Теорії «технотронного» і «постіндустріального» суспільства в дещо модифікованому вигляді дістали свого продовження в доповіді О. Кінга (ФРН) Римському клубу «На радість і горе, мікроелектроніка і суспільство». У доповіді дано комплексну оцінку впливу сучасної мікроелектроніки на повсякденне життя людей, на перебіг економічних і соціокультурних процесів. «Рожеве майбутнє» людства — це результат методології так званого технологічного детермінізму.

2. Постіндустріальна глобалістика представники цього напрямку вбачають причини глобальних проблем у змінах які відбуваються в політичній, соціальній та економічній структурах суспільства, викликаних переходом від індустріального до постіндустріального суспільства. З виникненням глобального постіндустріального суспільства, глобальні проблеми будуть вирішені.

До цих учених належить Д. Белл. Він вважає, що визначальним фактором розвитку в «постіндустріальному суспільстві» має бути не капітал, а нове знання і влада у вигляді «нового класу» технократів і

висококваліфікованої інтелігенції. На його думку, «індустріальне суспільство» характеризується п'ятьма головними ознаками:

- зміщення акцентів з виробництва товарів на виробництво послуг;
- поява і поширення впливу «нового класу» технократів і інтелектуалів;
- визначальна роль теоретичного знання як «нервового вузла соціальної системи», джерела її розвитку і підґрунтя вибору політики майбутнього;
- здійснення свідомого контролю над технологічним зростанням, що має спричинити принципово нову форму суспільної еволюції;
- розроблення нової «інтелектуальної технології», яка позбавить анархії стихійного ринку завдяки широкому застосуванню системного аналізу, теорії ігор, імітаційного моделювання і сучасних методів опрацювання й аналізу інформації на комп'ютерних системах.

На думку автора «Третьої хвилі» О. Тоффлера, «супер індустріальному суспільству» майбутнього доведеться зіштовхнутися ще в небачених масштабах із проблемами безробіття, дефіциту продуктів харчування, енергії тощо.

3. Еколого-популістська глобалістика, прихильники цього напрямку бачать джерело загострення глобальних проблем у взаємодії суспільства і природи. На їхню думку, для вирішення глобальних проблем необхідно звести воедино новітні досягнення природничих наук і використовувати їх при прийнятті політичних рішень, що, в кінцевому рахунку, дозволить усунути антропогенні наслідки технічного прогресу. Ключ до вирішення проблем, лежить в "альтернативному світогляді" або так званому "третьому шляху".

Перераховані три напрямки глобалістики реалізують ідею "утилітарно-прагматичного" підходу до вирішення проблеми людини.

У рамках другого підходу, тобто надання справжності людському буттю розвивається "екзистенційно-культурна глобалістика" і "еволюційно-детерміністська".

4. Екзистенційно-культурна глобалістика, для представників цього напрямку характерний більш широкий погляд на генезис глобальних проблем. В якості основної причини їх загострення можна назвати дегуманізацію культури. Рішення сучасної кризи бачиться у поверненні справжнього гуманізму, де людина буде нести відповідальність за своє буття.

5. Еволюційно-детерміністська глобалістика. Представники цього напрямку вважають, що феномен техніки має онтологічний статус, тобто технічний прогрес - це частина еволюції природи. Людство має лише правильно налаштуватися на цей еволюційний процес, а "мудрість" природи сама вирішить виниклу кризу.

Сучасні парадигми глобалістики сформувались наприкінці ХХ ст, на базі методологічного розмежування в світі склалося сім відносно самостійних шкіл глобалістики.

Першу школу репрезентує Римський клуб. Вона застосовує методологію визначення «Межі зростання». Досягнення цієї школи полягають в результативних спробах моделювання світової динаміки на підставі глобальної моделі Дж. Форрестера. Для цього брались п'ять взаємопов'язаних змінних величин: населення, капіталовкладення, використання невідновлюваних природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, виробництво продуктів харчування. Було запропоновано робочу гіпотезу про дисфункціональність глобальної системи. У ході її перевірки було доведено, що в разі збереження наявних тенденцій зростання людство дуже швидко наблизиться до крайньої межі демографічної та економічної експансії. Значення цих результатів полягає в тому, що вони вказують на справжні причини проблем глобального розвитку: панування і жорсткий егоцентризм транснаціональних корпорацій, псевдосуверенітет багатьох держав, конфліктна конкуренція між ними, егоїстичний дух елітаризму західної цивілізації, дезінтеграція людського співтовариства. Модель Дж. Форрестера була досить грубою та не враховувала величезного числа вторинних факторів, що впливають на розвиток людства, вирішено було продовжити дослідження в області глобального моделювання. Так з'явилася модель "Мир-3", створена фахівцем в області системної динаміки Деннісом МЕДОУЗОМ, за економіко-математичною методологією Д. Форрестера. Результатом стала поява нашумілої доповіді за назвою "Межі росту", представленої 12 березня 1972 р. у Вашингтоні, у Смітсонівському інституті. В ній стверджувалося, що через 75 років сировинні ресурси планети будуть вичерпані, що разом з нестачею продовольства призведе до глобальної кризи небачених масштабів і поставить під сумнів подальше існування людства.

Особливого значення в глобальному розвитку набувають «якості людини». Фундатор Римського клубу А. Печчеї зазначав, що саме в людині містяться джерела всіх наших проблем, у ній зосереджені всі наші прагнення і сподівання, усі засади і звершення. Печчеї пропонує шість, як він називає "стартових" цілей, які пов'язані з "зовнішніми межами" планети; "внутрішніми межами" самої людини; культурною спадщиною народів; формуванням світового співтовариства; охороною навколишнього середовища та реорганізацією виробничої системи.

Коротка характеристика для кожної **цілі** виглядає наступним чином.

Перша мета: зовнішні межі.

Присутність людини на планеті, її діяльність обмежується біофізичними межами ("зовнішніми межами") Землі. Отже, людина у своїй діяльності, повинна виходити з можливостей навколишньої природи, не доводячи їх до крайніх меж.

Друга мета: внутрішні межі.

Ця мета вказує на те, що не тільки планета, але й можливості самої людини мають фізичні та психологічні межі. Створюючи власну культуру, цивілізацію, тобто штучне середовище, людина змушена з одного боку гранично напружувати й виснажувати внутрішні резерви свого організму, а з

іншого, через недостатність навантаження йде деградація її біофізичних здібностей.

Ідея цієї мети (а вона є центральною для А. Печчеї) полягає у вдосконаленні людини, розкритті її нових потенційних можливостей.

Третя мета: культурна спадщина.

Розвиток технологічної цивілізації веде до уніфікації культури. Тому тільки дбайливе ставлення до культурної спадщини допоможе зберегти унікальність різних культур. І хоча організації типу ЮНЕСКО проводять певну роботу, але цього явно недостатньо.

Четверта мета: світове співтовариство.

Інтеграція в єдине світове співтовариство дозволяє більш ефективно регулювати міжнародне життя, і отже є більш ефективним способом співіснування. Однак, такий стан справ не відповідає інтересам великих держав, а також ряду егоцентричних держав. Тому необхідно переосмислити ідею національної держави, щоб знайти шляхи для перетворення нинішньої світової системи у світове співтовариство.

П'ята мета: середовище проживання

Проблема полягає в тому, як розмістити на планеті людей, чисельність яких через кілька десятків років стане вдвічі більше нинішнього.

Шоста мета: виробнича система.

Виробничому істеблiшменту належить у сучасному світі ключова роль. Однак, збої в економічних механізмах, незалежно від того, що управляє - ринок або план - стають відчутніше. У чому філософські причини економічних проблем, і якою має бути економічна система майбутнього, щоб забезпечити безперервно зростаючу чисельність населення планети.

Методологічним орієнтиром для напрацювань *Римського клубу* є людина в її цивілізаційних вимірах. Численні доповіді Римському клубу залежно від світоглядних переконань їхніх авторів спирались на філософську антропологію марксизму, екзистенціалізму, фрейд-марксизму.

Другу школу глобалістики репрезентує Інститут всесвітніх спостережень (США, Вашингтон). Йому належать розробки проектів під назвою «Стан світу». Засновник школи Л. Браун спирався на парадигму «сталого розвитку». Генеральна Асамблея ООН ухвалила на базі цієї концепції спеціальну резолюцію «Екологічна перспектива до 2000 року і надалі», згідно з якою сталий розвиток має бути керівним принципом діяльності ООН, урядів і приватних підприємств, громадських організацій і установ. Ця школа визнає існування планетарних меж економічного зростання. Її представники вважають, що людство споживає значно більше ресурсів, ніж дозволяють закони стабільного функціонування глобальних екосистем, тому необхідно, по-перше, зупинити глобальний демографічний вибух у країнах, що розвиваються; по-друге, переглянути концепції економічного зростання західного типу. Вищу мету програми сталого розвитку її ініціатори бачать у пошуках нових шляхів, які б забезпечили прогрес людства не тільки в елітарних регіонах і на короткий період, а на всьому глобальному просторі і на довгу перспективу.

Третя школа — ноосферологічна *В.І.Вернадського* він разом з Е. Леруа і П. Тейяр де Шарденом проголосив необхідність глибокого філософського аналізу діяльності людини, з'ясування ролі розуму на землі, які схилиються до наступної точки зору: розвиток біосфери не тільки увінчався появою тонкої сфери (оболонки), що охоплює поверхню Землі, - сфери розуму, але саме нова якість (глобального) розуму зобов'язана бути врівень соціально - політичним, екологічним та етичним викликам сьогодення і майбутнього, надав поняттю «ноосфера» природничо-наукового, біогеохімічного змісту. В ХХ столітті чимало філософів почали розглядати ідею ноосфери як світоглядну настанову, що пропонує для розв'язання глобальних проблем відмовитися від цінностей суспільства споживання, усвідомити важливість самообмеження з метою збереження природи . Як глобаліст Вернадський захищав свободу наукових досліджень, вільний обмін науковою інформацією, співпрацю вчених усіх країн.

Четверта школа - універсального еволюціонізму засновником якої вважається *М. М. Мойсеев* У рамках вчення про ноосферу М. М. Мойсеев та інші автори розробили принцип коеволюції (спільної, взаємозумовленої еволюції) соціуму і біосфери, пов'язаної з можливістю регулювання науково-технічного поступу в межах цивілізаційного процесу. М.Мойсеев визначив епоху ноосфери як час в історії людства, впродовж якого людський розум буде здатний визначити умови, неодмінні для забезпечення коеволюції природи і суспільства, коли стане формуватися колективна воля людей, необхідна для розвитку процесу ноосферогенезу. Ці умови одержали назву екологічного імперативу. Його практичною конкретизацією на сучасному етапі є концепція сталого розвитку. Цю концепцію визначимо як систему філософських поглядів про сутність і закономірності формування інтегрованої сфери відповідальності людини за коеволюцію соціуму і середовища його існування з урахуванням загальнолюдських гуманістичних цінностей. Роль гуманістично-ноосферного підходу як методології розв'язання глобальних проблем сучасності полягатиме в практичній реалізації таких основних шляхів формування ноосфери : а) розробка нових духовних цінностей; б) діяльність людини на основі наукового розуміння природних і соціальних процесів і гармонійного поєднання з їх законами; в) здійснення принципу ненасилля як внутрішній, так і в зовнішній політиці; г) інтеграція культури Сходу і Заходу, Півночі й Півдня із збереженням унікальності кожного етносу; д) розгортання інформаційно-комп'ютерної революції. Цю школу називають також школою глобальної екології, тому що нею запропоновано нову етику ставлення людини до природи — етику «екологічного імперативу». У межах цієї школи розроблено глобальну комп'ютерну модель «Гея», за допомогою якої прораховані наслідки світової ядерної війни («ядерна зима»), доведено можливість світових угод кооперативного типу для розв'язання глобальних проблем, запропоновано ідею створення «Інститутів злагоди» для досягнення стабільних і ефективних компромісів.

П'ята школа увійшла в історію глобалістики під назвою «Школа мітозу біосфер». Її репрезентують французькі послідовники вчення Е. Леруа, П. Т. де Шардена і В. І. Вернадського про ноосферу. Суто практична праця Міжнародного інституту екотехніки в галузі космонавтики спрямована на створення штучних біосфер малого масштабу із заданими якостями. Досягнуті результати, на думку М. Нельсона, можна також використовувати для поліпшення земної біосфери і для формування ноосфери. Суть ноосфери такому розумінні тлумачиться як гармонійний синтез біосфери і техносфери. При цьому поняття «техносфера» за змістом є тотожним поняттю «глобатех», але «глобатех» на відміну від «техносфери» поширюється за межі планети. Експансія «глобатеху» в космосі означає, що повна екологічна рівновага можлива лише в разі виходу за межі земної біосфери в космос. На цьому підґрунті «ноосфера» перетворюється у важливий фактор еволюції Всесвіту. У розробках школи мітозу біосфер відчувається вплив філософії російського космізму.

Шоста школа заснована Д. М. Гвішиані, відома у глобалістиці як школа контрольованого глобального розвитку. Створена з метою опрацювання системи моделей альтернативного глобального розвитку й оптимальних управлінських стратегій. Пропонує розвивати глобалістику з позицій загально соціологічної теорії і методології історичного матеріалізму. Перехід до інформаційного суспільства розглядає як магістральний шлях розв'язання глобальних проблем.

Сьома школа має назву «Світ-системна парадигма» (А. Г. Франк, Ф. Бродель, І. Валлерстайн, С. Амін та ін.) першість у її створенні належить французькому історичному Ф. Бродель, оскільки в своїй головній роботі - «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV - XVIII ст.» він висунув і на прикладі історичної еволюції різних регіонів планети, і в першу чергу - Заходу, обґрунтував поняття «світ-економіки». Основна ідея роботи полягала в тому, що в XV - XVIII ст. з розрізнених економічних зонах Європи - Генуї, Антверпена, Ганзи, Леона, Лондона і т.д. складається єдиний західний «світ-економіка» з його специфічною структурою і логікою розвитку. Згодом він, за рахунок географічних відкриттів, військових експансій і засобів сполучення розширився до глобальних меж, в тій чи іншій мірі підпорядковуючи собі інші (локальні) «світи-економіки». Навпаки, С.Амін і А.Г.Франк вважають, що світосистеми склалися задовго до виникнення і розвитку капіталізму, а саме в давнину і середньовіччя (Єгипет, Римська імперія, імперія монголів, Османська імперія і т.п.).

Нинішній провідний представник цієї теорії - американський соціолог Е. Валлерстайн, який в головній роботі - «Світ-система»: минуле, сьогодення, майбутнє »(1972 - 1974) виклав структурні і динамічні параметри світу. Його основна теза полягає в тому, що з певного моменту часу світ інтегрований в систему, структура якої включає 3 сектора - метрополію (Захід); напів периферію (колись СРСР, зараз Китай, Індія, Бразилія); периферію (країни з.в. третього світу, тобто відсталі, що живуть на узбіччі історії народи Африки, Південно-Східної Азії). Валлерстайн схильний думати: світо

системи з моменту свого зародження (1490) тільки зміцнювалися і зростали, незважаючи на видимі їх зміни. Змінювалися центри світової системи – Західна Європа, Англія, США, але еволюція її структури триває аж до сьогоднішнього дня. Сьогодні центрами світової економічної і політичної активності є Нью-Йорк і Вашингтон, Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні, Токіо. Саме тут відбувається прийняття доленосних для всіх сучасних держав і народів - рішень.

Таким чином, методологічним ядром глобалістики, так само як і генератором нового - глобального світогляду, є філософія, яка узагальнює, синтезує і каналізує суперечливий досвід життя та діяльності людини і суспільства в умовах глобального світу. Для цього вона користується процедурами рефлексії глобальних процесів, узагальнення даних, отриманих приватними науками, послідовної концептуалізацією досліджуваного предмета, методологічної «розшифровкою» складних хитросплетінь, які існують всередині глобальної світоцілості. Крім того, саме філософія націлює на двомасштабне сприйняття кожної з глобальних проблем: з одного боку, вона бачить її в якості самостійної проблеми, з іншого, як складову частину загального процесу глобальної взаємодії суспільств сучасного типу і природи.

В такому аспекті філософія є генератором міждисциплінарних підходів і синтезів, а значить, її мета не виглядає настільки далекою і абстрактною, як це малюється представникам конкретних наукових напрямків.

Питання для самоконтролю:

1. Чи є тотожними терміни «глобалізація» та «глобалістика»? Якщо між ними існують відмінності, то у чому вони полягають?
2. В чому полягає необхідність нової галузі міждисциплінарного наукового знання – глобалістики?
3. Визначте предмет глобалістики та її структуру?
4. Яку філософську методологію використовує глобалістика?
5. Назвіть шість стартових цілей визначених А.Печчеї, та досягнення Римського клубу.
6. На що спрямована діяльність сучасних шкіл глобалістики?

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

ТЕМА: “ ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ ЯК СИСТЕМА ”

План

1. Поняття глобальних проблем сучасності.
2. Основні підходи та класифікація.
3. Загальна характеристика інтерсоціального блоку глобальних проблем.
4. Глобальні проблеми в системах «людина - суспільство» та «суспільство - природа».

Час проведення: 4 години.

Харків – 2017

Для розуміння загальної експозиції та стану глобальних проблем сучасності необхідне їх усвідомлення у вигляді відкритої і динамічної системи. Глобальні проблеми потрібно сприймати і відповідно реагувати на них як на відносно упорядковане структурне утворення, наприклад, виявити внутрішні зв'язки між науково-технічним прогресом, продовольчою проблемою і тривалістю людського життя, взяти до уваги локальні і регіональні економічні фактори, характер політичних інститутів, нарешті, соціокультурну специфіку окремих країн.

Насправді такі зв'язки можуть бути знайдені, адекватно описані і взяті під соціальний контроль в тому випадку, якщо вихідна наукова абстракція бачить у здавалося б розрізнених і мало узгоджених елементах життя сучасного людства цілісну і рухому систему. Вся складність питання ґрунтується на неузгодженості фокусів розгляду глобальних проблем, в різних методиках їх аналізу, і як наслідок, виражається у фіксації різної конфігурації внутрішньо системних елементів, включаючи головний – системоутворюючий. У такому випадку, доцільно зупинитися на кількох варіантах «прочитання» анатомії системи глобальних проблем. Цей крок відкриє перед нами можливість побачити загальний ескіз всієї системи, а від нього перейти до її унітарно-диференційованої конкретизації.

1. Поняття глобальних проблем сучасності.

Введенню в науковий обіг поняття «глобальні проблеми сучасності» сприяли, об'єктивні передумови у вигляді: демографічної динаміки, зростання промислового виробництва (капіталовкладень), явної нестачі основних життєзабезпечуючих ресурсів, продуктів харчування, нарешті, забруднення навколишнього середовища. Однак, для того щоб конкретизувати зміст і обсяг даного поняття потрібно немало теоретичних зусиль. Вперше сам термін, а потім і поняття «глобальні проблеми» починає вживатися в дослідницькій літературі в кінці 60-х - початку 70-х рр.. Вчені відштовхувалися від посилки, що світ - це створена еволюційно / революційним шляхом складна, рухлива і внутрішньо суперечлива соціоприродна цілісність (соціоекосистема). Остання, або несе прямі загрози та небезпеки у вигляді природних і рукотворних катаклізмів, або містить їх в собі у вигляді слабо виявлених деструктивних і довгострокових тенденцій.

Визначення глобальних проблем, запропоноване на початку 80-х р. ХХ століття радянськими вченими В.В. Загладіним і І.Т.Фроловим, міцно увійшло в науковий обіг і активно використовується в даний час. Воно сконструйоване на основі виділення специфічних ознак:

- глобальними можна назвати ті проблеми, які зачіпають інтереси і долю всіх без винятку землян;
- глобальними можна назвати ті проблеми, які виступають в якості об'єктивного чинника життя для всіх учасників світової історії, так само як і тих, кого прийнято вважати неісторичними народами;
- глобальними можна назвати ті проблеми, для вирішення яких потрібні зусилля всього людства, а не окремих держав чи груп держав;

- невирішеність (часткова або псевдовирішеність) глобальних проблем тягне за собою лавиноподібне їх наростання і здатне розбалансувати, а з часом - перекинути всю геобіосоціальну систему;

- глобальними можна назвати ті проблеми, які генерують т.зв. «Прикордонну ситуацію» («бути чи не бути», «або ... або», більш точно - «життя» або «смерть») і примушують шукати єдино виправданий (з екологічної, соціально-історичної, антропологічної, етичної і естетичної точок зору) вихід з неї.

Розрізняють локальний, регіональний та глобальний рівні розгортання глобальних проблем. Рівні прояву глобальних проблем: загальнопланетарні (глобальний), міжрегіональний та регіональний (локальний).

На локальному (від лат. locus - місце; local - місцевий) рівні, глобальні проблеми стосуються окремих великих держав або територій. Наприклад, сюди можна віднести повені на Західній Україні у 2008 році, що торкнулися екосистеми, поселенську і транспортну структуру кількох адміністративних областей. Зрозуміло, мова йде про незбалансовану господарську політику (неефективна іригаційна система, вирубка лісів, несанкціонована забудова угідь і т.п.), що проводиться різними суб'єктами практично по всій країні. У другому випадку мова йде про окремі континенти, великих соціально-економічних районах світу, за межі яких, ті чи інші проблеми, як правило, не виходять. Наприклад, специфічна для соціального стану Африканського континенту (південніше Сахари) - бідність, і як наслідок, розвиток піратства. Нарешті, власне глобальний рівень існування проблем формально тотожний географічному масштабу планети, а змістовно - тій специфіці (цілям, засобам і масштабами) діяльності сучасної людини і тих наслідків, які ця діяльність за собою несе. Перш за все - у вигляді деструктивних щодо природи, суспільства, людини, та й життя взагалі, фактів і процесів.

Будь - яка локальна, окрема проблема може при сукупності певних обставин «дорости» до глобального рівня. Так, спочатку СНІД був локальним явищем Африканського континенту (з усіма притаманними йому внутрішніми етно-політичними, соціально-економічними і демографічними проблемами), але за рахунок посилення загальної та трудової міграції, міжнародної проституції та наркотрафіку він вирвався на глобальний рівень. У свою чергу, феномен міжнародного тероризму, який заявив про себе у ряді гучних і жахливих акцій в США, країнах ЄС, Росії, може бути спроектований на локальний і приватний ареали, в залежності від інтересів терористичних угруповань до того чи іншого суспільства чи особистості.

Отже, під глобальними проблемами слід розуміти сукупність конфліктогенних проблем розвитку суспільств сучасного типу, які зачіпають форми, способи, цілі та цінності життя всієї світосистеми (людства як цілого та його природного оточення), кожної конкретної людини вимагають невідкладних колективних заходів по їх регулюванню і подоланню.

Представники «Римського клубу» - А. Кінг і Б. Шнайдер запропонували розглядати всю систему глобальних проблем через три найбільш болючі тенденції сучасності. По-перше, ними було відзначено зростання озброєння по всьому світу

(звідси - ідея конверсії військових виробництв і переведення їх потужностей в русло мирних завдань). По-друге, підкреслено нерівномірний розвиток країн і регіонів світу (звідси їх заклик до реалізації альтернативної моделі глобальної динаміки, де б не було місця відсталості і застою). По-третє, зафіксована незбалансованість енергоспоживання та стану біосфери (звідси ідея реорганізації всієї енергетики з метою запобігання потепління клімату). Але цих трьох (або десяти, якщо використовувати максимальний список, ними запропонований) тенденцій, типових для сучасного світу, все ж мало для того, щоб мати об'ємну картину того, що відбувається. Потрібен більш зважений науковий підхід, який би дозволив виявити і визначити всю конфігурацію ризикогенних і деструктивних тенденцій.

На даний момент визнано, що саме класифікація дозволяє розглядати величезну різноманітність предметів у певній системі. При цьому результати будь якої класифікації завжди відносні, оскільки описувана система класів є статичним і відносно стабільним об'єктом. У свою чергу, типологізація (типізація) - це науковий прийом, застосовуваний, як правило, до динамічних тобто нестабільних систем і об'єктів. Звідси, як нам здається, виникають реальні труднощі в упорядкуванні всього масиву існуючих глобальних проблем.

2. Основні підходи та класифікація.

Сучасні підходи в розумінні структури глобальних проблем можна представити в наступному вигляді. Одні автори, представники соціологічного підходу в розумінні глобальних проблем (А. Габу, Е. Фонтела), намагаються фіксувати їх фактуру за допомогою контент-аналізу, методу Дельфі, анкетування жителів різних країн і регіонів планети на предмет їх заклопотаності чим-небудь. Результат - список з 28 глобальних проблем, куди входить більшість проблем сучасного розвитку, актуальних для тих чи інших товариств. Однак, головний акцент, який роблять представники даного підходу, полягає у встановленні конфігурації і специфіки проблем, характерних для життя конкретного соціуму, типу його соціокультурної організації Наприклад, для ПАР, Норвегії, Венесуели, України ...

В роботі віце-президента Світового банку Жан-Франсуа Рішара «На переломі: Двадцять глобальних проблем - двадцять років на їх вирішення» (2002), запропоновано класифікацію, що вбирає в себе три класи світових проблем. Дотримуючись правила реагування на найнагальніші проблеми матеріальними і фінансовими інструментами Світовий Банк (в особі Ж.-Ф. Рішара та його команди) приходить до наступної констатації. Сьогодні у світі найбільшу гостроту викликають:

1) *група екологічних проблем*, що включає в себе проблеми: глобального потепління, втрати біорізноманіття та екосистем, виснаження рибних запасів, знищення лісів, браку чистої води, збереження і забруднення прибережних вод;

2) *економічні та соціальні проблеми*: бідність, конфлікти, тероризм, освіта для всіх, глобальні інфекційні захворювання, цифровий (інформаційний) розрив між державами, стихійні лиха;

3) *проблеми управління світом*: оподаткування для ХХІ ст., нормативне регулювання біотехнологій, побудова глобальної фінансової структури, незаконний обіг наркотиків, правила торгівлі, інвестування та конкуренції, права та інтелектуальна власність, правила елементарної торгівлі, норми міжнародної праці та міграції.

У даному підході ми бачимо більш-менш чітку орієнтацію на фіксацію групи однорідних і взаємопов'язаних проблем. Наприклад, глобальне управління включає в себе різні аспекти аудиту, менеджменту й адміністрування, які зобов'язані спиратися на єдину міжнародну правову базу. Але така створюється з помітним запізненням і не завжди відповідає тій соціальній турбулентності, яка має місце на багатьох майданчиках світу.

Група сучасних російських авторів, що представляють Академію держслужби при Президенті Російської Федерації (А.В.Возженіков, М.А.Виборнов, Д.В.Коростилев та ін) роблять подвійний наголос: з одного боку, на проблемах «холодної війни» (контрабанда ядерних матеріалів, насильство етнічного і релігійного характеру, організована злочинність); а з іншого, на новітніх проявах дестабілізації в світі (ріст населення і його неконтрольована міграція, конкуренція за використання природних ресурсів, варварське ставлення до навколишнього природного середовища, зростаюча урбанізація, бідність і пов'язані з нею проблеми алкоголізму, наркоманії, злочинності, високої захворюваності та смертності населення. В тим, в ній не проглядається можливість виділення в самостійну групу проблем, пов'язаних з життєдіяльністю сучасної людини.

Філософсько-методологічний підхід запропонований на початку 80-х радянськими авторами В.В.Загладіним і І.Т.Фроловим, та доповнений на початку 90-х А.Н.Чумаковим виділяє клас глобальних проблем, заснований на їх граничній спільності й особливій актуальності. Ієрархія глобальних проблем базується на принципі найбільшої конфліктогенності, причому не тільки між системами «природа» / «людина» / «суспільство» / «техніка», але й усередині самих цих систем. Зрозуміло, що сучасне співтовариство або глобальна цивілізація - це основний генератор проблем.

Першу групу складають проблеми інтерсоціальної взаємодії, формат і зміст яких конститууються і колишньою історією, і сучасними тенденціями світового розвитку. Друга група об'єднує ті проблеми, які оформилися в результаті складної взаємодії людини і суспільства, діалектичного поєднання цих двох величин. Третю групу утворюють проблеми, що виникли в ході реалізації діяльності сучасного суспільства в рамках контактів з планетарною природною системою.

Весь масив знань можна представити наступним чином:

Класифікація глобальних проблем сучасності

Групи глобальних проблем	Конкретні глобальні проблеми
Інтерсоціальні проблеми	Запобігання війни і збереження миру; - подолання відсталості і забезпечення економічного зростання; - міжнародний тероризм; - міжнародний наркотрафік; - міжнародна торгівля людьми та людськими органами; - проблема діалогу культур і цивілізацій;
Проблеми в системі «людина - суспільство»	- проблема НТП і забезпечення основних прав людей і свобод людства; проблема народонаселення; - проблема освіти; - проблема охорони здоров'я; - проблема адаптації людини до сучасних умов; - розвиток різних культур та їх взаємодія; - забезпечення соціальної стабільності та боротьба з антисуспільними явищами;
Проблеми в системі «суспільство природа»	Проблема взаємовідносин суспільства з навколишнім середовищем -екологічні – проблеми забруднення навколишнього середовища про (охорону ґрунтів, водного та повітряного басейнів); - проблема збереження флори і фауни; - збереження генофонду; Проблема освоєння суспільством природи - природні ресурси; - енергетична проблема;
Нові глобальні проблеми	- освоєння космосу; - освоєння Світового океану;

Нижче зупинимося на кожному з блоку глобальних проблем докладніше.

3. Загальна характеристика інтерсоціальних проблем.

У загальному плані, проблема війни-і-миру інтегрує в собі власне природні (ресурсні), соціальні (поселенські, етнічні, демографічні, економічні, політичні), культурні (технічні, етико-правові, ціннісні) і антрополого-вітальні (раціональні, вольові і духовні) аспекти людської діяльності. Саме тому, як фундаментальна проблема людського співіснування, - війна давно стала об'єктом пильної уваги. До неї, хоча і під різними кутами

зору, зверталися найбільші мислителі всіх часів і народів - Сунь Цзи і Аристотель, Ібн Хальдун і Е. Роттердамський, Т. Мор і І. Кант, А. Сміт і К. Маркс, М. Федоров і В. Соловьев, М. Ганді і Л. Толстой, та інші. Бажаючи зрозуміти природу даного феномену, вони звертали увагу на економічні, політичні, психологічні, етнічні, антропологічні, та соціокультурні аспекти останнього. Тим не менш, пропоновані визначення війни повинні бути скоректовані в напрямку визнання за війною найважливішого, іманентно притаманного практично кожному суспільству, розташованому на загальному векторі соціальної еволюції, інституту. Між тим, нетривіальним потрібно визнати й інший погляд, згідно з яким війна - суть «механізм» вирішення конфліктів. Обидва підходи мають свої об'єктивно сильні і слабкі сторони, однак, друга позиція видається більш досконалою вже хоча б тому, що сьогодні війська Заходу (США і їх союзників по НАТО) присутні в 170 із 200 країн, розташованих на політичній карті світу.

Природа сучасних війн стала іншою, вже в 90-ті роки ХХ і початок ХХІ століття характеризуються:

- етнічними та конфесійними війнами, що припускають етнічне і релігійне відродження на окремих територіях (Нагірно-Карабахський конфлікт, конфлікт між Абхазією і Грузією, арабо-ізраїльське і індо-пакистанське протистояння, Чеченський вузол і т.д.);

- економічними (геоекономічними) війнами, тобто різноманітні економічні санкції, нееквівалентний обмін товарами і послугами, валютні експансії, енергетичні блокади, боротьба за ринки збуту, транспортні коридори і т.д. (Куба, Іран, Балкани, Північна Корея, Росія, Білорусь, Україна, Бразилія і т.д.);

- інформаційними війнами або масове просування односторонньо вигідної інформації з одночасним замовчуванням ціннісно незручної інтерпретації поточних подій (через Internet, кінематограф, радіо, друк, музику, телебачення, диски, масові акції, лейбли і т.д.);

- геостратегічними війнами, пов'язаними з оволодінням ресурсної бази планети (акції Заходу спрямовані на Ірак, Росію, Кубу, Венесуелу і т.д.).

При цьому, якщо прислухатися до думки А.С.Шнипка, то всі сучасні види воєн (технологічно-силові, економічні, війни неоголошеного геноциду, організаційні, інформаційні та хронологічні війни замикаються на духовну війну, як процес цілеспрямованого спотворення субстанціальних уявлень про добро і зло, дружбу і ненависті, борг і обов'язки. Але оскільки у кожній з локальних цивілізацій ця система уявлень унікальна, то неважко зробити висновок про існуючі механізми нееквівалентного обміну цінностями в епоху неklasичних воєн.

У зв'язку з тим, що економічні війни багато в чому стали домінуючими, звернемо увагу на український контекст. Існуючі реалії прямо говорять про це: оскільки «маяки» соціально-економічного та культурного розвитку, як і раніше визначають не український уряд, а міжнародні фінансові організації, то територію нашої держави можна вважати реальним плацдармом сучасних воєн. «Продовження курсу» радикальних економічних реформ» - це шлях до національної катастрофи і втрати незалежності. Власне нав'язування Україні руйнівної стратегії МВФ є одним із самих значних викликів її безпеці».

Переходячи до розгляду наступної групи проблем - наркотрафіку, торгівлі людьми та людськими органами, потрібно відразу відзначити їх надактуальний характер. Досить сказати, що в 1997 році в структурі ООН був створений спеціальний орган - Управління з наркотиків і злочинності (UN Office on Drugs and Crime), в компетенцію якого входить контроль поточної ситуації та формування громадської думки з даної проблеми. У свою чергу, на ХХ конгресі ООН (квітень 2000), присвяченому проблемам злочинності, зазначалося, що торгівля людьми - це самий швидко розвиваючий у світі бізнес. Глобальний же контекст цієї проблеми виявляє себе в масштабах виробництва наркотичних засобів, плюс їх транзиту до місця призначення, яким (споживачем) виступає головним чином Захід

Фахівцями ООН підраховано, що легальні надходження, виручені за рахунок торгівлі наркотиками, приносять їх власникам 65 млн. \$ щохвилини. А щорічний світовий обсяг продажів наркотиків по всьому світу оцінюється в 400 млрд. \$.

Говорячи про медичну сторону справи, потрібно підкреслити: вплив наркотичних речовин на центральну нервову систему може стати причиною змін функціонування всієї структури людського організму. Крім того, одна з найважливіших властивостей наркотиків - це швидка залежність від них реципієнта. У такому випадку ми стикаємося з явно асоціальною, нерідко деструктивною поведінкою.

На сьогоднішній день ООН має Конвенцією проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, положення якої поділяють 182 держави світу.

Що ж стосується проблеми торгівлі «живим» товаром і людськими органами, то світова спільнота, як і окремі держави тільки підходять до її повноцінного вивчення. Продаж дітей і жінок, з одного боку, і торгівля «найпопулярнішим серед організованої злочинності товаром» - органами людини, з іншого, послідовно увійшли в наше життя через різкий обвал якості життя, в 90-ті роки. Так, за оцінками фахівців 500 тис. українців присутні в турецьких, грецьких та німецьких борделях саме в якості «живого» товару. Заходи ж держав, караючих цей «бізнес» поки неефективні.

Переходячи до розгляду проблеми діалогу культур і цивілізацій, слід відзначити її універсальний характер, і, разом з тим, дуже малу продуктивність в її вирішенні. Справа в тому, що дві западноцентристські концепції сучасної історії - «кінця історії» Ф. Фукуями та «зіткнення цивілізацій» С.Гантінгтона, в яких дана спрощена модель сучасного світу по типу «Захід і решта світу», спростовуються самим ходом подій останніх двох десятиліть. Моноідеологізм, запропонований Заходом власне і привів до мілітаризації світу, нерівності країн і континентів, сплеску терористичної активності, наркотрафіку та торгівлі людьми. Звідси виникає ідея діалогу, як інструменту для побудови нової парадигми глобальних відносин.

Однак діалог передбачає «не просто будь-який простір і тему спілкування, а позиційне оформлення рівноправно-партнерських відносин суб'єктів, що суб'єктивно підходять до обговорення проблемних ситуацій в просторі діалогу і виявляють свою індивідуальність, що розвивається в їх вирішенні». В основу нової, діалогової парадигми, як вважають фахівці, повинні бути покладені принципи рівноправності, переосмислення образу «ворога», децентралізації влади, зацікавленості в житті «інших» і особистої відповідальності кожного (учасника світового процесу і діалогу). Сьогодні в світі існують глобальні проекти: спрямовані на налагодження соціокультурного партнерства цивілізацій:

- 1) розробка глобального прогнозу ООН «Майбутнє цивілізацій»;
- 2) створення науково-освітнього порталу «Нова парадигма»;
- 3) розробка Всесвітньої наукової спадщини (поряд з природним і культурним, вже здійснюваним ЮНЕСКО);
- 4) організація освітніх систем нового типу для досягнення цілей тисячоліття;
- 5) розвиток цивілізаційного туризму;
- 6) створення просвітницької організації «Світочі добра», покликаної популяризувати та поширювати цінності гуманістичної етики. Не слід, однак, думати, що ці проекти вичерпують можливі форми і методи співпраці цивілізацій, але вони виходять з реалізму ситуації, що склалася. І якщо слідувати цьому реалізмові, то назріла необхідність у мобілізації здорових сил для пошуку формули міжцивілізаційної гармонії.

4. Глобальні проблеми в системі «людина - суспільство» та «суспільство - природа».

Слідом за інтерсоціальним класом проблем перейдемо до класу проблем в системах «людина - суспільство» та «суспільство - природа».

Характеризуючи особливості глобальних проблеми в системі «людина - суспільство» відзначаємо демографічний фактор. Роль демографічного чинника була і залишається неоднозначною в історії світових цивілізацій, проте вже одне те, що він входить (з часів Т.Р.Мальтуса, і особливо, «Римського клубу») в число найважливіших перемінних соціоприродного розвитку, говорить про його особливе значення.

При розгляді демографічної проблеми найчастіше фіксують кілька основних характеристик, що дають двомаштабну картину загальносвітового і регіональних процесів. Йдеться про зростання чисельності населення, про динаміку народжуваності та смертності, про структуру народонаселення, нарешті, про відтворення населення, існування інституту сім'ї та супроводжуючу їх фертильність.

Проблема освіти, як відомо, потрапила в фокус глобалістики, завдяки дослідникам «Римського клубу». Автори доповіді «Межі навчання» (1979) - Д.Боткін, М.Ельманджра і М.Маліца прямо заявили: навчання - це «придбання та застосування нових методологічних прийомів, навичок, установок і цінностей, необхідних для того, щоб жити у швидко мінливому світі». Світова динаміка вимагає постійного, причому, якісного оновлення знань, навичок і умінь. Дана проблема виражається в приголомшливих показниках: кожен 6-й житель Землі - неписьменний (з них 600 млн. жінок і 300 млн. чоловіків, що проживають у країнах, що розвиваються або слабо розвинених країнах); близько 115 млн. дітей віком від 6 до 12 років (кожен 5-й на планеті) взагалі не відвідували школу. В окремих регіонах світу (Південна Азія, Африка та Близький Схід) має місце гуманітарна катастрофа. Тут частково або повністю відсутні початкова, середня і вища освіта. Це при тому, що в Європі склалася правова норма про обов'язковість початкової освіти як необхідного аспекту самовдосконалення людини.

Тим не менш, у даний момент освіта для представників глобалістики - це:

- основа побудови справедливого демократичного суспільства;
- ключ, до утвердження почуття глобального громадянства, яке служить передумовою для вирішення глобальних проблем;
- інструмент для скорочення бідності та нерівності, для закладки фундаменту упевненого зростання.
- стимул лідерства в світових соціально-економічних процесах. Крім того, корисно знати, що згідно з даними ЮНЕСКО, видатки на освіту в світі становлять 2 трлн. \$ або 6,5% світового ВВП.

Сфера освіти та інформаційних технологій стає сферою жорсткої конкуренції, де, зрозуміло, перемагає тільки найсильніший. Сьогодні сфера освітніх послуг входить в Загальну угоду СОТ (1995). У цьому зв'язку корисно з'ясувати реальні можливості країн світу. Так, реальні витрати на освіту в показниках ВВП складають: у США - 6 - 7%, ЄС - 5 - 6%; в Росії - 2 - 2,5%, в Україні - близько 1%, країнах Африки (на південь від Сахари) - 0,3%. Коротка вибірка цифр відображає всю ту ж проблему багатства і бідності, яка екранована на освіту. Простіше кажучи, розвинені країни можуть дозволити собі дорогі освітні програми, в той час як бідні «економлять» на сфері освіти на користь промислового сектора.

Проблема охорони здоров'я. Те, що сьогодні світ переживає кризу системи охорони здоров'я, не є великим секретом. Згадаймо недавні події в світі, викликані «пташиним» і «свинячим» грипом. Але якщо говорити більш визначено, то СНІД, малярія, туберкульоз, пневмонія убивають до 13 млн. осіб на рік. Якщо в цей список внести наркоманію, як біч сучасного суспільства, то картина буде катастрофічною. Дана тенденція, про що говорять як офіційні, так і неофіційні дані, тільки посилюється. Глави держав сьогодні всерйоз стурбовані в першу чергу поширенням пандемії СНІД, яка має, як мінімум, економічний, демографічний і соціальний аспекти.

Наведемо деякі пункти програми глобальних дій, що припускає ряд кардинальних заходів щодо активізації міжнародного співтовариства в напрямку врегулювання проблеми розповсюдження інфекційних та інших захворювань.

1) Термінового покращення потребує система охорони здоров'я в багатьох країнах, що розвиваються, ресурси яких явно недостатні для вирішення цього завдання;

2) потрібні спеціальні надзвичайні засоби (5 - 7 млрд. \$ на рік) для лікування СНІД-а, малярії та туберкульозу по всьому світу;

3) частину фінансових ресурсів слід направляти на придбання зобов'язань глобального рівня (на розробку нових препаратів і методів лікування);

4) необхідно створити податкові стимули в багатьох країнах для виробництва надлишкових ліків і одночасно зняти бар'єри для розміщення препаратів на території бідних країн;

5) слід переглянути політику ціноутворення у сфері охорони здоров'я та існуючі правила ліцензування препаратів;

6) обов'язковий глобальний підхід до охорони здоров'я, для чого потрібно відмовитися від турбот окремих країн і переглянути існуючий вектор політики.

Доцїї програми, залучені не тільки Всесвітня організація охорони здоров'я, але і найрізноманїтніші інститути і неформальні рухи.

Проблема адаптації людини до сучасних, радикально мінливих умов життя. У найбільш загальному вигляді ця проблема була поставлена О.Тоффлер у програмній роботі «Футурошок» (1972): в результаті зустрічі з радикальними змінами в життєвому укладі, формах, ритмі виникло особливе психобіологічне відчуття людини - страх змін. При наростаючих змінах у зовнішньому середовищі відбуваються зміни психічного стану людей (відчуття «бомбардування», індивіди перебувають у стані «інформаційного перевантаження», рішення приймаються в стані стресу, без належної рефлексії та оцінки). У результаті ми можемо спостерігати мільйони (якщо не мільярди) «жертв футурошока». Правда, Тоффлер інтерпретував зміни як вторгнення майбутнього в сьогодення і на цій підставі намагався побудувати «світову теорію адаптації».

Сучасна ситуація людини говорить про те, що за основу її розуміння і трансформації береться людина західного типу, що не мислить себе поза довголіттям, комфортом, достатком і звичайно ж, процедури самоуправління своїм власним розвитком. Цінності «западоїда» оголошені цінностями всього людства. При цьому в розрахунок не взяті антропологічні сюжети інших цивілізацій, де взагалі по-іншому акцентована і представлена сутність людини, а також вказані варіанти її прояву в соціумі і у взаємодії з космосом. У термінах сучасного гуманітарного знання, - вибудовані формули ідентичності.

Заперечення Бога і Природи, плюс секуляризація Правди та Істини західною цивілізацією, були компенсовані механічною працею, технікою і технологією, обмеженим спілкуванням, товарами, грошима як «плаваючими» знаками, споживанням, опосередкованими ставлення людини до людини. Духовність просто «випарувалася», стала непотрібною перешкодою в досягненні егоцентричних устремлінь «западоїда». Навпаки, нарощування «технологічної реальності наших речей» (Ж.Бодрійяр), стає долею цієї людини і її культури.

Пошуки виходу з патової ситуації вбачаються у відродженні духовності, як величини, здатної знову згуртувати устрій буття. Для цього потрібно визнати ту просту істину, що «сьогоднішній катастрофічний стан людини, її духу, її культури і її природи і її природного середовища існування явно вимагають від нас не кількісного виміру ставлення людини до світу, до себе і до власної культури, під пануванням теоретичного, науково-технічного розуму, соціальних, економічних і технічних благ, а докорінної переорієнтації людського життя і культури, підпорядкування логіки її розуму логікою серця, теоретичного розуму - розуму практичному, духовно-ціннісному ... ». Таким чином, «людство зможе вижити, лише відродившись духовно». Інакше кажучи, для того, щоб поставити під контроль науково-технічну революцію, що змінює на наших очах всі виміри буття, потрібна духовна, етико-гуманітарна революція, у вигляді ревізії і зміни існуючої парадигми розвитку людини і світу. Тому для побудови сучасної соціальної ідентичності потрібно враховувати духовні потреби. Глобальна ідентичність можлива, тільки за умови, що вона буде вибудовуватися на духовному фундаменті.

Питання для самоконтролю

1. Які основні варіанти класифікації глобальних проблем?
2. У чому суть філософсько-методологічного бачення структури глобальних проблем?
3. Перерахуйте проблеми, що входять до інтерсоціального класу?
4. Яку з глобальних проблем можна вважати найбільш давньою та важко вирішуваною?
5. Перерахуйте проблеми, що входять до блоку «людина - суспільство».
6. Назвіть проблеми, що утворюють групу «суспільство - природа».
7. Якими внутрішніми і зовнішніми чинниками характеризується динаміка глобальних проблем?
8. Чи згодні Ви з твердженням, що «батьківщиною» глобальних проблем є Захід?

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

ТЕМА: “ ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ ПРОЯВИ І НАСЛІДКИ ”

План

1. Економічні проблеми розвитку.
2. Економічна глобалізація у площині соціально-філософського аналізу.
3. Економічна глобалізація як основа становлення світового суспільства.
4. Соціально-філософські наслідки економічної глобалізації.
5. Філософія глобального менеджменту.

Час проведення: 2 години.

Харків – 2017

Глобалізаційний процес, як вже зазначалося у попередній темі, є багатовимірним. Розгляд цієї багатовимірності доцільно почати з економічної глобалізації, оскільки вона є вирішальним чинником структурування світового простору. Феномен економічної глобалізації розглядається в економічних і політичних науках. Філософія, соціальна філософія має свої дослідницькі інтереси, які концентруються на соціальних проявах і наслідках економічної глобалізації.

1. Економічні проблеми розвитку.

Сутність економічних проблем сталого розвитку полягає у дефіциті ресурсів для вирішення комплексу глобальних проблем. Особливо дефіцит ресурсів розвитку відчують країни, що розвиваються, зокрема постколоніальні країни, країни, на території яких відбуваються конфлікти. Таким чином, дана група країн відчуває дефіцит інвестицій у фізичний, людський капітал, екологічні проекти тощо.

Зростання економічної ефективності господарської діяльності призводить до поляризації економічного розвитку у різних вимірах: 1) в межах самого суспільства відбувається розшарування населення за рівнями доходів та зростання соціальної напруги (розшарування населення); 2) диференціація регіонів та країн за рівнями соціально-економічного розвитку (формування периферії та центрів розвитку).

Класифікувати економічні проблеми сталого розвитку можна наступним чином:

1. *Економіко-екологічні проблеми*, що полягають у вичерпанні ресурсів розвитку: корисних копалин, лісових ресурсів, водних, земельних ресурсів. Намагання розвинених країн збільшити ресурсний запас часто призводить до загострення політичних конфліктів, екологічних криз, соціальних потрясінь. Також на глобальному рівні гостро стоїть проблема погіршення якісних характеристик відновлюваних ресурсів: земель, води, рослинного та тваринного світу. Чинником додаткового загострення ресурсної проблеми є зростання чисельності населення, що збільшує тиск на загальний ресурсний потенціал Землі. До економіко-екологічних проблем відносяться також проблеми стану виробничої системи, а саме зносу основних засобів, високої енерго- та матеріаломісткості виробництва, ризику виникнення техногенних катастроф.

2. *Соціально-економічні проблеми* - проблема бідності, формування депресивних регіонів, продовольча проблема та ін. Дана проблематика виникла внаслідок невідповідності темпів економічного зростання та задоволення основних потреб населення у різних вимірах: територіальному, в розрізі видів людської діяльності, соціальних груп тощо. Дослідження показують, що зростання ВВП не має лінійного зв'язку з рівнем бідності, нерівністю доходів, дитячою смертністю, збільшенням тривалості життя та іншими соціальними показниками. Вирішення цього блоку проблем можливе

за умов активізації економічної діяльності, збільшення кількості робочих місць, інвестицій у інфраструктуру тощо.

Економічні проблеми (негативні наслідки глобалізації та діяльності ТНК, корупція) сталого розвитку пов'язані з втратою темпів економічного зростання внаслідок дії різного роду внутрішніх та зовнішніх чинників. Експерти Всесвітнього банку визначили сталий розвиток як процес управління активами, спрямований на збереження та розширення можливостей, що є в людей. Активи – ресурсна база національної економіки, включаючи як природну складову, так і придбані активи в результаті людської діяльності (основні фонди, технології, інформація, інтелект). Щоб бути сталим економічний розвиток повинен сприяти зростанню в часі і в просторі всіх цих активів.

Значним ризиком в економічній сфері є відкритість економіки і, відповідно, взаємозалежність національних економік між собою. Наприклад, зменшення темпів зростання у Китаї незворотно відобразиться на більшості країн світу як це було після фінансової кризи 2008 року. Тінізація економіки та розвиток корупції в більшій мірі характерні для країн зі значною часткою державного сектора, а також для країн, що є реципієнтами міжнародної фінансової допомоги. Відповідно, подолання корупції вимагає більш широкого залучення ринкових методів для стимулювання економічного зростання, розроблення прозорих механізмів надання кредитів і матеріальної допомоги країнам, що розвиваються.

2. Економічна глобалізація у площині соціально-філософського аналізу.

Економічна глобалізація є найпотужнішою, а тому самою помітною складовою сучасного глобалізаційного процесу. Вона є об'єктивним процесом, що розвивається за своїми законами. Економічна глобалізація знаходить прояв у активізації руху капіталу, створенні світового ринку і встановленні правил гри на ньому, у міжнародному розподілі праці тощо. Але водночас із стихійними проявами економічної глобалізації у вигляді захоплення нових ринків та спонтанних пошуках дешевої робочої сили, посиленні конкуренції, спостерігається тенденція зростання управління цим процесом.

Економічна глобалізація - глобалізація економіки, процес її переструктурування на транснаціональному і національному рівнях, обумовлений прискоренням руху капіталу, насамперед фінансового, товарів, послуг; створенням світового ринку і встановленням правил гри на ньому, міжнародному розподілом праці. Економічну глобалізацію характеризує зростаюче переплетення економічних активностей і дій, що виходять за межі національно організованих соціумів. Філософія економічної глобалізації досліджує соціальний вимір організаційних форм, мобільність,

наднаціональну конкуренцію, наднаціональні дії та ролі, що виникають у межах світової економіки. Передумовою економічної глобалізації є мобільність капіталу. Різні ступені його мобільності розкривають його глобалізаційний потенціал.

Таблиця 1

Глобалізація як мобільність капіталу

Форми капіталу	Ступінь мобільності
Гроші (фінансовий капітал)	Безмежна мобільність
Знання (освіта, наука)	Висока, завдяки розвитку інформаційних технологій
Товарний (експорт, імпорт)	Достатньо висока постійно зростаюча, через розбудову інфраструктури (транспортні шляхи, засоби комунікації). Через інтернет навіть малі фірми, беруть активну участь у розподілі праці.
Промисловий капітал	Мобільність постійно зростає, не в останню чергу через зв'язок з попередньо названими формами капіталу.
Людський капітал (робоча сила, ринок праці).	Обмежена мобільність. Структурно визначальними залишаються національні чи регіональні ринки праці. Спостерігаються тенденції пожвавлення (через міграцію, політику глобального підприємства).

Економічна глобалізація також має свій історичний вимір. Розвиток промисловості, технічні засоби і винаходи, удосконалення форм торгівлі і комунікації ніколи не залишалися закритими національними кордонами. Вони поширювалися по усій планеті, радикально змінюючи людське життя. Тут можна нагадати історію-появу і розвиток мануфактурного виробництва, такі винаходи, як потяг, електрика, літак, комп'ютерні технології тощо. Кожний з них мав соціальні і культурні наслідки, спричинив появу нових професій, сприяв ущільненню соціального простору і часу. У історичній площині розгортається також конкуренція між галузями виробництва, що домінували у певні історичні часи і визначали профіль глобалізації на макро- і мікросоціологічному рівні. Таке змагання між галузями сучасної промисловості і взагалі виробництва можна унаочнити схематично.

Таблиця 2

Глобальна конкуренція у галузях сучасної промисловості
(середина ХХ - початок ХХІ століття).

Рік та галузь лідируючої промисловості	Діапазон глобального впливу, репрезентація глобальності
60 рр. ХХ ст.: легка промисловість (переважно текстильна та взуттєва конвеєрна промисловість з високою інтенсивністю праці).	Населення різних країн світу, поширення через глобалізацію моди, стилів життя, оздоблення інтер'єру та вплив на становлення глобальної "культури смаків". Нові вироби і моделі є символом статусу і предметом соціальної заздрості, мрій і бажань.
70 рр. ХХ ст.: авто- та машинобудівна промисловість, хімічна промисловість з високою інтенсивністю капіталу	Нова продукція поширюється і користується попитом серед населення переважно розвинутих країн світу, застарілі моделі і вироби - серед населення "третього світу". Нові моделі авто є символом статусної позиції і предметом соціальної заздрості, мрій і бажань.
80 рр. ХХ ст.: телекомунікація та електроніка розважального бізнесу	Поширюються з великою швидкістю у розвинутих країнах та усьому світі через глобальний менеджмент
3 90 рр. ХХ ст.: інформаційні (цифрові) технології, нано-технології, комп'ютеризація фінансових послуг.	Поширюються з великою швидкістю у розвинутих країнах та усьому світі через глобальний менеджмент і маркетинг в усьому світі. При цьому розвинуті країни зберігають контроль і ключові позиції у галузі інформаційних технологій.

Інституційними та організаційними формами глобальної економіки є транснаціональні корпорації (ТНК), що відіграють суттєву роль у сучасному господарстві як інституційна форма глобальної економіки. Таких корпорацій у світі існує близько 60 тис. Доля їх у світовому виробництві сягає до 30%, а у світовій торгівлі - до 70%. Серед лідерів у межах ТНК можна назвати "Дженерелмоторс", "Форд", "Міцубісі", "Тойота", "Майкрософт" та інші. Показово, що успішні ТНК, здійснюючи свої глобальні стратегії, працюють здебільшого на регіональних рівнях. У глобальній економіці домінують фінансові послуги, страхування, біотехнології, ЗМІ.

Серед організаційних форм глобальної економіки слід назвати такі організації, як ОЄСР, Світовий банк, МВФ, СQT (див список скорочень наприкінці даного видання).

Транснаціональні, або глобальні, концерни та корпорації називають безродними сутностями” або неприв’язаними підприємствами. Від мультинаціональних або інтернаціональних, концернів вони відрізняються тим, що утворюють нові мережеві структури, не прив’язані до певних країн. *Глобальне підприємництво має відповідати певним критеріям:*

1) продукція підприємства має бути глобальною, мати попит в усьому світі. Технологія виготовлення такої продукції має бути усюди однакова;

2) конкурентоспроможність підприємства залежить від його глобальної презентації та активності;

3) підприємство не повинно надавати жодних позаекономічно обумовлених преференцій організаціям і виробництвам у країнах їхнього розташування.

Глобалізована, економіка пов’язана з так званим техно-глобалізмом (techno-globalism), який також спричинює в ній структурні зміни глобального рівня. Що дає підстави говорити про технологічну глобалізацію, тобто про глобальне поширення, розробку і застосування інноваційних технологій.

Форми технологічної глобалізації: 1) глобальне використання і впровадження технологій; 2) технологічне співробітництво на глобальному рівні; 3) глобальна розробка нових технологій.

Сучасні ТНК у переважній більшості ще не повністю відповідають означеним критеріям, бо центром їхніх економічних операцій все ще залишається національний простір, де вони створюють свій глобалізаційний потенціалі розробляють стратегії глобалізації. Соціальні наслідки діяльності ТНК є неоднозначними. Разом із модернізацією регіонів, створенням інфраструктур глобальна економіка руйнує основи національної економіки, отже ставить під загрозу соціальні досягнення національних держав. Експансія ТНК породжує процеси, що несуть як негативні так і позитивні соціальні наслідки.

До негативних відносяться:

- практикують владу анонімно, без соціальної відповідальності;
- зменшення суверенітету держави та її відповідальності щодо своїх громадян;

- локальні еліти зосереджують занадто велику владу у своїх руках, посилюють експлуатацію робітників.

Позитивні соціальні наслідки:

- здійснюють підвищення кваліфікації, поширення нової технології, споживчих товарів;

- держава та ТНК намагаються діяти разом задля розвитку науки та технології, оптимально витрачаючи гроші платників податків;

- надають робочі місця, підвищують стандарти безпеки та здоров’я, платять податки.

Економічна глобалізація сприяла глобалізації ринку праці. Слід зазначити, що глобалізація у цій сфері здійснюється відносно повільними темпами. Тут найбільш помітна пов'язана з економічною глобалізацією нерівність у визначенні складу глобальних гравців (globalplayers). Найбільшим попитом на глобальному ринку праці користуються певні групи висококваліфікованих фахівців, але разом з тим виникає феномен так званих гастарбайтерів (з нім. гостьовий робітник). Це здебільшого люди, що виконують низько кваліфіковану непрестижну працю з низькою заробітною платою (наприклад, турки у Німеччині, українці у Португалії тощо). Феномен гастарбайтерів є латентною (прихованою) формою економічної імміграції.

Але економічна глобалізація визначає глобальних гравців не тільки на ринку праці, а й взагалі на просторі світової економіки. Саме рівень економічної розвиненості є визначальним у тому, чи стане національно організований соціум тим, хто виграє або тим, хто програє від глобалізації. Місця в цій глобальній грі на думку більшості економістів вже визначені (цю думку не підтримують хіба що ідеологи антиглобалізму та прихильники сучасних соціальних утопій). Одну із таких схем пропонує І.Уолерстайн. Світова система І.Уолерстайна відходить від моделі ізольованих суспільств замінюючи її на модель єдиної світової системи, у якій об'єднуються та стверджують себе у єдиному способі розподілу праці усі суспільства, уряди, підприємства та класи, індивіди. Ця єдина, світова система, яка задає форму соціальної нерівності у світовому масштабі, формується протягом розвитку капіталізму. За Уолерстайном, капіталізм за своєю природою має глобальний характер. Капіталістична динаміка з XVI ст. кардинально змінює світовий економічний порядок та простір соціального життя.

У світовій системі І.Уолерстайн виділяє економічно та політично правлячі центральні регіони та економічно залежну від центра периферію. Центральні регіони розвиваються як індустріальні, тоді як периферичні регіони є постачальниками сировини, ціни на яку встановлює центр. Існують також напівпериферії, які мають економічні та соціальні характеристики як центра так й периферії. На думку І.Уолерстайна, світ модерну має єдину економічну організацію, політичні ж системи можуть кардинально відрізнятися одна від одної.

Евристичний потенціал даної теорії, яка між іншим викликає низку критичних зауважень (труднощі історико-емпіричного обґрунтування та верифікації цієї теорії; зосередження уваги виключно на економічних процесах без урахування змін у культурі тощо), полягає у ствердженні неможливості аналізу однієї нації-держави у відриві від іншого світу, оскільки внутрішні економічні процеси у суспільстві визначені його позицією у світовій системі.

3. Економічна глобалізація як основа становлення світового суспільства.

Усуспільнення економічних контактів і зв'язків між сучасними національно-організованими соціумами, структурування різного роду спільних економічних просторів, що контролюються світовими організаціями, які беруть на себе функції управління процесами глобалізованої економіки, сприяють закладанню фундаменту світового мега-суспільства. Транснаціональні корпорації та глобалізовані економічні зв'язки надають потужних імпульсів структуруванню нового світопорядку, який приймає контури світового суспільства, структурованого через ущільнення взаємозв'язків і взаємозалежностей. Теоретики глобалізації (Е.Гідденс, У. Бек, М. Кастельс, Н. Луман) у своїх концепціях розглядають глобалізацію як становлення горизонтальних зв'язків світового мега-суспільства. Безперечно, усі без винятку теорії світового суспільства слід вважати соціологічними соціально-філософськими гіпотезами. Але вони мають евристичний

потенціал і дозволяють зрозуміти основні тенденції і спрямованість сучасного етапу глобалізаційного процесу.

Так, глобалізоване суспільство М. Кастельє описує як “суспільство мереж”. У. Бек та Н. Луман - як “суспільство ризику”, поширеним є уявлення про майбутню світову соціальну мега-систему як про світове село М. Мак-Люен). Порівнюємо основні риси цих теоретичних конструктів.

Суспільство мереж, визначає глобалізацію як комунікацію.

Основні ознаки: інновації у мікроелектроніці і телекомунікації як основа переплетення комунікативних мереж світового суспільства, що структурується як мега-система.

Позитивні можливості суспільства мереж: підключення до комунікацій на світовому рівні; значне зростання знання і швидке розповсюдження інформації; усунення упереджень, культурних та етнологічних бар'єрів; розширення міжнародних контактів та відносин.

Небезпеки: виникнення нової інформаційної еліти; інформаційне перевантаження.

Мега-суспільство як світовий ринок: економічна глобалізація.

Основні ознаки: усунення обмежень торгівлі, значне зростання мобільності капіталу, здешевлення транспортування.

Позитивні можливості: створення нових робочих місць у світовому масштабі; здешевлення виробництва.

Небезпеки: зростання конкуренції на світовому ринку; втрата робочих місць у регіонах і окремих галузях; поглиблення експлуатації на півдні; руйнація солідарності; екологічна криза.

Модель суспільства «глобальне село».

Основні ознаки: національні держави та національні культури втрачають значення.

Позитивні можливості: демократизація; зростання відчуття планетарної єдності.

Небезпеки: втрата національної ідентичності і батьківщини; активізація неонаціоналізму і антиглобалізму як контр рухів; посилення впливу мультикультуралізму на політичні рішення; неконтрольованість.

Суспільство ризику.

Основні ознаки: глобальні кризи і катастрофи загрожують усьому людству.

Позитивні можливості: усвідомлення цілісності та єдності світу; кооперація і солідарність як імператив (об'єктивна умова виживання людства).

Небезпеки: перевантаження міжурядових та урядових органів управління; ушкодження в більшості випадків мають незворотний характер; делегування відповідальності, яке зрештою обертається безвідповідальністю.

Ці моделі глобалізованого мега-суспільства пов'язані з ідеєю нового економічного порядку, яка почала інтенсивно розроблятися ще у 70-х рр. ХХ ст., а за сучасних умов посилила свою актуальність.

Важливою складовою нового економічного порядку є намагання здійснити вимогу нової солідарності, яка знаходить прояв у наданні економічної допомоги країнам, що розвиваються, усунення диспропорцій, що існують у світі, впровадженні ефективного контролю за діяльністю транснаціональних корпорацій, та тим самим закласти основу для справжнього співробітництва. Становлення нового світового порядку обумовлює необхідність реформування основних міжнародних, економічних та фінансових організацій, а також діяльності ООН, щоб вирішувати ті проблеми, які не можуть розв'язати ізольовані соціуми.

4. Соціально - філософські наслідки економічної глобалізації.

Економічна глобалізація, як і усі глобалізаційні процеси, має суперечливі прояви і наслідки. Так, з одного боку, вона створює передумови для прискореного інноваційного розвитку національно організованих соціумів, сприяє більш ефективному міжнародному розподілу праці, а з іншого, - посилює і закріплює соціальне розшарування на планетарному рівні, загострює конкуренцію між глобальними гравцями на полі світового ринку. Глобалізований капіталізм прагне досягти успіху, тобто зиску, за будь-яку ціну. Наведемо спостереження за цією тенденцією Дж. Сороса, американського мільйонера, засновника благодійних фондів сприяння демократії та відкритості суспільств. "Гроші, - підкреслює він, - тепер впливають на життя людей більш ніж будь-коли". Влада грошей витісняє далеко на задній план суспільного життя духовні, моральні, культурні та професійні норми, цінності.

Глобалізація є викликом суверенітету національних держав, адже вона посилює їхню економічну взаємозалежність, сприяє відтоку, кваліфікованих працівників і науковців, тим самим закріплюючи асиметричне структурування глобалізованого економічного простору. Ці процеси супроводжуються відтоком капіталу у розвинуті країни світу. Феномен олігарха у вигнанні або олігарха-космополіта і є ілюстрацією до цієї тенденції.

Глобальна економіка, що тримається на взаємозалежності і взаємозв'язку національних соціумів, є так само уразливою, як і окремо взяті суспільства, фінансовий обвал у будь-якому регіоні планети, промислова або сільськогосподарська криза можуть спровокувати ланцюгову реакцію.

Економічна глобалізація обумовила формування глобальних еліт серед підприємців, але разом з цим вона сприяє посиленню соціальної нерівності на світовому рівні. Соціальна нерівність, що виникає у ході економічної глобалізації, має багато проявів. Це нерівність соціального становища між країнами, що виграють і програють від глобалізації, це нерівні можливості доступу до інформації, освіти. Навіть забруднення довкілля радіоактивним сміттям і відходами хімічного виробництва є більш сильним у країнах Третього світу, де час від часу трапляються техногенні катастрофи.

Внаслідок глобальної конкуренції на світовому ринку та ринку праці західноєвропейські та американські підприємства, щоб запобігти

банкрутства, змушені переміщувати виробництва у країни з низькою оплатою праці. Це країни Східної Європи, Латинської Америки, Азії та Африки. Ця тенденція спричинює посилення нерівності між багатими та бідними країнами, зростання безробіття, бідності. Відомий критик економічної глобалізації, латиноамериканський економіст М. Хусодовскі називає її глобалізацією бідності, на якій паразитує “глобальний клуб мільярдерів, що налічує приблизно 450 членів... Реальні заробітні плати у країнах третього світу та у Східній Європі майже у 70 разів нижчі, ніж в США, Західній Європі та Японії, це торкається усіх груп, в тому числі висококваліфікованих працівників та науковців” Так, тільки у Португалії на різних умовах, у тому числі й нелегально працюють близько 150000 українців. Навіть найнижча заробітна плата у країнах сімки є привабливою для економічних іммігрантів. Серед прибульців на Захід, що намагаються у такий спосіб урятуватися від бідності можна виділити своєрідну привілейовану групу - тих, хто працює за контрактом і має певні соціальні гарантії. На ступінь нижче від них знаходяться так звані сезонні працівники, зайняті у сільському господарстві, а найнижчу займають різного роду тінювики та нелегали. Використовуючи можливість вільного пересування, вони частково, а то і повністю втрачають певні соціальні гарантії (наприклад, можуть погіршити або втратити пенсійне забезпечення, послаблюють родинні зв’язки, переживають культурний шок, соціальні і психічні травми тощо).

Економічна глобалізація створює умови для глобалізації злочинності (створення світової мережі наркоторгівлі, нелегальної торгівлі зброєю та людьми). Загальновідомим фактом є те, що намагаючись працевлаштуватися за кордоном, дівчата зі Східної Європи, і насамперед з України, потрапляють у сексуальне рабство.

Економічна глобалізація, створюючи глобальну фінансову систему, також і уможлиблює глобальне ухиляння від сплати податків, про що свідчить поява і зростання офшорів. У “чорних дірах” офшорів зникають десятки мільярдів доларів. Інтернаціонально налагоджена схема укривання від сплати податків руйнує солідарність між різними верствами населення, сприяє зuboжінню мас. Це негативне явище є симптоматичним. Адже воно свідчить про непридатність застосування у постіндустріальну добу тих важелів управління економікою, що були у індустріальному суспільстві. Податкова система не встигає контролювати рух фінансового капіталу, відстежувати його переміщення. В наслідок цього у національно організованих соціумах прискорюється соціальне розшарування населення на багатих і бідних. У перспективі: така тенденція призведе до розмивання середнього класу, деградації освіти, і занепаду духовної культури.

У середині національно організованих соціумів економічна глобалізація також спричинила негативні наслідки. Якщо у розвинутих країнах Західної Європи, а також у США і Японії це, як вже зазначалось вище, зростання безробіття та злочинності, забруднення довкілля, то у країнах Східної Європи, разом з переліченими наслідками, слід відзначити

тенденції до демодернізації, що знаходять прояв у зростанні чисельності “базарної буржуазії”, “човників”, на яких здебільшого перетворюється наукова і технічна інтелігенція, що виявилася “зайвою” на пострадянському просторі.

Усвідомлення небезпеки цих тенденцій, що можуть, зрештою, привести до рефеодалізації світової спільноти обумовило перегляд неоліберальної стратегії управління економічною глобалізацією, що набула поширення, починаючи з 80-90 рр. Вона ґрунтувалася на трьох принципах - дерегулюванні (вільний ринок), лібералізації та приватизації. Вони були покладені в основу розробки спільного курсу між американськими політиками та керівництвом МВФ, Світового Банку та СОТ (так званий “Вашингтонський консенсус”). Вже на початку XXI ст. така стратегія повною мірою виявила свої хибні аспекти. Перелічені вище негативні наслідки економічної глобалізації не в останню чергу набули загострення через домінування ідей неолібералізму в економічній політиці Заходу. Зараз перехід від “Вашингтонського консенсусу” до “Поствашингтонського” усвідомлюється більшістю економістів, соціологів і політологів. Адже спроби “приватизувати” глобалізаційний процес, забезпечити надприбутки невеликій групі глобальних гравців, лише посилюють напруження і конфліктогенний потенціал між багатими і бідними, внаслідок чого більшість планетарного людства стає соціальними аутсайдерами, виключеними із загального цивілізаційного процесу.

5. Філософія глобального менеджменту

Глобальний менеджмент є відповіддю на виклик економічної глобалізації, що реалізується у сфері підприємництва. Глобальний менеджмент, намагаючись досягти успіху, визначає головну стратегію і тактику дій у рамках світової економіки. Він охоплює такі сфери, як ринки, фінанси, виробництво і логістика. Політика створює можливості глобалізованого бізнесу, економіка уможлиблює їх здійснення, а технології постачають засоби для цього (наприклад, забезпечують глобальну комунікацію тощо). Глобальний менеджмент ґрунтується насамперед на розумінні глобалізаційного процесу. Менеджер, що діє глобально, повинен усвідомлювати місце своєї організації у цьому процесі, вміти застосовувати нові технології, не боятися ризикувати.

Основні передумови успішної діяльності глобального менеджера:

1. Здобути як можна більше інформації про глобалізацію, стати експертом з теорії глобалізації.
2. Засвоїти нові технології для глобальної комунікації і зберігання банку даних.
3. Бути готовим до несподіваних і швидких змін.
4. Проаналізувати можливості глобального планування діяльності його організації (визначити глобальний потенціал організації, з'ясувати своє бачення глобальних можливостей організації, переконатися, що інші співробітники поділяють це бачення).

Одним із важливих моментів успішного глобального менеджменту є: формування глобального світорозуміння і глобального мислення. Адже без цієї передумови неможливо ефективно діяти у світовій економіці.

У глобальному менеджменті можна виділити об'єктивний і суб'єктивний блоки. Об'єктивний пов'язаний з передумовами і ресурсами організації, суб'єктивний - з її кадрами, їхньою здатністю до інтеркультурної комунікації. У західних фірмах глобальним менеджментом, як правило, займаються фахівці з економічною та соціологічною освітою. Соціологічний бік глобального менеджменту включає в себе добір і тестування кадрів, придатних для роботи в умовах посилення глобалізаційних тенденцій. Насамперед це торкається пошуків першокласних спеціалістів для своєї організації. Для цього слід знати географію підготовки таких фахівців. Глобальний менеджер фахово організує відтік першокласних спеціалістів (науковців, програмістів, інженерів тощо). Це можна здійснювати через мережу інтернету, інформаційні видання тощо. Наступним кроком є розкриття для потенційного співробітника глобальних можливостей роботи в тій організації, яку представляє менеджер, а також поглиблення розуміння таких можливостей в існуючій команді. Завданням глобального менеджера є розкриття привабливості перетворення своєї команди на малого глобального гравця з широкими перспективами.

Потреба у глобальних менеджерах існує також у країнах Східної Європи, в тому числі й в Україні. Східноєвропейські фірми та організації намагаються вийти на світові ринки, поглибити співпрацю із зарубіжними колегами, налагодити контакти і стосунки, які сприятимуть розвитку підприємництва. Запрошення експертів, консультантів, організація обміну між фахівцями входить у обов'язки глобального менеджера. Суб'єктивним моментом тут є насамперед можливість професійного і особистісного розвитку (досвід роботи закордоном, набуття нових знань, вмінь та навичок, реалізація стратегії самоздійснення і пов'язане з цим почуття задоволення, можливість подорожувати у різні країни світу).

Глобальний менеджер планує стажування кадрів закордоном, внаслідок чого посилюється компетентність команди в справах глобального маркетингу. Він також готує і проводить зустрічі, переговори, конференції з міжнародними партнерами.

Глобальний менеджер, щоб здійснювати свою діяльність, сам має займатися розвитком своїх професійних якостей. Основні професійні якості глобального менеджера: позиція космополітизму поєднанні з пост конвенціональним патріотизмом; оптимізм, відкритість; відсутність культурних і соціальних упередженостей; здатність вчитися: бути відкритим для порад з боку більш досвідчених колег; засвоювати цінності інших культур та адаптуватися до інших стилів життя; бути терплячим та впевненим у своїх здібностях і водночас готовим до змін. Рольова реальність глобального менеджера характеризується ускладненістю. Він може виступати як у ролі фахівця із загальних питань, так і у ролі більш вузького експерта як на глобальному, так і на локальному рівні. Але локальний рівень

підпорядкований завданню здобути підготовку для успішної праці у якості глобального менеджера. Плануючи свою кар'єру або трудову біографію, слід визначити свій профіль.

Для розвитку глобального менеджменту і становлення професійного менеджера важливою є його інтеркультурна підготовка, культура спілкування, етикет.

Питання до самоконтролю:

1. Визначте економічну глобалізацію як предмет соціологічного аналізу.
2. Що є передумовою економічної глобалізації?
3. Назвіть критерії глобального підприємництва.
4. Які можна виділити форми технологічної глобалізації?
5. Як змінює світ економічна глобалізація?
6. На яких засадах ґрунтується глобальний менеджмент?

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

ТЕМА: “ ГЛОБАЛЬНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНА КОНКУРЕНЦІЯ ”

План

1. Цивілізаційна природа глобальної конкуренції
2. Україна у глобальній цивілізаційній конкуренції

Час проведення: 2 години.

Харків – 2017

1. Цивілізаційна природа глобальної конкуренції

Парадигма сучасних міжнародних відносин визначається конкуренцією в її найширшому розумінні. Її предметом стають, зокрема, ціннісні орієнтири й моделі розвитку. В умовах глобалізму глобальна конкуренція, суб'єкти якої дуже різномірні, переслідують несумісні цілі й діють дуже різними методами, фактично зводиться до конкурентної боротьби за вплив на розвиток людства, або за нав'язування світу своєї моделі розвитку.

В основі глобальної конкуренції лежить конкуренція цивілізаційна, що за багатьма ознаками нагадує біологічну, сенс якої — у боротьбі за існування, самовідтворення та експансію. Цивілізації являють собою автономні людські популяції, кожна з яких займає окремих ареал у світовому просторі, еталонно втілює певний духовно-соціальний тип (цивілізаційний код), який конвертується в особливий суспільний порядок, традицію державного будівництва та спосіб геополітичної поведінки. Не дивно, що в наш час посилення впливу цивілізаційного чинника на міжнародні відносини і світовий розвиток стає стратегія нав'язування світу свого типу світосприйняття і суспільного порядку, тобто уявленнь про причини, цілі й норми існування людства.

Глобальна конкуренція стає конкуренцією між цивілізаціями, учасники якої не тільки переслідують різні цілі різними, в тому числі позасистемними, методами, але й не в змозі прийняти цінності, цілі й методи один одного. Фінансово-технологічна експансія Заходу, етнічна — Китаю й соціально-релігійна — ісламу не просто розгортаються в різних площинах, вони не сприймають один одного як далекі явища, ворожі не через боротьбу за вплив, а через власне спосіб життя. Компроміс вимагає зміни способу життя, тобто знищення учасника компромісу як цивілізації.

Запорукою успіху в цивілізаційній конкуренції стають насамперед агресивність і позаекономічні ресурси й технології — інтелектуальні, комунікаційні, організаційні. З їхньою допомогою нав'язуються власні стандарти і простір змагання, що створює величезні конкурентні переваги для відповідного суб'єкта. Така перевага характеризується відсутністю спільної мови й загальної системи цінностей і мотивацій, світогляду, способу життя й діяльності між учасниками.

Цивілізаційна конкуренція реалізується через технології символічної політики, які стають засобами символічної боротьби. Цивілізаційна конкуренція постає як боротьба за символічну владу, що забезпечує легітимацію того соціального порядку, який несе в собі відбиток певного цивілізаційного коду.

Оперуючи найважливішим ресурсом цивілізаційної конкуренції — символічним капіталом, символічна влада дозволяє тій чи іншій цивілізаційній силі нав'язати власні правила гри — зміцнити «тверді форми влади», як-от політична чи економічна, або зменшити їх, викриваючи їхню обмеженість. Тому результати цивілізаційної конкуренції не можуть бути прогнозованими тією мірою, якою піддається прогнозуванню, наприклад, економічна конкуренція. Будучи значно доступнішою і легшою у використанні, ніж такі ресурси влади, як політика, економіка, силові заходи, символічна влада підключає й активізує ідеологію, мистецтво і культуру, хоча вони не є повністю підконтрольними владній еліті.

Сьогодні розгортається найбільш напружена боротьба, підсумок якої буде визначатися підсумками конкуренції за формування нового глобального світу. Ця боротьба не є локалізованою або взагалі просторово зорієнтованою. Сьогодні

практично кожен суб'єкт економічної діяльності в силу свого способу дій виступає на боці Заходу в цивілізаційній конкуренції, неухильно розширюючи тим самим коло «внутрішнього Заходу» в незахідних суспільствах. До нього активно залучаються і представники еліт та молоді, які в першу чергу сприймають ринково-конкурентну модель поведінки і відповідну систему цінностей. Саме серед них наймасовішим стало відторгнення власних цінностей і почуття ворожості до рідної країни.

Особливо показовими переваги Заходу стають при аналізі ціннісних орієнтацій еліт, включених у глобальну конкуренцію країн. В умовах глобалізму їхня свідомість дедалі більше формується ззовні, стратегічними конкурентами, що робить її неадекватною, а наслідки їхньої дій — руйнівними.

Сьогодні ми бачимо, що особливо небезпечною загрозою, спричиненою глобальною цивілізаційною конкуренцією, стає послаблення цивілізаційних принципів незахідних суспільств, чому активно сприяє Захід, який утверджує пріоритет своєї системи норм і цінностей. Очевидно, що універсалістський тиск спрямований на підрив конкурентоспроможності опонентів Заходу в глобальній цивілізаційній конкуренції. Він виявляється у нав'язуванні незахідним суспільствам власних цивілізаційних стандартів, до того ж експортно орієнтованих — від рецептів монетаризму до концепцій прав людини і «відкритого суспільства».

Ідея відповідності стандартам «цивілізованості» служить Заходу способом пояснення і виправдання своєї глобальної експансії, стаючи тим самим культурним приниженням і величезною загрозою для незахідних держав, що тривалий час підтримували власні критерії «цивілізованості», засновані на власних традиціях і досвіді. Критерії приналежності до «цивілізації», звернені до держав, використовуються як приводи для втручання в їхні справи та відповідають прагненню гарантувати прийняття західних культурних норм у залежній країні. Необхідність приймати вимоги, що ззовні нав'язуються, відповідно до «міжнародних норм», найчастіше веде до зіткнень з цінностями і смислами традиційної культури незахідних суспільств.

Нове звернення до жорстких стандартів цивілізованості зумовлено насамперед логікою глобальної конкуренції. Передові в економічному і технологічному відношенні країни усвідомлюють, що їхні національні ресурси обмежені, проте не бажають розставатися зі своїм статусом, і для цього вони перейшли до мобілізації чужих накопичених національних багатств з метою власного розвитку. Перейшовши до стратегії руйнування можливостей інших держав, вони використовують для цього різні чинники — від військово-економічного до цивілізаційного, дія якого виявляється у стратегіях демодернізації суспільств, що вестернізуються. Прикладом успішного виконання цього завдання у найкоротший термін стали пострадянські суспільства.

«Традиційні духовні цивілізації», у першу чергу ісламська, православна й конфуціанська (китайська), протистоять установленню світового панування еліт Західної цивілізації й транснаціонального співтовариства й прагнуть до створення багатополярного світу.

Це протистояння становить сутність *головного геополітичного протиріччя сучасності*, що виявляється:

— *в економічній галузі* — у протиставленні прагнення еліт країн Заходу, насамперед США, розширити й закріпити свій глобальний економічний контроль із забезпеченням для себе однобічних переваг, та прагнення інших країн світу

вирватися з-під цього контролю й створити власну високоефективну економіку;

— *у духовній галузі* — у протиставленні ліберальних цінностей західної цивілізації, індивідуалізму, пріоритету особистості над суспільством, що породжують владу грошей, та традиційних цінностей, характерних для Православ'я й Ісламу, домінанті общинності, пріоритету загального над частковим, що породжують владу ідей;

— *у галузі безпеки* — у протиставленні двох принципів забезпечення безпеки «домінуючого придушення» і «балансу сил». Перший принцип припускає існування єдиного абсолютно переважаючого центру сили, які проблеми світової безпеки вирішує прямим військовим придушенням або загрозою такого, з обмеженням державного суверенітету й розширенням повноважень наднаціональних органів влади. Другий — контроль безпеки за рахунок формування балансу сил на глобальному й регіональному рівнях, з посиленням суверенітету держав.

До інших протиріч геополітичного рівня належать:

1. В екологічній галузі — між зростаючим промисловим виробництвом провідних країн світу та обмеженими можливостями їхньої екології. Це протиріччя намагаються розв'язати за рахунок «експорту відходів».

2. У демографічній галузі — між перенаселеністю одних країн, насамперед країн Азії й Африки, та низькою щільністю населення в інших районах світу.

3. В економічній галузі — між прискореним ростом промисловості країн Європи і розвинених країн Азії і відповідним наростанням обсягів споживаної сировини, а також їхніми обмеженими запасами на планеті.

2. Україна у глобальній цивілізаційній конкуренції

У той час як на перший план у глобальній конкурентній боротьбі виходить цивілізаційний чинник, українська еліта досі мислить категоріями епохи держав-націй. Це заважає визнати, що найважливішим завданням є насамперед адекватне визначення цивілізаційних інтересів держави. Останні ґрунтуються на цивілізаційному надбанні, традиціях і цінностях відповідної цивілізації, забезпечуються цивілізаційним потенціалом суспільства й охоплюють галузі економіки, екології, міжнародних відносин, публічної адміністрації, оборони, інформаційну, соціальну, культурну галузі. Вони мають довгостроковий характер, визначають основні цілі розвитку, формують стратегічні і тактичні задачі внутрішньої і зовнішньої політики, реалізуються через системи державного і глобального управління та механізми суспільної самоорганізації. Нам лише треба буде сформулювати свої цивілізаційні інтереси і на їхній основі вибудувати свої концепції національної безпеки та зовнішньої політики, військову доктрину, стратегію економічного і соціального розвитку. Без цього не вдасться встояти у жорсткій глобальній цивілізаційній конкуренції.

Необхідною умовою реалізації цивілізаційних інтересів держави є можливість і здатність самостійно вирішувати внутрішні завдання, забезпечувати у взаємодії з іншими державами своєї цивілізації внутрішню й міжцивілізаційну стабільність, незалежно від намірів і позицій іншоцивілізаційних держав і їхніх співтовариств. Забезпечення цивілізаційної безпеки держави є обов'язковою умовою ефективного захисту її життєво важливих інтересів.

Природою та історією України визначено існувати і розвиватися на межі трьох традиційних цивілізацій — православної, західної та ісламської. Ця поліцивілізаційна природа української державності одночасно створює для неї великі загрози та унікальні можливості. Кожна з цих цивілізацій здійснює величезний вплив на політичні, економічні та культурні процеси в Україні. При цьому очевидною є провідна роль православної цивілізації у формуванні основних рис українського суспільства і державності, що історично визначила геополітичну орієнтацію основної частини українських земель.

Одночасно у вертикальному вимірі цивілізаційної структури українського суспільства присутні цивілізаційні сегменти, що втягують її у нові метарегіональні простори глобального універсуму. Більше того, помітні цивілізаційні зрушення сприяють остаточному і незворотному витісненню України на периферію економічної системи глобалізму. Це пов'язано насамперед з руйнуванням пріоритетних сегментів евриекономіки і ергоеконіміки, домінуванням орієнтації на екстенсивні способи господарювання, перерозподільчими практиками тощо.

Експансія техногенної цивілізації здійснює особливо руйнівний вплив на маргінальні суспільства насамперед тому, що саме тут створюються точки зіткнення техногенності й фундаменталізму. Відповіддю на наступ техногенної цивілізації є фундаменталізм національного і релігійного характеру. Техногенність і фундаменталізм несумісні як антиподи, і ця несумісність служить джерелом глобальних загроз безпеці. Етнонаціональні імпульси фундаменталізму мають тенденцію спалахувати особливо гостро залежно від ступеня послаблення стримуючої її державної могутності.

Формування нової «глобальної становості» позбавляє Україну шансів претендувати навіть на можливість прориву на вищі щаблі глобальної ієрархії, але поліцивілізаційна природа створює умови для поширення (в тому числі через технології формування свідомості) як серед еліт, так і у широких верствах суспільства ілюзій про можливість цього прориву за рахунок інтеграції у глобальні структури постіндустріального світу. Можливості для випереджаючого розвитку України пов'язані з усвідомленням появи нових політичних технологій управління цивілізаційними процесами, які активно розробляє та застосовує постіндустріальний, західний світ, а звідси — з виходом на перший план цивілізаційного виміру глобальної конкуренції.

Перетворення у полігон апробування технологій демодернізації в процесі геоекономічної експансії Заходу є основною геоекономічною загрозою цивілізаційній безпеці України. Слід відверто визнати, що Україна стала об'єктом геоекономічної війни, спрямованої на руйнування її інфраструктури. У цій війні на службу ставиться стратегія «непрямих дій»: формуються нові види зброї невоєнного характеру розвивається свого роду геоекономічна «вірусологія» (перелив світового доходу, кредитний удар, підрив фінансової системи тощо), поступово влітаються інформаційні технології. Зворотною стороною геоекономічної експансії є втеча капіталів, яка виступає найважливішим фактором перерозподілу національних багатств. В Україні вона багаторазово перевищила приплив іноземного капіталу, доповнюючись відтоком інтелекту та демографічним виснаженням нації.

В умовах, коли Україна вочевидь залишається поза межами постіндустріального світу «обраних долею», а нова глобальна ситуація набуває ознак зіткнення цивілізацій, більшість з яких релігійно фундовані, втрата сталої

цивілізаційної ідентичності позбавляє Україну можливості знайти власну нішу в умовах глобальної цивілізаційної конкуренції. Вона просто не зможе виробити та запропонувати світу власну унікальну «товар-програму», яка знайде реальний попит або в просторі глобальної техносфери, або в системі традиційних цивілізацій.

У цих умовах неадекватна цивілізаційним інтересам стратегія національного розвитку є основною перешкодою зміцнення позицій України в глобальній цивілізаційній конкуренції. Зовнішня, економічна, міграційна політики тощо не враховують цивілізаційні аспекти, створюючи додаткові труднощі. Насамперед звертає на себе увагу зовнішня політика, яка в умовах глобалізму стає одним з головних інструментів зовнішньої цивілізаційної експансії. Не враховується проблема цивілізаційної ідентичності як основи забезпечення глобальної конкурентоспроможності. Цивілізаційна ідентичність як найвища форма соціальної ідентичності являє собою усвідомлення культурно-історичної спільності групи народів або одного народу, що протиставляється іншим подібним спільнотам. В її основі лежить усвідомлення єдності цінностей, традицій, способу життя народів, що її утворюють.

Кожна держава характеризується моноцивілізаційною або поліцивілізаційною ідентичністю залежно від того, чи ґрунтується вона на одній або декількох цивілізаційних традиціях, чи формується як рубіжне утворення певної цивілізаційної системи. Цивілізаційну ідентичність України можна схарактеризувати як самоусвідомлення приналежності України до континентального типу цивілізацій, становлення її державності на основі православної цивілізаційної традиції з урахуванням сучасної цивілізаційної розколоти країни. Нинішній зовнішньополітичний курс, навпаки, спрямований на залучення України до іноцивілізаційних політичних, військових та економічних структур. Це веде до закріплення її периферійного положення, посилюючи тим самим процеси її маргіналізації. Звідси зовсім не впливає помилковість обраного українським керівництвом та елітою курсу на європейську інтеграцію. Але «європейський вибір» у суспільній свідомості мало чим відрізняється від нещодавнього «комуністичного майбутнього». Без відповіді залишаються два принципових питання: що таке Європа, якими є її місце та роль у глобальному світоустрої? Яке обличчя Європи найбільш відповідає інтересам України? Окреслена проблема має принципово важливе значення при формуванні адекватної умовам глобальної конкуренції національної глобалізаційної стратегії України.

Треба враховувати, що нова реальність глобального світу — це гостра цивілізаційна конкуренція, учасники якої діють за різними правилами. Кожен з можливих форматів Європи означає принципово відмінні умови цивілізаційної конкуренції для України. Євроатлантична модель означатиме перетворення її на один зі східних форпостів у процесі цивілізаційної експансії північноамериканської субцивілізації (США). Її наслідком будуть також гострі внутрішні конфлікти в українському суспільстві. Континентально-європейська модель за різних умов неодмінно матиме наслідком зміну цивілізаційного коду українського суспільства. Обидві моделі передбачають жорсткі дії, спрямовані на впровадження іноцивілізаційних стандартів існування, соціальної та індивідуальної поведінки. До того ж базові принципи континентально-європейської моделі внутрішньо суперечливі: викликає сумнів сама можливість того, щоб економіка була соціально-ринковою, а суспільство — неринковим, бо

самі засади «західнізму» як цивілізаційного типу (незалежно від стадії його розвитку — індустріальної або постіндустріальної), що ґрунтується на визначальній домінації матеріальних, економічних (ринкових) чинників існування і розвитку, роблять неможливим таку диференціацію.

Визначаючи цивілізаційні інтереси України, необхідно насамперед відповісти на запитання: яка Європа найбільше сприятиме конкурентоспроможності й сталому розвитку нашої держави — Європа з новими розподільчими лініями, де Україна буде прикордонною державою, або Європа, де Україна буде виконувати роль інтегруючої ланки і яка без України існувати не зможе? З відповіді на це запитання випливають усі інші кроки у різних аспектах національного стратегування.

Важливою передумовою забезпечення цивілізаційної безпеки держави є досягнення національної згоди, що повинна сприяти консолідації держави в інтересах її всебічного розвитку й адекватного реагування на цивілізаційні загрози. Проблема цивілізаційної консолідації є однією з найгостріших серед заходів зі зміцнення позицій України у глобальній цивілізаційній конкуренції. Справа в тому, що соціо-культурна рубіжність положення України визначає необхідність підтримання міжцивілізаційного балансу усередині суспільства й у світі в цілому. Насамперед це баланс між підтримкою домінуючої православної цивілізаційної традиції та створенням належних умов розвитку іноцивілізаційних спільнот, що разом з православною брали і беруть участь у творенні української державності. Це означає також і створення захисних механізмів, покликаних запобігати руйнуванню автохтонної цивілізаційної традиції, водночас із формуванням інституцій-нальних і функціональних умов діалогу цивілізацій усередині України та включенням цивілізаційних спільнот, що формують її, у глобальний діалог цивілізацій.

Важливо не допустити, щоб зростання ролі цивілізаційного чинника могло бути використане для провокування внутрішньосупільного розколу в Україні за цивілізаційною ознакою. При цьому слід усвідомлювати, що держава не здатна зруйнувати зв'язки кожної з цивілізаційних спільнот України зі своїми цивілізаціями. Важливо досягти того, щоб ці зв'язки не суперечили завданням збереження територіальної цілісності України та соціально-політичної цілісності українського народу як єдиної політичної нації.

Досягнення цивілізаційної консолідації неможливе без формування адекватної стратегії подолання супільної маргіналізації, яка насамперед виражається у загальному послабленні цивілізаційних принципів кожної з цивілізаційних спільнот України, розпаді сталих цивілізаційних зв'язків і формуванні нових, зміні цивілізаційного коду суспільства та окремих соціальних груп, і, відповідно, — зміні способу життя. Чинниками маргіналізації є фрагментація цивілізаційної ідентичності, індивідуалізація як вихід з жорстко обмеженого соціокультурного середовища, висока соціальна мобільність, трудова міграція. Важливим її чинником є також утвердження квазіуніверсальної системи норм і цінностей, що руйнує традиційні соціокультурні і політичні механізми супільної регуляції. Насамперед це впливає на значний занепад внутрішніх сил і динаміки домінуючої в Україні православної цивілізаційної спільноти. Виникає реальна загроза того, що суцільно маргіналізоване суспільство, тобто відгороджене, проміжне, з невизначеним статусом, яке не вважається «своїм» жодною цивілізаційною системою, буде відкинуте глобальним співтовариством як джерело соціальної нестабільності й аномії.

3. Маргіналізаційні процеси в Україні

Для характеристики якісно нової ситуації в Україні доречним є використання поняття «глобальна маргіналізація», суб'єктом якого може виступати не лише певна соціальна або етнічна група, а ціле суспільство. Глобальні маргінали «випали» з однієї соціокультурної реальності, але виявилися нездатними інкорпоруватися в іншу. Нинішня політична стратегія, що реалізується в Україні, погрожує перетворити суспільство саме на такого глобального маргінала.

Під впливом процесів маргіналізації у цивілізаційній структурі українського суспільства виникли та зростають наступні тенденції:

- зростаюча деетатизація, яка в умовах слабкості і неорганічності цивілізаційних зв'язків призводить до руйнування базисних основ регуляції суспільства;

- деіндустріалізація як результат зупинки «нерентабельних» підприємств і інтенсифікації вивозу сировини;

- архаїзація соціальних відносин, у яких посилюється значення первинних аскриптивних зв'язків (кланових, племінних, етнічних, земляцьких);

- соціальна мутація різноманітних суспільних верств під впливом пристосування до аномальних умов повсякденного життя;

- руйнування суспільних зв'язків у результаті послаблення інтеграційних механізмів і перетворення колись централізованої держави у конгломерат слабо зв'язаних між собою елементів;

- посилення соціальних бар'єрів у результаті різкої диференціації доходів і власності, почуття незахищеності, не адаптованості, песимістичні настрої в усіх верствах суспільства;

- активний розподіл («приватизація») державної власності через механізми неконтрольованої суспільством боротьби за владу, що означає «експропріацію», «розкуркулювання», «обгородження» стосовно величезної більшості населення;

- суцільний правовий нігілізм, криміналізація відносин у результаті масової аномії і підриву нормативно-ціннісних принципів соціокультурної регуляції;

- погіршення екологічної і демографічної ситуації в багатьох регіонах.

Маргіналізація зумовлює значний занепад внутрішніх сил і динаміки українського суспільства та взагалі російсько-православної цивілізації, необхідних для конструктивної відповіді на виклик Заходу, неоархаїзацію і Велику кримінальну революцію. Вона стає головною перешкодою для підвищення глобальної конкурентоспроможності України.

Існують реальні підстави вважати, що маргіналізаційні процеси в Україні будуть тривати і поглиблюватися.

Ми бачимо, що головним джерелом глобальної політичної інтеграції для України є залучення різноманітними групами інтересів глобальних сил на свій бік у внутрішньополітичній боротьбі та в конкуренції економічних і соціальних інтересів. Це посилює позиції таких груп у взаємодії з інститутами державної влади, однак водночас робить їх агентами зовнішніх інтересів і впливів, а ці

інтереси далеко не завжди відповідають національним інтересам, а частіше підривають основи національної конкурентоспроможності, руйнують механізми виживання суспільства.

Молода українська держава, що народилася на гребні останньої хвилі глобалізації, «зустрілася» із системою глобалізму в стані різкого зниження якості управління. Цей стан можна було б вважати «хворобою росту», якби він був властивим лише новонародженим незалежним державам. Насправді ж в ньому опинилися також і старі демократії, і авторитарні диктатури, і транзитивні суспільства. Виникають підстави вважати, що зниження якості національних управлінських систем певною мірою пов'язано з наслідками глобалізації для національних держав. Ці системи виявилися нездатними пристосуватися до наслідків інформаційної революції та умов глобальної конкуренції, беззахисними перед новітніми технологіями формування свідомості, що фактично використовуються нині проти національних держав. Більше того, ті рішення, що нав'язуються маніпуляторами, являють собою не шляхи реального вирішення проблем, а спрямовані на відволікання уваги від них, перенесення їх вирішення на невизначене майбутнє, що збільшує соціальне напруження і підвищує ризик соціальних ката- клізмів. Самі ж управлінські системи все більше відгороджуються від реальності створеними ними самими фантомами, повністю занурюючись у взаємодію з реальністю ілюзорною.

Неадекватне сприйняття політичної дійсності стало головною рисою політичного світосприйняття суб'єктів політичного управління та національних управлінських систем у цілому. Ця колективна неадекватність веде до помилкових рішень і дій, які накопичуються з кумулятивним ефектом. Взагалі втрачається можливість самостійного визначення стратегічних національних інтересів і цілей, що веде до втрати управлінською системою орієнтації в політичному просторі і часі.

Характерною рисою поведінки управлінських систем стала безвідповідальність, беззвітність мислення і дії, тобто відсутність чіткого усвідомлення результатів власних дій, спричинена неповним розумінням межі реального і віртуального світів.

Маргіналізоване суспільство не просто втрачає адекватний зв'язок з реальністю. Важливим висновком з тези про незупинну маргіналізацію України є усвідомлення втрати відчуття людиною ідентичності зі своїм суспільством, атомізації самого цього суспільства, зростанням прірви між «державою» і «суспільством», в основі якої лежить відрив еліти від мас. У результаті людина опиняється наодинці у хаотизованій соціальній системі, де, крім неї, самодостатньо діють лише владні структури з різним ступенем криміналізованості й корумпованості. Тим самим конфлікт людини і влади (політичної системи), за умов вторинності, нерозвиненості інститутів громадянського суспільства, постає у центрі соціальних відносин.

Конфлікт посилюється зростанням в умовах системи глобалізму тоталітарних тенденцій не тільки у галузі політики, але й у галузі господарювання, бізнесу. Мова йде про те, що глобальні корпорації, поширюючи свою діяльність на Україну, привносять сюди свої, західні за походженням і тоталітарні за змістом,

принципи і методи менеджменту. Якщо в радянській соціалістичній системі людина, знаходячись в умовах політичних обмежень державного тоталітаризму, почувала себе достатньо вільно і комфортно у виробничому колективі, який компенсував відсутність політичної демократії належними соціальними гарантіями, то для західного капіталізму властива зворотна ситуація, коли за фасадом політичної демократії на загальносуспільному рівні, яку пересічна людина відчуває від виборів до виборів, ховається «буденний» тоталітаризм на рівні виробництва та інших форм повсякденної соціальної взаємодії. Нині в українському суспільстві, де так і не сформувались усталені демократичні інститути, норми і правила, поширюються ще й тоталітарні технології менеджменту. Деформований українськими «провайдерами» західний тип менеджменту в міру його поширення в Україні ще й стає дедалі міцнішим чинником соціального ліквідаційства і звідси — маргіналізації українського суспільства. А це послаблює наші й без того слабкі позиції у глобальній конкуренції.

Специфічні умови глобальної цивілізаційної конкуренції породжують нові, досі невідомі проблеми підтримки внутрішньої стабільності і забезпечення соціальної справедливості. Цивілізація повинна мати високу здатність до розв'язання конфліктів в умовах змін, що їх породжують і створюють загрозу розколу суспільства і навіть його розпаду. Тому мусить постійно зберігатися ядро загальних цінностей, підрич яких слід розглядати як загрозу всьому суспільству. Принцип цивілізаційної єдності в цьому зв'язку здобуває істотне значення, оскільки саме він сприяє підтримці єдності й ідентичності сучасного суспільства в умовах кризи традиційних форм держави-нації і ремісії примітивних форм племінних зв'язків. Особливого значення він набуває під впливом зростаючої маргіналізації людини, соціальних груп та держави в цілому.

У цих умовах політика цивілізаційної безпеки має визначати і забезпечувати реалізацію основних напрямків подолання загрози маргіналізації. Важливо усвідомити, що наріжним каменем стратегії цивілізаційної безпеки України має стати універсальна цивілізаційна доктрина, що охоплює всі сфери суспільної життєдіяльності. Вона має стати концептуальною моделлю будівництва держави відповідно до принципів і цінностей цивілізаційної традиції, покликаної розкрити цивілізаційне призначення і потенціал держави.

Головною метою гарантування цивілізаційної безпеки України є створення і підтримка такого геополітичного, гео економічного і гео- культурного положення держави, яке створювало би сприятливі умови для збереження цивілізаційної ідентичності держави й особистості, розвитку їхнього цивілізаційного потенціалу, а також виключало б небезпеку послаблення чи втрати цивілізаційного контролю над життєвим простором держави.

Основними задачами гарантування цивілізаційної безпеки України є гарантія збереження і зміцнення цивілізаційного контролю життєвого простору держави; формування гармонійних внутрішньоцивілізаційних відносин між державами, заснованих на спільній цивілізаційній ідентичності; створення і забезпечення реалізації конкурентних переваг держави в умовах посилення глобальної цивілізаційної конкуренції; створення і підтримка ефективного функціонування

системи мобілізації ресурсів цивілізаційного розвитку держави; забезпечення стійкості цивілізаційної традиції в процесі міжцивілізаційного діалогу.

Гарантування безпеки і захист цивілізаційних інтересів держави в геополітичній галузі є головним змістом політики держави в сфері міжнародних відносин. Тут основними напрямками гарантування цивілізаційної безпеки держави є формування нового справедливого світового порядку, базованого на принципі цивілізаційного плюралізму і рівноправності цивілізацій як суб'єктів світового розвитку і розвиток усебічного співробітництва й інтеграції держав на цивілізаційній основі. Саме поглиблення і розвиток цивілізаційної інтеграції держав у межах певної цивілізації є найважливішим чинником, що сприяє зміцненню ролі відповідної цивілізації у світовому цивілізаційному процесі, ефективному врегулюванню міжнаціональних і міждержавних конфліктів, забезпеченню соціально-політичної стабільності як передумови цивілізаційного розвитку.

Реальна протидія маргіналізаційним процесам має здійснюватися на трьох рівнях: Людина, Суспільство (соціальні зв'язки), Держава. Ми бачимо зростання маргіналізації людини, яка втратила звичні орієнтири, цінності і, значною мірою, перспективу для самореалізації на власній Батьківщині, випадіння цілих соціальних верств зі звичних соціальних ніш, розпад механізмів соціальної інтеграції, втрату власної ідентичності суспільством в цілому, що позначається на відсутності державної стратегії, яка виходила б з реальних цивілізаційних інтересів українського суспільства. Не намагаючись тут пропонувати цілісну стратегію подолання маргіналізації, слід окреслити три основні пріоритетні напрямки, які потребують особливої уваги. Це мультиверситети, соціальне партнерство та широка континентальна інтеграція.

Оскільки головним ресурсом, здатним забезпечити прорив у глобальній конкуренції, є інтелектуальний капітал, знання, треба створювати інфраструктуру інноваційно-інтелектуального розвитку, яка спиратиметься на розвиток людських ресурсів. Негативна ситуація з інтелектуальним ресурсом суспільства позначається на конкурентоспроможності України на світовому ринку. Вже сьогодні вона не знаходить прийнятного місця у міжнародному поділі праці, а тому проблематичним є її перетворення на суб'єкта економічної системи глобалізму. Замість інтеграції України у глобальну економіку насправді відбувається процес розподілу українського суспільного багатства за допомогою інститутів міжнародного поділу праці. Після його завершення найбільш імовірно, що вона остаточно залишиться на узбіччі світових економічних процесів. Виключення України із системи світового поділу праці означатиме довершення її системної маргіналізації.

Очевидно, що єдиною інституцією, здатною забезпечити необхідні умови для інтеграції інтелектуальних ресурсів, накопичення і концентрації інтелектуального капіталу та його інвестування у модернізацію економіки, суспільства і державного механізму, є університети, насамперед класичні національні. Новітньою їх формою в постіндустріальних країнах є мультиверситети. Мова йде насамперед про перетворення університетів у центри інноваційно-випереджального розвитку суспільства, канали генерації й оновлення

національної еліти, ключові чинники підвищення глобальної конкурентоспроможності України. При цьому, вирішуючи стратегічні завдання розвитку університетів (мультиверситетів) та масової підготовки університетів, не можна зациклюватися виключно на західній моделі університетської освіти.

Якщо університетська освіта, насамперед створення мульти-верситетів, формуючи університетів — особистостей глобального суспільства, акумулюючи інтелектуальний капітал суспільства, забезпечуючи його інвестування у провідні сектори економіки, є першою умовою прориву України на шлях інноваційно-інтелектуального випереджального розвитку і тим самим створює сприятливі умови для глобальної конкуренції, то друга умова подолання маргіналізації знаходиться у площині соціальної інтеграції, створення сприятливих соціальних умов для розвитку виробничих сил. Конкурентоспроможність, безперечно, залежить від стану вирішення соціальної проблематики, тому до головних умов реалізації переваг України у глобальній конкуренції належить розвиток соціального партнерства.

Третім пріоритетом у подоланні маргіналізаційних тенденцій є створення умов для використання поліцивілізаційної, рубіжної природи України як чинника її інституціоналізації в якості стабілізуючого, цементуючого компонента нової глобальної архітектури. У цьому сенсі треба створити таку конструкцію, щоб існуючі «мінуси», які сьогодні потенційно загрожують розколом за цивілізаційною ознакою, обернулися на «плюси». Очевидно, єдино можливим шляхом тут є стимулювання Україною процесів широкої континентальної інтеграції.

Новий регіоналізм може стати основою для відкидання мондіалістської перспективи розвитку людства. Новий регіоналізм передбачає формування цілісних репродуктивних одиниць світового господарства.

Слід наголосити, що саме ідея Великої Європи повинна стати основою української зовнішньої політики, що саме вона здатна вирішити ключові зовнішньо- і внутрішньополітичні проблеми нашої країни, що вона є єдино оптимальним виходом з того геополітичного положення, у якому знаходиться Україна. Альтернативою є увічнення статусу буферної зони, в якості якої реально бачить Україну більшість євробюрократії, та тотальна маргіналізація нашої держави. Реалізація ж ідеї Великої Європи дасть змогу Україні реально долучитися до формування безпечнішого і справедливішого світового порядку.

Геополітичне, гецивілізаційне положення України створює сприятливі передумови її суб'єктивації у світовій політиці в якості важливого компонента цього континенталістського проекту.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ І РЕФЕРАТИВ

1. Сутність і форми глобальної конкуренції.
2. Чинники та ресурси глобальної конкурентоспроможності.
3. Цивілізаційні засади формування глобальних конкурентних стратегій.
4. «Бунт проти Заходу» та «світ без Заходу»: альтернативні моделі конкурентних стратегій незахідних суспільств.
5. Феномен глобальної маргіналізації.
6. Виклики демодернізації українського суспільства та шляхи їх подолання.
7. Шляхи подолання маргіналізаційних тенденцій у розвитку українського суспільства.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО АНАЛІЗУ

1. Чому глобальна конкуренція стає конкуренцією між цивілізаціями?
2. Чим зумовлено роль цивілізаційного коду як ключового чинника конкурентоспроможності держави?
3. Схарактеризуйте зміст поняття «цивілізаційна безпека».
4. У чому полягає специфіка цивілізаційної ідентичності України?
5. У чому проявляються наслідки маргіналізаційних процесів у цивілізаційній структурі українського суспільства?
6. Розкрийте сутність геополітичного проекту Великої Європи від Атлантики до Тихого океану?
7. Чи відповідає проект Великої Європи від Атлантики до Тихого океану цивілізаційним інтересам України?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / За ред. проф. Б.І. Гуменюка і проф. С.О. Шергіна. — К.: Ун-т «Україна», 2009.
2. Горин Н. Глобализация и локальные цивилизации // Власть. — 2000. — № 1.
3. Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации. — М.: ИНФРА-М, 2003.
4. 2003.
5. Макбрайд У. Глобализация и межкультурный диалог // Вопросы философии. — 2003. — №1. — С. 80-87.
6. Медведко Л.И. Глобализация в гецивилизационных измерениях // Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций?— М.: ИД «Новый век», Ин-т микроэкономики, 2002.
7. Неклесса А.И. Глобализация: новый цивилизационный контекст // Безопасность Евразии. — 2001. — № 1.
8. Неклесса А.И. Проект «Глобализация». Глобальные стратегии в преддверии новой зры // Безопасность Евразии. — 2000. — № 1.
9. Неклесса А.И. «Российский проект» в новой системе координат XXI века // Глобальное сообщество: Картография постсовременного мира / Отв. ред. А.И. Неклесса. — М.: Восточная литература, 2002.
10. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование в эпоху стратегической нестабильности. — М.: Здиториал УРСС, 1999.
11. Панарин А.С. Православная цивилизация в глобальном мире. — М.: Алгоритм, 2002.
12. Цивилизационная структура современного мира: В 3 т.— Т. 1. Глобальные трансформации современности. — К.: Наукова думка, 2006.

13. *Чешков М.А.* Глобализация: контуры рамочной концепции // Проблемы глобализации: реальность, тенденции, прогнозы. — М.: Новый век, 2001.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

ТЕМА: “ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМ ”

План

1. Альтернативні моделі глобалізації
2. Альтерглобалістський рух
3. Ідеологія альтерглобалізму

Час проведення: 2 години.

Харків – 2017

1. Альтернативні моделі глобалізації

Безперечно, глобалізацію характеризують об'єктивні процеси, зокрема диктат прибутку над соціальними інтересами, нехтування екологічної безпеки життя, підпорядкування національних економік міжнародним корпораціям і фінансовим інститутам, соціальна поляризація світу, зростання бідності й безробіття, неієднотність національної держави тощо. Тому цілком закономірно, що глобалізація має не лише прибічників, а й опонентів, які пропонують альтернативні шляхи розвитку людства: антиглобалізм і альтерглобалізм.

На протигагу антиглобалізму й альтерглобалізму та їхнім програмним цілям, наприкінці 1980-х років сформульовано ідею сталого розвитку. Її програмна мета – глобальні зміни в стратегії розвитку людства, а саме: радикальна трансформація нинішньої соціально-політико-економічної моделі на іншу, більш справедливу й перспективну для виживання й подальшого поступу людства.

Протягом трьох останніх десятиліть неоліберальна глобалізація була провідним глобальним проектом. В основу цього проекту були *покладені культ ринку, економічної, насамперед фінансової раціональності й ефективності, що перетворюються із засобів у самоціль, у нову релігію; процес соціальної фрагментації — у національному й глобальному масштабах; розкол людства на «золотий мільярд» і решту світу, «нова поляризація», сполучена з перспективою соціального апартеїду; безумовність і безмежність споживацько-конформістського комплексу з усіма його негативними наслідками: від дегуманізації до екологічної катастрофи; відчуття і проповідь «кінця історії» та повної зумовленості майбутнього комплексом «трьох М» — мікропроцесорів, міжнародного ринку і мас-медіа.*

Неоліберальна глобалізація знайшла втілення у принципах «Вашингтонського консенсусу», що містили вимоги дерегулювання підприємницької діяльності, зниження або скасування торговельних бар'єрів, уведення плаваючих обмінних курсів, здійснення масштабної приватизації, заохочення транснаціональних корпорацій, прискореного розвитку сектору послуг, послаблення регулювальної ролі урядів у національних економіках.

Пошук альтернатив існуючій моделі глобалізації, відповідей на виклики сучасного глобалізму супроводжує народження «антиглобалізму», який скоріше є «альтерглобалізмом», бо він не означає заперечення глобалізації. Термін «альтерглобалізм» був висунутий самими представниками цього руху якраз для протиставлення нав'язаному офіційними ЗМІ терміну «антиглобалізм».

Як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються, і перехідних суспільствах, утягнених у процеси глобалізації управління, під їхнім впливом відбуваються значні зміни в політичних системах, пов'язані з розгортанням та інституціоналізацією нового політичного конфлікту — між прихильниками максимально можливого збереження національної самобутності і прихильниками інтеграційних процесів і універсалізації.

Усередині кожного суспільства поглиблюється розкол між прихильниками і противниками глобалізму як ідеології та системи. Глобалісти та альтерглобалісти стають двома домінуючими ідеологічними течіями глобального світу.

В якості способів зняття цієї суперечності пропонується, зокрема: створення єдиного світового економічного правопорядку та розвиток на цій основі інтернаціональних інститутів з перспективою перетворення економічної інтеграції у політичну; розвиток континентальних економічних і фінансових союзів та політичних конфедерацій з перспективою їхнього об'єднання; поширення господарчої практики, валюти, законодавства й економічних інститутів США на решту країн світу; поступова лібералізація економічної та фінансової діяльності з розширенням сфери відповідальності світових фінансових і торговельних організацій.

Серед тих, хто не визнає існуючу систему глобалізму безальтернативною, лише **невеличкі групи фундаменталістів пропонують повернення до «темних віків»**, у доіндустріальну епоху в якості альтернативи мондіалізації (та глобалізації взагалі).

Як альтернативу неоліберальній моделі пропонують також *«структурний автаркічний експансіонізм»*, який має базуватися на мобілізації внутрішнього економічного потенціалу, зміцненні національних структуроутворюючих і конкурентоспроможних галузей, з позиції яких буде здійснюватися структурна економічна експансія.

Чимало дослідників пропонують **ноосферу** (духовно-екологічну) *альтернативу* сучасній, техногенно-споживацькій стратегії глобалізації. Ноосфера — це сфера розуму і духу, що перманентно розширюється у часі. Земна ноосферна цивілізація розуміється як керована, науково і духовно організована загальнолюдська цивілізація, пристосована до функціонування в умовах обмежених можливостей планети та в якій реалізована модель гармонійної, керованої взаємодії біосфери і людства. Вона буде означати докорінну трансформацію суспільного виробництва в напрямку його інтелектуалізації. Інститути власності, вартості будуть заміщені інститутами інтелектуальної власності та інтелектуальної вартості. Інакше кажучи, домінуючим типом власності стане особиста невідчужувана власність, базована на поєднанні працівника та умов його праці. Ноосферна цивілізація постане, таким чином, як розмаїття самодіяльних громадських ініціатив, сфера гармонійно розвинених особистостей з енциклопедичним рівнем знань, творчим мисленням та високою духовною культурою.

Ноосферизм висуває як основу альтернативної глобалізації формування на основі режиму найбільшого сприяння для прояву творчих і інтелектуальних здібностей оригінального науково-культурного середовища, що визначатиметься домінацією євроекономічного укладу.

За умов глобалізації розкривається й універсалістський потенціал *світових релігій* особливо в суспільствах, де релігія і політика невіддільні одна від одної. Насамперед це стосується ісламу. Політизована, перетворена у своєрідну ідеологію, релігія стала одним з глобально поширених варіантів антиглобалізму. У своїх універсалістських устремліннях релігійні фундаменталісти активно використовують глобальну інфраструктуру і методи впливу, характерні для глобальної маскультури. ХХ століття — час ісламського відродження — пройшло в цьому сенсі під знаком формування глобалістського проекту ісламізму.

Сьогодні суперечності між державами ісламського світу є головною перешкодою на шляху реалізації моделі глобального Халіфату, але це не заперечує значного просування на шляху ісламської солідарності та консолідації, що вже знаходить реальне втілення.

Розповзання ісламської бідноти по всьому світу, особливо в багатих країнах Заходу, створило основу для виникнення там екстремістських груп месіанського спрямування. У свідомості багатьох мусульманських мігрантів у всьому світі їхня мета — установити тотальне домінування ісламу. Досягнення цього вважається можливим лише за допомогою глобального джихада.

Радикальне розмежування ісламу зі світом «невірних», так само як і замкненість індуїзму, матеріальна, прагматична орієнтованість конфуціанства не дозволяють очікувати від цих цивілізацій і релігій, що лежать у їхній основі, висування справді глобальної альтернативи Заходу і його проекту світового порядку.

Справжня глобалізація передбачає повернення до споконвічної суті християнства як найбільш універсального, загальнолюдського духовного начала, втраченого сучасним Заходом, але збереженого на православному Сході, соціальними ідеалами якого є соборність і Всеєдність. Православна людина внутрішньо вільна й відкрита світу, на противагу зовнішній свободі західної людини, що, однак, усе більше самовідчужується від навколишнього світу, і ця православна риса набуває особливого значення на шляху духовних шукань глобального суспільства.

Православна церква знає братерство, але не знає підданства, її члени об'єднані взаємною любов'ю. Універсалістська місія православ'я полягає в запереченні всяких форм обранництва й утвердженні рівної гідності всіх людей на планеті. Воно сповістило світові шлях досягнення справжньої соціальної гармонії — шлях соборності як «свободи в єдності». Тому саме в православ'ї закорінені ідейні джерела справжньої, справедливої глобалізації. Саме православному світу призначено вказати людству шлях до справжнього глобального єднання на засадах братньої любові й солідарності.

Православна свідомість керується думкою про те, що на шляху до Царства Божого люди повинні діяти не поодино, а спільно, опираючись на Премудрість Божу, втілену в суспільстві, побудованому на принципах любові, справедливості й правди. Тільки на основі православ'я можливе створення справедливого глобального світу як справжньої Всеєдності. Всеєдність, вселюдність у православ'ї означає ідею загальності порятунку, що протилежна старозавітній установці обранництва.

Православний глобалізм є третій шлях, що переборює крайнощі неоліберального індивідуалізму, що ґрунтується на егоїстичній, споживчій, піратській антиетиці, і насильницького, тоталітарного колективізму, що розчиняє людську особистість, етнос і нації. Це шлях до досягнення глобальної єдності людства не за рахунок усіх і не на шкоду їм, а на користь кожного народу й кожної окремої особистості. Лише на основі православного глобалізму можлива реалізація багатовікової мрії людства про лад, у якому вільний розвиток кожного буде умовою вільного розвитку всіх.

Найдекватнішою альтернативою глобальному неототалітаризму є *цивілізаційно-симфонічна модель глобалізації*, заснована на рівноправному діалозі культур і цивілізацій, що передбачає збереження цивілізаційної ідентичності, самобутності держав, унікальні традиції і цінності яких стануть основою для формування континентальної моделі постекономічного, інформаційного суспільства, покликаною відтворити в нових умовах гармонічні відносини людини, суспільства і природи. Результатом її має стати перехід суспільства від нинішнього стану глобалізму до стану глобального ноосферизму.

Такою інтегруючою ідеологічною основою, здатною згуртувати супротивників глобального неототалітаризму, може стати ідеологія альтернативного глобалізму.

2. Альтерглобалістський рух

Антиглобалізм – стихійний рух проти глобалізаційних тенденцій у сучасному світі. Спрямований проти діяльності наднаціональних організацій, таких як ВТО, Світовий банк, МВФ, які прагнуть запровадити єдину світову економічну систему. Рух антиглобалістів виник 1999 року. Його історія пов'язана з протестами, часто із застосуванням насильства, проти будь-яких економічних глобальних самітів на вищому рівні. Антиглобалісти критикують домінування економіки над соціальною політикою на глобальному рівні, зростання структурного безробіття в бідних країнах, поглиблення соціального дисбалансу між окремими країнами і глобально, екологічну небезпеку з боку транснаціональних корпорацій, промислова діяльність яких завдає шкоди довкіллю.

На думку антиглобалістів, глобалізація усуває державу як самостійного суб'єкта з політичного життя всередині країни й на міжнародному рівні. Рішення держав, особливо в галузі економіки, часто підпорядковані глобальним центрам (МВФ, СБ, ЄС). Навіть найбільш розвинені й самодостатні держави не є цілковито суверенними. Демократично обрані державні структури втрачають свою легітимність. Тож глобалізація стає пасткою для демократії та громадянського суспільства.

У сфері духовних цінностей антиглобалісти критикують появу глобальної масової культури, яка нищить місцеві культури, поширюючи єдину культурну модель з універсальними цінностями та цілями. Цей процес Б. Барбер називає “макдональдизацією”, що означає споживацький характер універсальної масової культури.

Незважаючи на те, що 2002 року відбувся Всесвітній саміт антиглобалістів у Порту-Алегрі (Бразилія), цей рух не набув організаційного завершення, не сформульовано мети цього руху та його перспектив. Для антиглобалізму альтернативним процесом щодо глобалізації є лише її остаточна зупинка і знищення.

Альтерглобалізм виник на противагу безглуздості антиглобалістських дій (вуличних безладів) проти об'єктивного характеру глобалізації. Альтерглобалістський рух спрямований не проти глобалізації, а проти її суто економічної версії. Тому цей рух не посідає ворожої позиції щодо глобалізації, а

прагне до “глобалізації з людським обличчям”. Глобалізація має слугувати народу, сприяти поширенню громадянських прав і прав людини.

Альтерглобалізм висловлює опозиційні думки щодо підпорядкування всіх сфер життя суспільства (освіта, культура, соціальне забезпечення та добробут) ринковим принципам. Зокрема, лауреат Нобелівської премії в галузі економіки 2001 року Дж. Стігліц у своїй праці “Глобалізація та її тягар” (2002) пише, що ринковий фундаменталізм обстоює хибну позицію, що ринок може розв’язати всі проблеми. Насправді неоліберальна глобалізація і відсутність соціальної безпеки призводять до зростання злочинності. Тому альтерглобалізм наполягає на тіснішому зв’язку економіки і соціальних цілей стосовно умов праці та справедливої її оплати, охорони довкілля та побудови громадянського суспільства.

Альтерглобалісти виступають проти соціальної однорідності. Вони обстоюють глокальні моделі суспільного розвитку, тобто такі, які використовують глобалізаційні досягнення (наприклад, швидкі інформаційні комунікації), але водночас не втрачають свого місцевого (регіонального) колориту. У такій інтерпретації глокальні громади є найбільш бажаною формою соціальної організації, що гарантує використання цивілізаційних досягнень, і водночас збереження традиційних місцевих (регіональних, етнічних, національних) моделей і цінностей. Отже, альтерглобалісти вимагають більш гуманної та справедливої глобалізації.

Ідеологи альтерглобалізму вважають його інституційним та ідеологічним проявом глобалізації Праці як реакції на глобалізацію Капіталу. Вони висувують гасла вирівнювання заробітної платні працівників схожих кваліфікацій в усіх країнах світу, реалізації та розширення міжнародно визнаних стандартів соціального захисту і охорони праці, розвитку форм співучасті найманих працівників в управлінні підприємствами і галузями економіки, міжнародної експертизи національного законодавства про працю з можливістю запровадження санкцій проти тих країн і корпорацій, які порушують права працівників. Лунають вимоги демократичного, заснованого на «міжнародній солідарності трудящих» вирішення проблеми міграції робочої сили. Наголошується на необхідності радикальної демократизації міжнародних регулюючих органів та підтримки «глобалізації знизу».

Рух альтерглобалізму стає реальною глобальною силою, опозиційною інтеркратії як правлячому класу глобалізму. Як альтерглобалістський рух на практиці набув таких ознак:

— інтернаціоналізм руху, що виникає як насамперед міжнародний рух і за колом учасників, і за метою діяльності, і за характером дій (міжнародні дії проти глобального істеблїйменту; міжнародні соціальні форуми тощо), який відстоює всесвітню, постглобалістську альтернативу, орієнтовану на майбутнє;

— інтеркласовий та інтерідеологічний характер руху, що виступає проти всіх форм відчуження й гегемонії, а не тільки експлуатації найманих робітників;

— антигегемоністський (а у своїх найрозвиненіших формах — антикапіталістичний) характер руху, гаслом якого стали слова «мир — не товар».

Джерела альтерглобалізму слід шукати в той період, коли формувалась

економічна система глобалізму, альтернативу якій і шукають представники цього руху. Поява феномену альтерглобалізму співвідноситься з виникненням у 70-ті рр. ХХ ст. ідей «нового міжнародного економічного порядку». Основною тезою концепції НМЕП була теза про історичну відповідальність країн світового центру за відсталість світової периферії. Подолати цю відсталість пропонувалося через подолання нееквівалентного обміну та дискримінаційних економічних і фінансових механізмів.

Якщо в 70-80-ті рр. провідну роль відігравали держави, то нині «силова глобалізація» під американською гегемонією суттєво обмежує їхні протестні можливості. Нова конфігурація співвідношення сил у світі, а також зростання внутрішніх суперечностей усередині самого світового постіндустріального центру призвели до того, що в 90-ті роки на перший план вийшли громадські об'єднання і рухи.

Альтерглобалістський рух та окремі його організації активно реалізують мережний підхід до власного структурування. Йому притаманна принципова розмитість кордонів, «девертикалізація» і децентралізація, відсутність керівних органів, ієрархії, обов'язковості, уніфікації. Місце піраміди (або конуса) займає мережа: безліч різнотипних рухів, створених на різних засадах і не пов'язаних ніякою дисципліною.

Серед основних ознак мережної організації як одного з принципів альтерглобалізму виділяють такі:

—неієрархічність, децентралізація, переважно горизонтальна й/або функціональна кооперація учасників;

—гнучкість, рухливість, мінливість форм і конфігурацій; легкість і швидкість створення й розпаду структур;

—відкритість мережі для «входу» і «виходу»; загальнодоступність ресурсів (насамперед інформаційних) мережі;

—рівноправність учасників мережі незалежно від їхньої ролі, масштабу, ресурсів; не тільки некомерційний, але й антиринковий характер діяльності;

—вторинність форм і структур стосовно втримування діяльності;

—унікальність мереж.

До основних ознак масових акцій альтерглобалістів можна віднести:

—масовість акцій (від 50 тис. до більше ніж 1 млн учасників);

—інтернаціональний характер виступів (представлено багато десятків країн з делегаціями до 10 тис. чоловік);

—інтеркласова структура учасників (від безробітних і селян до професіоналів і дрібної буржуазії), представництво різних віків (при відносному домінуванні молоді) і приблизно пропорційне представництво чоловіків і жінок;

—принципова установка ініціаторів і одночасно стихійно відтворена практика плюралізму ідеологій, форм і методів дій;

—поєднання методів діалогу й громадянської непокорності при взаємодії з владою (під час акцій учасники, як правило, розділяються на колони, схильні чи ні йти на прямі зіткнення з поліцією, що виставляють радикально-ліві й помірно-соціальні гасла й т.п.);

—поліцентричність, мережний принцип організації акцій; відсутність єдиної

політичної або іншої інституціональної структури, що реально організує акції; рухливість і тимчасовість координуючі акції мереж.

Практично кожна протестна акція організовувалася як особлива унікальна мережа, відкрита для будь-якого учасника, що приходить туди зі своїми ресурсами, міг вільно використовувати всі загальні ресурси мережі, її бренд, взаємодіяти й вести діалог з будь-яким іншим учасником. Конфігурація цих мереж постійно змінювалася й після акції ця мережа як така розпадалася, народжуючи потім нові.

Кількість організацій і чисельність прихильників руху альтерглобалізму неухильно ростуть. Тільки за останні роки його поповнили понад 200 нових неурядових міжнародних організацій. Значна частина альтерглобалістського руху є сучасною формою руху лівих радикалів і неомарксистів, що сприймають сам процес мондіалізації як нову фазу в розвитку капіталізму і нову форму імперіалізму.

Участь українців в альтерглобалістському русі в основному зводиться до приїзду на окремі заходи. До альтерглобалістських організацій України можна віднести анархістську організацію, що виникла 1997 р., ставши новим етапом анархічної діяльності студентів кількох київських вузів. Основна її мета — лібертарний розвиток суспільства через лібертарний розвиток особистості. У Харківському регіоні діє альтерглобалістська організація «Революційний Антиімперіалістичний Фронт».

Рух альтерглобалізму із самого початку розгортався як подвійний феномен, в якому містилися як системні, так і антисистемні елементи. Перші утворюють собою своєрідний рух за глобальну демократію, об'єднуючи у своїх лавах прибічників зміни нинішньої неоліберальної моделі глобалізації та упередження неототалітарних тенденцій в розвитку політичної системи мондіалізму. Вони не заперечують глобалізації як такої, прагнучи спрямувати її розвиток у напрямку, який більш відповідатиме інтересам світової більшості. Другі відстоюють ідеї радикальної відмови від глобального капіталізму як такого, заперечують усю його політичну інфраструктуру у вигляді інститутів і цінностей глобалізму і мондіалізму. Вони, зокрема, вважають, що задачі вільного, загальнодоступного поширення культурних благ в умовах інформаційного суспільства вимагають відміни приватної власності на знання, розвитку засобів їх використання, доступної для всіх комп'ютеризації, загальнодоступної безкоштовної освіти.

Усередині кожної з двох течій виділяються прибічники реформістських і радикальних (терористичних, революційних) методів досягнення власних цілей. Реакція на кризу глобалізму і мондіалізму та пошук альтернатив неоліберальній моделі глобалізації набувають не тільки мирних форм, а й втілюються у відродженні революційних рухів.

Разом з появою нових масових рухів під впливом переміщення робочих місць із центру на периферію світової капіталістичної системи відбувається підйом робітничих профспілок в країнах Азії та Латинської Америки.

У міру успіхів альтерглобалістського руху з'явилися елементи кризи росту, до яких можна віднести, зокрема, сполучення, взаємодоповнюваність природної для соціальних рухів боротьби за «демократію участі» та політичних дій в межах

представницької демократії; а також проблему сполучення капілярних, «повсякденних» елементів руху, боротьби за конкретні цілі в «лабіринті» декількох площин (соціальної, політичної, культурно-екологічної і автономістської) з висуванням загальної програми «Іншого світу» і боротьбою за нього (інакше візьме гору стихійна фрагментація боротьби, яка виправдується необхідністю протистояння «елітизму», бюрократизації тощо).

3. Ідеологія альтерглобалізму

Вважається, що *попередниками альтерглобалізму* були утопічний соціалізм як віра в можливість побудови ідеального гармонічного і справедливого суспільства.

Символічне народження альтерглобалізму пов'язується з появою програмного документу «Четверта світова війна вже почалася», написаного субкоманданте Маркосом у 1997 р. Він проголосив започаткування неолібералізмом четвертої світової війни — війни за переділ світу, викликаній розпадом СРСР. Основні положення статті зводилися до обґрунтування тези про те, що неолібералізм — це ідеологія, що загрожує існуванню світу, і закликів до створення вогнищ опору неолібералізму з людей, «викинутих сучасністю» і «всіх тих, хто не вписується в новий світовий порядок». Після цього безліч громадських, переважно лівих організацій проголосили боротьбу з неолібералізмом своєю метою.

Основними загальними цілями альтерглобалістського руху є: у середньостроковому плані — анулювання або реорганізація і демократизація нинішніх наднаціональних структур (ВТО, МВФ, Всесвітнього банку), забезпечення прозорості в їхній діяльності; у довгостроковому плані — розробка альтернативних, демократичних механізмів прийняття рішень з міжнародних проблем, усунення соціальних, економічних, екологічних диспропорцій між державами.

Альтерглобалістські організації підтримують ідеї списання боргів країн, що розвиваються, і постсоціалістичних країн, вироблення нових правил міжнародного кредитування, насамперед з метою заборонити кредиторам висувати такі умови, які обмежують державний суверенітет, у тому числі право народу самостійно обирати економічну систему і політичний курс. Пропонується замінити МВФ і Світовий банк системою регіональних банків, побудованих на демократичній основі і підзвітних усім державам-учасницям у рівній мірі. Особливий акцент робиться на принциповому відділенні суспільного інтересу і приватних прибутків.

Ставиться питання про створення процедур демократичного формування інститутів, що визначають основні параметри міжнародної взаємодії у соціально-економічній сфері, вироблення на максимально демократичній основі нормативів, які обмежували б діяльність глобальних корпорацій. У центрі уваги також введення єдиних глобальних екологічних норм, міжнародне регулювання соціальних відносин: наголошується на необхідності заборони примусової праці, дискримінації працівників, подвійної експлуатації іммігрантів тощо. Разом з тим учасники руху вважають, що міжнародні норми можуть мати пріоритет над національними лише за умов їх ратифікації демократичними інститутами окремих держав. Нарешті, висловлюються вимоги розпуску воєнних блоків при

паралельному збільшенні ролі міжнародних сил безпеки, наприклад на основі сил ООН.

Ідеологи альтерглобалізму закликають повернутися до примату політики над економікою, відвоювати владу, віддану безвольними урядами національних держав сфері фінансів.

Також висувається вимога забезпечення балансу глобального добробуту і влади через етичні норми інвесторів і покупців, проведення операцій з товарами, послугами і капіталовкладеннями, не пов'язаними з використанням дитячої праці, експлуатації робітників у небезпечних умовах, зі знищенням зникаючих видів флори і фауни. Обґрунтовується ідея конвертування глобальної економіки в систему сталого екологічного розвитку, оснований на узгодженості людських та енвайрон-ментальних потреб. Серед гасел учасників альтерглобалістського руху такі як: «Глобалізуй справедливість, а не війну!», «Світова економіка потребує демократизації!», «Спочатку люди, а потім прибутки!», «Наш світ не продається!», «Глобалізуйся для боротьби — інший світ можливий!».

Основною метою руху альтерглобалізму є захист демократії. Альтерглобалізм вважає, що немає і не може бути однієї універсальної форми демократії. Кожна держава, нація, суспільне об'єднання мають свої, відмінні одна від одної демократії. Саме ж поняття «єдиної демократії» він розглядає як ознаку імперських амбіцій тих, хто намагається нав'язати всьому світу своє уявлення про демократії і свій специфічний спосіб побудови демократії. Вони впроваджують свій культ демократії на словах і придушують будь-які її прояви на ділі.

Рух альтерглобалізму відстоює пріоритет демократично сформованих органів управління над корпоративними, ідею формування мережі демократичних наднаціональних органів регулювання міжнародних відносин. Висувається ідея демократичного контролю над фінансовими й іншими ринками, введення спеціального оподаткування фінансових спекуляцій, скасування боргів третього світу, демократичного вирішення проблем фінансової підтримки найбідніших регіонів світу, демократичного регулювання в інтересах усіх країн міжнародних торгових відносин, зокрема, контролю за діяльністю ТНК, обмеження реклами і т. д. Пропонується також уведення єдиних (чи хоча б погоджених) норм організації й оплати праці, соціального захисту, єдиних екологічних норм, рівномірного розподілу тягара забруднення навколишнього середовища між різними країнами.

Але ці ідеї не доповнюються пропозицією реальних механізмів їхньої реалізації.

Сьогодні рух альтерглобалізму ще розрізнений, а програма їхніх дій є лише тінню від програми заходів мондіалістів, перебуває в дзеркальній функціональній залежності від їхніх ініціатив. Альтернативний глобалізм має потребу в політичній волі, здатній стати пружиною всесвітньої опозиції глобальному неототалітаризму, об'єднаною на основі загальної ідеологічної платформи.

Основним недоліком ідеології альтерглобалістського руху представляється теза про те, що «позитивною альтернативою глобалізації стає розвиток уже існуючих форм сучасного, високоефективного локального (наприклад, екологічно чистого сільськогосподарського) виробництва, що сприяє подоланню гіпертрофованого, штучно перерозвиненого міжнародного поділу праці. Така

орієнтація на локальні форми організації суспільства й економіки саме і «ллі воду на млин» мондіалізації, що поглиблює прірву між багатством, що глобалізується, і бідністю, що локалізується. До того ж локальні форми організації виробництва виявляються неконкурентоспроможними в умовах глобальної економіки.

Іншою крайністю, насамперед у силу своєї аморфності і здатності породити глобальне насильство, є, наприклад, вимога створення системи стабільного гарантованого перерозподілу частини світового багатства на користь найбідніших верств населення Землі. Ідеї глобального перерозподілу багатства не можуть бути позитивною основою для розвитку глобального суспільства. Окрім того, це вимагає формування наднаціональних, глобальних інститутів координації такого перерозподілу, що фактично означає зворотну мондіалізацію, реформування політичної системи мондіалізму в інтересах світової периферії, а не глобальних держав і корпорацій.

Ідея «кооперативної співдружності» як моделі глобалізації «знизу» теж явно не життєздатна в плані виграшу стратегічного змагання з мондіалізмом. Самі теоретики «антиглобалізму» висловлюють з цього приводу побоювання: «чи не призведе відмова від усякої “глобальної системи правил і інститутів” до того, що отримана сукупність окремих локальних фрагментів-співтовариств, будучи нездатна до великомасштабних погоджених дій, виявиться повністю залежною від тих же глобальних елітних кіл.

Сьогодні спроби виробити ліву ідеологічну альтернативу неоліберальній моделі пов'язуються з ідеєю «третьої лівої», сформульованою фінським економістом Яном Отто Андерсеном та покликаною поєднати цінності радикальної демократії, прав людини і соціалізму.

Уолден Белло, якому приписують авторство терміна «деглобалізація», сформулював 11 *ключових напрямків альтернативної системи* у що створюється цим процесом.

1) Виробництво для внутрішнього ринку (а не виробництво експортної продукції) повинне знову стати головною складовою економічного життя.

2) Принцип делегування повноважень на нижчий рівень виконавчої влади повинен бути затверджений в економічному житті завдяки організації виробництва товарів на рівні місцевих громад, а також на загальнонаціональному рівні (якщо це може бути організовано без надмірних витрат з метою підтримки суспільної єдності).

3) Торговельна політика (використання квот і мит) повинна бути спрямована на захист місцевої економіки від руйнування внаслідок конкурентного тиску продукції транснаціональних корпорацій, що володіють можливістю штучно занижувати ціни.

4) Промислова політика, включаючи субсидії, тарифи й торгівлю, повинна використовуватися для поживлення й посилення промислового виробництва.

5) Заходи, спрямовані на скорочення розриву між доходами й перерозподіл землі (включаючи проведення земельної реформи в містах), призведуть до створення живого внутрішнього ринку, що стане якорем, який втримує економіку і допоможе появі місцевих фінансових ресурсів, необхідних для інвестицій.

6) Необхідно перестати сприймати економічний ріст як фетиш, зусилля варто

зосередити на підвищенні якості життя, на збільшенні соціальної рівності, що, у свою чергу, допоможе зменшити збиток, який завдається навколишньому середовищу.

7) Необхідно заохочувати розвиток і поширення екологічно чистих технологій як у сільському господарстві, так і в промисловості.

8) Потрібно покінчити із практикою, коли стратегічні економічні рішення приймаються технократами або залишаються на сваволлю ринкової стихії. Усі життєво важливі питання, такі як визначення галузей, які повинні розвиватися або поступово зникати, або встановлення розміру бюджетної підтримки для сільського господарства, повинні вирішуватися за допомогою демократичних процедур після широкої громадської дискусії, відповідно до думки суспільства.

9) Структури громадянського суспільства повинні уважно стежити за діями держави й приватних корпорацій, і цей процес необхідно інституалізувати.

10) Змішана економіка повинна ґрунтуватися на різних формах власності, включаючи муніципальну, суспільну, кооперативну, приватну й державну, але в ній не повинно бути місця для транснаціональних корпорацій.

11) Централізовані структури, що діють на глобальному рівні, такі як МВФ і Всесвітній банк, варто замінити регіональними інституціями, заснованими не на ідеї вільної торгівлі й необмеженого переміщення капіталу, а на принципах кооперації і співробітництва, які, відповідно до зауваження Уго Чавеса (стосовно до Боліваріанської Альтернативи для Америки), «виходять за межі логіки капіталізму».

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ І РЕФЕРАТИВ

1. Критика концепцій неоліберальної глобалізації.
2. Виникнення та етапи розвитку альтерглобалістського руху.
3. Ідеологічні засади сапатистського руху.
4. Форми і методи діяльності альтерглобалістських організацій.
5. Світоглядні засади руху за глобальну демократію.
6. Альтерглобалістський рух на пострадянському просторі.
7. Громадський та державний альтерглобалізм у Латинській Америці.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО АНАЛІЗУ

1. Як співвідносяться поняття «альтерглобалізм» та «антиглобалізм»?
2. Як конфлікт глобалістів і альтерглобалістів проявляється у виборчих кампаніях у розвинених країнах?
3. Схарактеризуйте потенціал ісламізму у формуванні альтернативних моделей глобалізації.
4. У чому полягає універсалістський потенціал православ'я?
5. Розкрийте джерела та основні ціннісні засади православного глобалізму.
6. У чому полягає інтеркласовий та інтерідеологічний характер альтерглобалістського руху?
7. Визначте переваги й недоліки мережної форми організації альтерглобалістського руху.

8. Як відбувається еволюція організаційних форм альтерглобалістського руху?
9. Чим зумовлено слабкість і нерозвиненість альтерглобалістського руху в пострадянських країнах?
10. Наскільки імовірною є інтеграція державного та громадського напрямів альтерглобалізму?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Альтерглобализм: теория и практика «антиглобалистского движения» / Под ред. А.В. Бузгалина. — М.: Эдиториал УРСС, 2003.
2. Антология современного анархизма и левого радикализма: В 2 т. — М.: Ультра Культура, 2003.
3. *Бузгалин А.В.* Альтерглобализм как феномен современного мира // Полис. — 2003. — №3.
4. *Бузгалин А.* Имперская модель мира и альтернативнее ей перспективы // Международные процессы. — 2004. — Т. 2, № 2.
5. *Бузгалин А.В.* Призрак «антиглобализма» // Свободная мысль — XXI. — 2003. — №1(1527).
6. *Вебер А.* Антиглобалистское движение— начало Великой смуты XXI века? // МЗ и МО. — 2001. — № 12.
7. *Вебер А.* Что стоит за так называемым антиглобализмом? // МЗ и МО.— 2001. — №12.
8. Глобализация сопротивления: борьба в мире: Пер. с англ. / Отв. ред. С. Амин, Ф. Утар. — М.: Эдиториал УРСС, 2004.
13. *Денчее К.* Феномен антиглобализма: Учебное пособие для вузов. — М.: ГУ ВШЭ, 2005.
14. *Кагарлицкий Б.Ю.* Глобализация и левые.— М.: Логос, 2001.
16. *Ключников Б.* Дорога к свободе (антиглобалисты в поисках новой парадигмы развития) // Наш современник. — 2002. — № 5.
17. *Кляйн Н.* Заборы и окна: Хроники антиглобализационного движения. — М.: Добрая книга, 2005.
18. *Пятаков А.Н.* Латиноамериканская грань мирового альтерглобализма // Свободная мысль. — 2007. — № 7 (1578).
19. *Рогожина Н.Г.* Политическое лицо антиглобалистов // МЗ и МО. — 2002. — №6.
20. Субкоманданте Маркос. Другая революция: Сапатисти против мирового порядка. — М.: Гилея, 2002.
21. *Шепелев М.А.* Православный глобализм и формирование идеологии континентализма // Вісник СевНТУ. Вип. 91: Політологія: 36. наук. пр. — Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2008. — С. 94-102.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

ТЕМА: “ ПРОБЛЕМИ НАРОДОНАСЕЛЕННЯ, ПРОДОВОЛЬСТВА І НЕПОНОВЛЮВАНИХ РЕСУРСІВ ”

План

1. Глобалізація та демографічні проблеми світового населення
2. Проблеми продовольства та неоновлюваних ресурсів
3. Проблема дефіциту ресурсів розвитку суспільства.

Час проведення: 2 години.

Харків – 2017

Проблеми народонаселення, забезпечення його продовольством та іншими ресурсами впливає не тільки на положення окремих країн світу, але і на розвиток світової економіки і міжнародних відносин, тому вимагає до себе серйозної уваги. Багатовимірні процеси глобалізації сприяли створенню нових умов для просторової мобільності людей. Міжнародна міграція в добу глобалізації тісно пов'язана з глобальними структурними змінами.

1. Глобалізація та демографічні проблеми світового населення

Термін “демографія” походить від грецького *demos* - народ і *grapho* - пишу, і, отже, означає народопис. Цим терміном позначається наука про народонаселення, його структуру і динаміку. Кількісні характеристики демографічних процесів, такі як чисельність народонаселення, його склад (статевої, професійний, етнічний), географічний розподіл і міграція, народжуваність, смертність, тривалість тощо, їх зв'язок і залежність від політичних, соціально-економічних і культурних факторів, являють собою показники більш глибоких процесів, що протікають в світі.

Нинішній стан людства і його майбутнє багато в чому визначається якістю народонаселення. Під якістю народонаселення мається на увазі комплекс медико-генетичних і соціально-психологічних характеристик життя людей, або, інакше кажучи, це фізичне здоров'я, життєвий комфорт, рівень розвитку інтелектуальних здібностей і механізм їх відтворення. Але сьогодні, наука не може дати точної відповіді, чим регулюються ці процеси. Проте відомо, що якість народонаселення може змінюватися від одного покоління до іншого. Це обумовлено тим, що певні генотипи розмножуються більш інтенсивно, ніж інші (наприклад, люди інтелектуальної праці частіше створюють нечисленні сім'ї).

В цілому демографічна проблема впливає не тільки на положення окремих країн світу, але і впливає на розвиток світової економіки і міжнародних відносин, вимагає до себе серйозної уваги як вчених, так і урядів різних держав.

Насамперед йдеться про рівень народжуваності, оскільки від нього багато в чому залежить динаміка чисельності населення як світу в цілому, так і окремих країн і регіонів. Чисельність населення планети впродовж існування людства постійно зростає. До початку нашої ери на Землі проживало 256 млн. чоловік, в 1000 р. - 280; до 1500 р. - 427 млн., у 1820 р. - 1 млрд.; у 1927 р. - 2 млрд. чоловік. Сучасний демографічний вибух почався в 1950 - 1960 рр. У 1959 р. населення планети склало 3 млрд.; у 1974 р. - 4 млрд.; у 1987 р. 5 млрд. осіб. Очікується, що до 2050 р. Відбудеться стабілізація чисельності населення планети на рівні 10,5-12 млрд., що є межею біологічної популяції людства як виду .

В даний час світова демографічна ситуація має свої особливості:

1) Демографічна криза в ряді розвинених країн вже призвела до порушення відтворення населення, його старіння і скорочення чисельності.

2) Швидке зростання населення в країнах Азії, Африки і Латинської Америки.

3) У країнах третього світу живе в 3 рази більше людей, ніж у розвинених.

4) Збільшуються екологічні проблеми (перевищені гранично допустимі навантаження на екосистему, забруднення навколишнього середовища).

В ході глобалізації змінюється вікова структура населення. За прогнозами ООН середня тривалість життя у світі у 2050 році буде близько 50 років. Таким чином, стає очевидним, що процес демографічного старіння населення стає глобальним. Вікова піраміда необоротно змінюється, а економічні і соціальні наслідки старіння суспільства обговорюються вже не одне десятиліття. Особливу стурбованість викликає збільшення економічного навантаження на працездатне населення через швидке зростання числа частки пенсіонерів, хоча досить часто називають і інші наслідки (старіння працездатного населення, уповільнення відновлення знань та ідей, ослаблення «натиску поколінь», геронтократія). Негативний внесок «постаріння» націй здається очевидним і є чинником, котрий знецінює виграші від демографічної модернізації. Зрозуміло, як і будь-які зміни, перехід до нової структури часу життя породжує проблеми адаптації соціальних інститутів до нових демографічних реальностей. Розвиток пенсійних систем - одна з головних відповідей на зростання частки літніх людей в XXI столітті.

У світі поширена думка про згубний вплив старіння населення на становище пенсіонерів і на загальну економічну ситуацію. Між тим ніяких надзвичайних, незвичайних змін вікової структури населення на початку XXI століття не відбулося. Населення, звичайно, старіє, але не слід забувати, що це та його частина, яка знаходиться в періоді виробництва. Однак, існують дві важливі обставини. По-перше, розвинені країни, захоплені власними проблемами, недооцінюють небезпеки надто молодої вікової структури світу, що розвивається, що створює величезні економічні труднощі для світу, набагато більш гострі, ніж проблема старіння для розвинених країн. По-друге, виклик старіння має не тільки економічний аспект. Сьогодні на одного жителя в розвинених країнах припадає чотири представника світу, що розвивається. Але серед дітей та молоді у віці до 20 років це співвідношення перевищує сім (2,1 млрд дітей і підлітків в країнах Півдня проти, менше, ніж 300 млн у країнах Півночі). Треба зазначити, що процес старіння, а саме зростання частки літніх людей серед населення обумовлює зміни у структурі зайнятості, збільшення віку виходу на пенсію. Разом з цим існує глобальна тенденція збільшення людей у працездатному віці (з середини XX століття їх кількість подвоїлась).

Існуючі статистичні дані показують також, що кожен відсоток приросту населення поглинає кілька відсотків приросту національного доходу.

Якість народонаселення прийнято визначати за такими кількісними показниками, як : поліпшення здорового способу життя(критерієм

довголіття); зростання життєвого комфорту (за валовою продукцією на душу населення); зростання духовних і розумових якостей (за рівнем освіти, кількістю інтелектуальної продукції (книг, винаходів) кількістю навчальних закладів). Однак вихідним показником народонаселення є його кількість. Саме зміна в бік безперервного збільшення цієї цифри викликає найбільшу настороженість у людства.

Основною концепцією народонаселення можна вважати *концепцію демографічного детермінізму*. Суть цієї концепції полягає в залежності (детермінованості) суспільного розвитку від демографічних процесів. Проте, в рамках цієї концепції, існує два протилежних підходи. У першому підході, розробленому російським соціологом Максимом Ковалевським стверджується, що зростання населення є головним чинником суспільного розвитку, і саме завдяки йому відбувається зміна одного типу економіки іншим. Протилежну точку зору відстоює прибічник класичної політекономії ХХ століття Д.М. Кейнс. На його думку, зростання населення це “злий дух”, джерело лих, що досягають людства.

З точкою зору Кейнса перегукується концепція демографічного алармизму. До цього ж крила демографічного детермінізму примикає концепція “фіналізму”, прихильники якої вважають, що із-за перенаселення планети, в недалекому майбутньому всі природні ресурси будуть вичерпані і, розвиток людства підійде до свого “фіналу”.

Зовсім інакше підходять до проблеми народонаселення прихильники демографічного утопізму. Автори цієї концепції вважають, що проблема перенаселення землі буде вирішена шляхом заселення космосу.

Більш оптимістичне рішення було висунуто в 20-ті роки минулого сторіччя, біологами. Ця концепція отримала назву *демографічного біологізму*. Прихильники цього підходу виходять з того, що динаміка чисельності населення підкоряється закону зростання за логістичною кривою: у початковий період темпи зростання наростають, потім після досягнення певної критичної точки, у міру наближення до верхньої точки, починають зменшуватися аж до нуля.

Цікаву думку висловлюють прихильники демографічного *максималізму*. На їх думку, демографічні проблеми можна вважати надуманими, оскільки на землі цілком може існувати те число людей, що очікується в майбутньому. Так, Р. Бранун, стверджує, що наша планета може забезпечити високий рівень життя 50 мільярдів чоловік.

Ще дві концепції можна охарактеризувати як: найбільш втішну - концепцію *демографічного фаталізму*, і іншу як найбільш небезпечну - концепцію *демографічного популізму*. Прихильники першої концепції вважають, що людство - це саморегульована система, яка здатна автоматично регулювати свою чисельність. До числа прихильників концепції демографічного популізму належать лідери низки країн, що розвиваються і в першу чергу країн Африки. Вони вважають, що зростання населення треба всіяко підтримувати, і чим більше - тим краще. Їхнє гасло “діти - це

багатство бідних людей”, “краще бути бідними з дітьми, аніж багатими без дітей”.

Зростання світового населення, насамперед працездатного віку, прискорює процес урбанізації населення, який відбувається в усіх частинах світу, але найбільш високими темпами в азійських країнах. У містах прискореними темпами відбувається соціальне розшарування, індивідуалізація, посилюється вплив культурної глобалізації, змінюється стиль життя.

Міжнародний розподіл праці у добу глобалізації обумовив появу нових моделей міграції. Так, якщо в попередні епохи міграція робочої сили була змушеною, або добровільно-примусовою (работоргівля, колоніальна міграція), то у добу глобалізації вона є переважно свідомим вибором. Безперечно, такий вибір здійснюється під тиском економічних, політичних та інших обставин, оскільки міграція завжди була спробою втекти від злиденності, врятувати життя, покращити його. Треба також зазначити, що в останні роки потоки людей переміщуються не автоматично, у напрямку від бідних до багатих, а міграційні потоки продукуються і формуються. Транснаціональні корпорації здійснюють агітацію серед населення країн з дешевою робочою силою, крім того спостерігається міграція інших форм (міграція гастарбайтерів, міграція об'єднання родин, сезонно обумовлена міграція). Це спричинило ситуацію, коли міжнародна міграція, стала не тільки потужним інструментом перерозподілу світових трудових ресурсів, але і сферою, яка генерує тенденції, що ускладнюють міждержавні відносини і внутрішню ситуацію в багатьох країнах, оскільки інтенсивність людських потоків, які перетинають державний кордон, наростає не тільки внаслідок трудової міграції, а також за рахунок вимушеного переселення, викликаного політичною нестабільністю і конфліктами.

Прогресуюча нелегальна міграція сприяє формуванню кримінальних мереж, які займаються контрабандним транспортуванням людей і работоргівлею. Вже зараз, за найскромнішими оцінками, кількість нелегальних мігрантів в розвинених країнах перевищує 10 млн. чоловік. Одночасно ростуть і масштаби порушень прав мігрантів (серед них - насамперед дітей і жінок), що ще більше підсилює напруженість міграційної ситуації. Неврегульованість багатьох питань, пов'язаних з правовим захистом мігрантів, підвищує рівень соціальної нерівності в трудових відносинах, забезпечення доступу до послуг освіти, охорони здоров'я та ін. Міжнародна міграція призводить до серйозного дисбалансу чисельності населення між країнами в окремих регіонах. Сфера міграції чуйно реагує на всі катаклізми і міжнародної кризи і суспільного життя.

Глобалізація населення, породивши найпотужніші міграційні потоки, привела до створення нових етно-расових груп. Завдяки процесам глобалізації, на території двох американських континентів виникли Американська і Канадська нації, а також латиноамериканський суперетнос, який вийшов завдяки з'єднанню елементів західноєвропейського суперетносу, елементів негроїдної раси і представників автохтонного

індіанського населення. Внаслідок глобалізації населення на імміграційних хвилях народилися Австралійська і Новозеландська нації, народився Африканерський етнос. Глобалізація населення - у вигляді колоніальної епохи – сприяла перетворенню субетнічних утворень в етноси, а етносів - у нації (наприклад – Індія, в якій тільки завдяки британському пануванню, субетнічні осередки синтезувалися в хіндустанський етнос, а навколо хіндустанського етносу утворилася індійська нація. Алжирці і марокканці, іракці і пакистанці стали етносами або націями тільки в результаті процесів демографічної глобалізації).

Глобалізація, парадоксальним чином спочатку різко підвищила демографічні позиції Європейської раси, а потім різко послабила їх. Підсумок глобалізації населення для Європейської раси “нульовий” - расове співвідношення на планеті (по відношенню саме до Європейської раси) зараз приблизно таке ж, яке воно було до початку процесів глобалізації. Разом з тим, Європейська раса продовжує займати пануючі позиції в економіці і геополітиці.

Головна демографічна проблема, породжена глобалізацією, полягає у вкрай нерівномірному демографічному розвитку людства. Високорозвинені країни (корінне населення) і Європейська раса знаходяться в постбіологічній популяційній фазі. Інші групи населення Землі усе ще перебувають у біологічній фазі. При цьому для низки країн - Китай, Індія, Індонезія, ряду інших індустриальних країн - характерне поєднання високого демографічного зростання і високого економічного зростання. Це гальмує поширення бідності і поляризації серед населення. Для слаборозвинених країн високе демографічне зростання поєднується зі все більш посиленою економічною відсталістю, що може призвести до локальної, а далі і глобальної кризи (у вигляді боротьби за доступ до світових ресурсів).

Немаловажним є і такі демографічні аспекти, як геополітичний, геоекономічний і геостратегічний. Головні підсумки глобалізації населення у цих аспектах полягають у тому, що Європейська раса, західноєвропейський суперетнос, зберігають за собою позиції абсолютного панування в геополітичній, геостратегічній і геоекономічних сферах. Глобалізація населення дозволила Європейській расі розвинути ареал свого поширення більш ніж в 10 разів. До початку ХХІ ст. люди Європейської раси стали становити приблизно 40% населення Земної Кулі. У цей момент Європейська раса досягла свого абсолютного демографічного максимуму. З цього моменту почався її безперервний відкат від завойованих демографічних позицій. При цьому, в даний час, Європейська раса все ще контролює до 70% сукупного світового багатства, зберігає за собою майже повний контроль у сферах передових економічних технологій і перспективних наукових розробок.

З геополітичної точки зору, два найважливіших регіони - Північна Америка, Західна Європа - все ще контролюються Європейською расою. В той же час, відбувається досить помітний процес ослаблення її позицій у таких ключових регіонах, Далекий Схід, Австралія. Сьогодні склалася абсолютно унікальна геополітична ситуація, яка практично не має аналогів у

світовій історії. Найбільш потужна в військово-технологічному відношенні частина людства - західноєвропейський суперетнос - внаслідок низької пасіонарності й обмеженого демографічного ресурсу - абсолютно не готовий до можливої війни з великими людськими втратами. В той же час, ті групи людства, що готові до людських втрат (Ісламський Світ, Індія, Китай, частина Африки), абсолютно не мають (поки що) адекватної технологічної бази. Можливо, що в цьому криється одна з причин відсутності в даний момент реальної загрози військового зіткнення по лінії "багатий північ - бідний південь". Якщо в світі складеться конфігурація сил за формулою: Західноєвропейський суперетнос група людства, що володіє значним демографічним ресурсом і готова їм жертвувати і інша група людства, що володіє значним демографічним ресурсом, і готова їм жертвувати і володіє військово-технологічним потенціалом, адекватним рівню країн західноєвропейського суперетносу, то загроза Третьої Світової війни різко зросте.

У міру розвитку економіки Китаю та Індії частка світових багатств, що припадає на Європейську расу буде поступово падати. Якщо зараз глобалістська еліта в основному представлена, як, принаймні, здається, людьми Європейської раси, то з часом її расовий склад зміниться, таким чином, варто очікувати подальшого ослаблення позиції європейської раси.

З вищезазначеного, можна зробити висновок, що сьогодні людство переживає епоху глобальної демографічної революції, час, коли населення світу раптово обмежує своє зростання і змінює характер свого розвитку. Це найбільша за своєю значимістю подія в історії людства з моменту своєї появи в першу чергу проявляється в динаміці народонаселення. Однак вона зачіпає всі сторони життя мільярдів людей, і саме тому демографічні процеси стали глобальною проблемою, від розуміння яких залежить не тільки наше сьогодення, але майбутнє.

До межі другого тисячоліття населення нашої планети росло з прискоренням. Тоді багатьом здавалося, що демографічний вибух, перенаселення і неминуче вичерпання ресурсів і резервів природи приведуть людство до катастрофи. Однак саме в 2000 році, коли населення світу досягло 6 мільярдів, швидкість приросту населення досягла свого максимуму в 87 мільйонів в рік, або 240 тис. осіб на добу, швидкість росту почала зменшуватися. Більш того, і розрахунки демографів, і загальна теорія зростання населення Землі вказують, що в найближчому майбутньому зростання практично припиниться. Таким чином, населення нашої планети стабілізується на рівні 10-12 мільярдів чоловік. Перехід від вибухового зростання до стабілізації відбувається в історично дуже короткий термін - менше 100 років, і цим, на думку дослідників, завершиться глобальний демографічний перехід.

2. Проблеми продовольства та непоновлюваних ресурсів

Серед основних і взаємозалежних глобальних проблем особливе місце займає продовольча проблема. Адже від наявності і якості продуктів

харчування в першу чергу залежить саме фізичне існування і здоров'я мільярдів людей.

Наприкінці ХХ століття вже абсолютно явно позначилося і практично відразу набуло глобального характеру таке протиріччя: глобалізований бізнес розвивається в постіндустріальних країнах «золотого мільярда», що базується на новітніх наукових і технологічних відкриттях, а чисельність населення найшвидше зростає в бідних, економічно нерозвинутих країнах.

Ще на початку ХІХ століття Т. Мальтус стосовно до тодішньої Англії вже робив невтішні прогнози про неможливість взаємного балансу зростання населення та зростання виробництва продуктів харчування. На цій підставі він зробив висновок про те, що голод, поряд з війнами, стане головним стримуючим фактором, який врятує країну від перенаселення. Однак англійська «зелена революція» середини ХІХ століття спростувала прогнози цього вченого. Не зважаючи на це, з часів Мальтуса у свідомості наукового світу демографічна і продовольча проблеми тісно пов'язані між собою.

Сьогодні світову продовольчу проблему називають однією з головних невирішених проблем. За останні 50 років у виробництві продовольства досягнутий значний прогрес - чисельність недоїдаючих і голодуючих скоротилася майже вдвічі. В той же час чимала частина населення планети досі відчуває дефіцит продуктів харчування. Чисельність їх перевищує 800 млн. чоловік, тобто абсолютний брак продовольства (калоріями) відчуває кожен сьомий.

Останнім часом дослідники глобалізаційних процесів виявили дві нові тенденції в продовольчій сфері. *По-перше*, зростання виробництва продуктів харчування стало поступово сповільнюватися, загальмувалося також зниження собівартості, а отже, і ціни одиниці продукції. По-друге, хоча це і не негайно позначилося на безпосередній вартості продовольчих товарів, почала зростати та екологічна ціна, яку людство платить за зростання сільськогосподарського виробництва. Це знайшло своє відображення в зростанні незворотності дії сільського господарства і галузей, з ним пов'язаних, на навколишнє середовище і здоров'я людей, і у все більш помітному антропогенному підриві загальних умов самого землеробства. Як зазначає відомий неомальтузіанець П. Ерліх, намагаючись прогнати зростаюче число собі подібних, людство піддає небезпеці саму здатність землі взагалі підтримувати будь-яке життя.

Якщо при розгляді соціально-економічного аспекту продовольчої проблеми вчені обговорюють проблеми диференціації споживання продуктів харчування, жертв голоду і страждання людей, то підхід до продовольчої проблеми як до глобальної суттєво змінює площину аналізу. Брак продовольства для найбідніших верств суспільства, що породжує ці жертви і страждання, представляється як неминучий атрибут сучасної цивілізації, викликаний до життя швидким зростанням населення. Гострий і хронічний голод і породжувані ним хвороби і передчасні смерті стають результатом абсолютного браку продовольства на Землі. За оцінкою П. Ерліха, близько 250 млн. осіб померли від причин, пов'язаних з голодом, за останні чверть

століття, - приблизно 10 млн. на рік. Одна з особливостей цієї проблеми полягає в тому, що, знаходячи рішення одного завдання, людство одночасно створює нове завдання або грань проблеми, не досягаючи інтегрального або довготривалого рішення.

Світове виробництво сільськогосподарської продукції стримується через обмеженість угідь, причому як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються. Це пов'язано з високим рівнем урбанізації, необхідністю збереження лісових масивів, обмеженістю водних ресурсів. Найбільш гостро проблема дефіциту продовольства стоїть перед бідними країнами, які не в змозі виділяти значні кошти на імпорту продуктів харчування.

Незважаючи на те, що основна частина продовольства споживається там, де воно зроблено, міжнародна торгівля продуктами харчування ведеться досить інтенсивно. Основні учасники міжнародної торгівлі продовольством - розвинені країни: США, Франція, Нідерланди, Німеччина та ін. На їх частку припадає 60% світового експорту та імпорту. Приблизно третина закупівлі і продажу продовольства припадає на країни Азії, Африки і Латинської Америки. Частка країн з перехідною економікою незначна і складає менше 5%. Найбільш активно ведеться міжнародна торгівля зерновою продукцією, у меншій мірі м'ясними і молочними товарами і цукром. Країни - провідні експортери продовольства - є одночасно його великими покупцями. Так, США, забезпечивши собі ключові позиції в постачаннях стратегічної продовольчої сировини, імпортують у великих кількостях фрукти і овочі, каву, какао, чай, спеції і ряд інших товарів.

Система міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, в тому числі продовольством, постійно зазнає змін. Необхідність здійснення реформ у зазначеній сфері була викликана зростанням державної підтримки і протекціонізму у багатьох країнах, особливо розвинених. Політика підтримки високих внутрішніх цін призвела до перевиробництва ряду сільськогосподарських товарів і широкому поширенню експортних субсидій і обмежень на імпорту, що у свою чергу ускладнило міждержавні відносини у зовнішньоекономічній сфері. Відсутність узгоджених на міжнародному рівні правил і процедур неодноразово було приводом для виникнення суперечностей, які загрожують порушити стабільність міжнародної торгівлі і виникненням торгових воєн. Основні «битви» розгорталися між ЄС і США, які внаслідок проблем зі збутом практикували широкомасштабне застосування субсидій при поставках свого зерна на зовнішні ринки. Ці дії викликали активну протидію з боку Канади, Австралії та інших дрібніших експортерів, чиє фінансове становище не дозволяє застосовувати субсидії у великих розмірах. Питання ослаблення протекціонізму у зовнішній торгівлі сільськогосподарською продукцією є одним з головних в діяльності Всесвітньої торгової організації (СОТ).

Крім СОТ, іншою важливою організацією, де визначаються перспективи світової продовольчої ситуації, є Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО). Ця організація і світове співтовариство в цілому, приділяють серйозну увагу перспективі вирішення

продовольчої проблеми в бідних країнах, у тому числі в країнах з перехідною економікою. Основною формою допомоги аграрному сектору з боку як ФАО, так і найбільших країн-донорів (США і ЄС) є фінансування конкретних проектів, орієнтованих на підйом сільського господарства. Прикладами реальної підтримки розвитку національного сільського господарства з боку ФАО є поширення нових високоврожайних сортів культур в бідних країнах, передача їм досягнень в області біотехнології, розробка та допомога в здійсненні проектів розширення виробництва продовольства, будівництво об'єктів інфраструктури в сільській місцевості тощо. Згідно з прогнозами ФАО, зменшити кількість голодуючих у світі хоча б удвічі вдасться не раніше 2030 року.

За своїм характером продовольча проблема є, насамперед, проблемою соціально-політичного характеру. Незважаючи на те, що можливості істотного збільшення виробництва продуктів харчування за рахунок зусиль аграрного сектора економік розвинених держав існують, повне використання цих можливостей може і не вирішити головної проблеми, оскільки у бідних держав просто не вистачає коштів, щоб оплатити імпорт продовольства. І поки існує бідність і незабезпеченість, неможна отримати повну перемогу над голодом, незважаючи на проголошення в деклараціях і інших документах міжнародного співтовариства права на нормальне, гідне людини існування. Аналітики Світового банку вважають, що в даний час в світі близько 1,2 млрд. людей мають дохід на 1 долар на день або навіть менше. За їх оцінками, у найближчі десять років їх число не зменшиться, а навіть зросте. Тому необхідний налагоджений міжнародний механізм передачі бідним державам продовольства. Тільки в тому випадку, якщо міжнародне співтовариство візьме політику соціальної інтеграції, що передбачає більш рівномірний розподіл доходів, число бідних і голодуючих людей у світі істотно скоротиться.

Ще один спосіб допомоги бідним народам пов'язаний зі збільшенням площі орних земель. Але такі можливості є, головним чином, у розвиненому світі, особливо Північній Америці і Європі, а не в країнах, які найбільш гостро потребують продовольства.

Можливим виходом із скрутного становища є також збільшення продуктивності сільськогосподарської праці в країнах, що розвиваються. При цьому не слід забувати, що для поступового досягнення хоча б невеликої зміни в підвищенні продуктивності, необхідно подолати перешкоди географічного, економічного і соціально-політичного характеру.

Оскільки жодне з названих традиційних рішень проблеми не є достатнім, в останні роки великі надії покладаються на розвиток біотехнологій. Під цим терміном розуміється будь-яка техніка використання живих організмів або життєвих процесів для виробництва або видозміни продуктів, для поліпшення сортів рослин і породи тварин або для створення мікроорганізмів для спеціальних цілей. Проте слід мати на увазі, що біотехнологічна революція, як і всяка інша революція (технічна або соціально-політична), породжує як своїх переможців і переможених. Остання

обставина тісно пов'язана не стільки з економічними її результатами, але зі здоров'ям і зі станом навколишнього середовища. На думку дослідників, такі проблеми, як ерозія ґрунтів, погіршення якості води або зміни клімату, які можуть призвести до стагнації або падіння сільськогосподарського виробництва, цілком можливо вирішити. А ось використання сільськогосподарського продукту в якості зброї - вирішити набагато складніше. Питання «продовольчої зброї» виникло в деяких країнах Заходу після Другої світової війни. Стратегія складається з трьох частин: це генетична модифікація насіння, створення вигідних для себе стандартів зернових продуктів і правил торгівлі, а також реалізація різних стратегічних заходів на рівні ухвалення політичних рішень. Захід використовував свою технологію для зміни генів насіння не тільки з метою збільшити сільськогосподарське виробництво, але і, що більш важливо - з метою знищити традиційні насінні банки інших країн. Як тільки Захід досягне успіху в цьому підприємстві, інші країни стануть повністю залежні від західних ГМО-насіння і втратять можливість забезпечити продовольчу безпеку для свого народу і навіть суверенітет над сільськогосподарською продукцією.

Багато міжнародних експертів сходяться в тому, що виробництво продовольства в світі в найближчих 20 років буде здатне в цілому задовольнити попит населення на продукти харчування, навіть якщо населення планети буде щорічно збільшуватися на 80 млн. чоловік. При цьому попит на продовольство в розвинених країнах, де він і так достатньо високий, залишиться приблизно на сучасному рівні (зміни торкнуться головним чином структури споживання і якості продуктів). В той же час зусилля світової спільноти щодо вирішення продовольчої проблеми приведуть, як передбачається, до реального зростання споживання продовольства в країнах, де спостерігається брак, тобто в ряді держав Азії, Африки, Латинської Америки, а також Східної Європи.

3. Проблема дефіциту ресурсів розвитку суспільства.

Проблема невідновлюваних ресурсів є не менш важливою, ніж продовольча проблема, оскільки сьогодні темпи зростання використання мінеральних ресурсів, випереджають темпи зростання населення.

Вся виробничо-економічна діяльність людини завжди і повсюдно спрямовувалась на подолання обмеженості ресурсів. Деякі з них нам надає природа, але ці запаси обмежені (поклади вугілля, руди, наявність запасів нафти, газу, інших корисних копалин). Людські ресурси обмежуються здобутою освітою, знаннями, вміннями, кваліфікацією, тобто є наслідком нашого власного розвитку. Добре відомо, що підприємницьку діяльність не можуть здійснювати абсолютно всі члени суспільства, а тільки їх незначна частина. Деякі з видів ресурсів можуть відтворюватись, і тому їх наявність регулюється людиною.

Статистика говорить, що глобальне використання природних ресурсів зросло на 40% між 1992 та 2005 роками з 42 до майже 60 тисяч мільйонів тон. В перерахунку на 1 людину зростання склало 27%. Всього виділяється чотири основні сировинні групи – біомаса, викопне паливо, руди і промислові мінерали та будівельні матеріали. Зростання споживання природних ресурсів загалом корелює зі зростанням чисельності населення в світі та зростаючими потребами у їжі, помешканнях, предметах споживання. Також зросли обсяги торгівлі природною сировиною. Так, у 2008 році загальна вартість природних ресурсів, що брали участь у міжнародному обміні склала 3700 млрд.дол.США, що у 6 разів більше порівняно з 1998 роком.

Хоча в цілому енергія і використання матеріалів продовжують зростати, відбувається одночасне загальне зниження викидів, використання енергії і матеріалів на одиницю виробленої продукції. Це явище отримало назву *декаплінг*, коли два показники (споживання природних ресурсів та економічне зростання), які повинні мати кореляційну чи іншу залежність, рухаються в різних напрямках. Декаплінг є стратегічною основою руху до екологічно сталої економіки, що дозволяє розмежувати темпи зростання добробуту людей – з одного боку, і споживання ресурсів та екологічного впливу – з другого. Тим самим досягнення соціального й економічного прогресу має базуватися на відносно низьких темпах ресурсоспоживання і зменшенні деградації навколишнього середовища.

Однією із перших, хто визначив термін «декаплінг» як розмежування між навантаженням на довкілля та економічним зростанням протягом певного періоду є Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). У поєднанні з іншими індикаторами, що використовуються ОЕСР для аналізу екологічної політики й оглядів еколого-економічного розвитку країн, індекс декаплінгу є цінним інструментом для виявлення того, чи перебувають країни на шляху до сталого розвитку. Досягнення ефекту декаплінгу визначено однією із головних цілей Екологічної стратегії ОЕСР на перше десятиліття XXI століття. Даний ефект спостерігається в розвинених країнах, де внаслідок постіндустріального етапу розвитку валова додана вартість створюється переважно у сфері послуг, що є мало енерго- та матеріалозатратною. Для України, як і для інших країн з перехідною економікою явище декаплінгу поки що не характерне.

Сировинна та енергетична проблеми мають багато спільного. Викликані вони, передусім недостатньою кількістю розвіданих запасів корисних копалин і дуже нераціональним їх використанням. Вже доводиться експлуатувати родовища, які знаходяться у гірших гірничо-геологічних умовах, у районах з екстремальними природними умовами (Сибір, Канадська

Арктика, пустелі Африки і Австралії), з нижчим вмістом корисних компонентів у рудах. Усе це приводить до подорожчання сировини та енергії, а значить – і всієї продукції згаданих галузей господарства. Тому основним шляхом вирішення сировинно- енергетичної кризи є перехід до матеріало- і енергозберігаючих технологій, комплексного використання сировини, створення маловідходного і безвідходного виробництва.

До зменшення використання сировини повинна привести і заміна багатьох видів природних матеріалів на штучні і синтетичні, які можуть створюватися із наперед заданими властивостями. Оскільки більшість цих матеріалів є надзвичайно складними хімічними сполуками, нерідко вони мають токсичні і канцерогенні властивості. Тому в світі існує тенденція до ширшого використання екологічно безпечних матеріалів на основі відновних біологічних ресурсів (деревина, натуральні волокна, шкіра) та найбільш розповсюджених корисних копалин (будівельне каміння, пісок, глина).

Значна економія сировини досягається за рахунок використання вторинних матеріалів – металобрухту, макулатури, пластмас. Запаси їх у багатьох країнах настільки значні, що можуть значною мірою компенсувати дефіцит природних ресурсів. У старопромислових районах Західної і Східної Європи та США обсяги заготівлі вторинних ресурсів навіть перебивають місцеві потреби і частково експортуються в інші країни. Приклади високоефективного використання вторинної сировини показують "малі" високорозвинені країни Західної Європи. Тут використовується 80-90% щорічного надходження металобрухту, 50-70 % макулатури і багатьох видів пластмас, до 75% побутового сміття спалюється з метою виробництва енергії.

Один з лідерів Римського клубу, німецький вчений Е. Пестель вважає, що через виснаження запасів невідновлюваних ресурсів близько 2100 р. настане колапс, механізм якого виглядає наступним чином. Сучасний обсяг промислового капіталу досягне такого рівня, коли буде потрібний величезний приплив ресурсів. Такий приплив ресурсів швидко виснажить запаси доступної сировини. Зі зростанням цін на сировину і виснаженням родовищ, будуть потрібні великі капіталовкладень для їх видобутку, а отже, буде все менше і менше вкладатися в майбутнє зростання. І коли капіталовкладення перестануть компенсувати виснаження ресурсів, відбудеться руйнування індустрії, а разом з нею всієї сфери послуг, що залежить від промисловості.

Необхідно також відзначити, що, незважаючи на прискорені темпи видобутку та споживання мінеральних ресурсів їх загальні запаси не зменшилися. Таке збільшення запасів відбувається завдяки зниженню вимог до змісту мінеральної складової у сучасній продукції.

Член Римського клубу, автор доповіді “За межами століття марнотратства” Умберто Колобо вважає, що сьогодні людина здатна вигадувати і планувати отримання потрібних йому ресурсів. Наприклад, ще на початку ХХ століття уран навіть не був сировиною для енергетичних установок. А сьогодні на зміну урану вже прийшов - кремній.

Ще однією суттєвою проблемою є проблема глобальної енергетичної кризи або так званого “енергетичного голоду”. Споживана людьми енергія на 90 % проводиться за рахунок тепла, одержуваного від згоряння палива - нафти, вугілля, газу. Це паливо накопичено на землі завдяки біологічним процесам, що тривали тисячі років. Використання людьми різних енергетичних ресурсів безперервно збільшується, причому відбувається це за експоненціальним законом. За останні 100 років споживання енергії в світі зросла більш ніж в 20 разів. Експонентний ріст споживання енергії, приведе в найближчі одне - два століття до кризи, якщо людство не зможе скористатися такими перспективними джерелами енергії, як атомна, сонячна та енергія водню.

Однак, після використання радіоактивних речовин, високо радіоактивні шлаки, які залишаються протягом сотень років джерелом небезпечного радіоактивного зараження. На сьогодні немає загально визнаного способу безпечного поховання цих шлаків. Найбільший інтерес з точки зору безпеки викликає так звана реакція термоядерного синтезу. Здійснити керовану реакцію, щоб вона стала корисним джерелом - справа майбутнього.

Використання водню як палива мало б більше переваги, оскільки водень володіє високою теплотворною здатністю. Однак водень не є первинним джерелом енергії, і його отримання пов'язано з використанням одного з первинних джерел. В даний час водень отримують головним чином хімічним шляхом з вуглеводневого палива і лише невелика кількість проводиться методом електролізу води.

Питання для самоконтролю

Що означає термін “демографія”?

Охарактеризуйте демографічну структуру світового населення.

Чим є процес демографічного старіння як характеристика сучасного етапу глобального світу?

У чому полягає сутність концепції демографічного детермінізму (М.Ковалевський, Д.М.Кейнс)?

Охарактеризуйте сутність продовольчої проблеми як проблеми соціально-політичного характеру.

Проаналізуйте концепції демографічного біологізму та демографічного максималізму.

Порівняйте концепції демографічного фаталізму та демографічного популізму.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

ТЕМА: “ АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ”

План

1. Світовий розвиток і проблеми нової глобалізованої людини.
2. Культурна глобалізація.
3. Охорона здоров'я людини як глобальна проблема.
4. Становлення єдиного освітнього простору на Землі.

Час проведення: 4 години.

Харків – 2017

Місце і роль глобалізації в розвитку сучасних суспільств не можуть бути зрозумілі без аналізу впливу, що вона спричиняє на ментальність, стереотипи, соціальну поведінку - духовне життя людей, які беруть участь в цьому процесі. Розвиток глобалізації висуває нові проблеми у найважливіших сферах життєдіяльності людини. Від того, як в умовах глобалізації змінюється суспільна свідомість, мотиви, цінності, життєві орієнтації, світогляд особистості і її відносини з суспільством, в кінцевому рахунку, залежить подальший розвиток людства.

Основним завданням даної лекції є соціально-філософське осмислення форм впливу глобалізації на людину, її здоров'я науку, освіту і культуру.

1. Світовий розвиток і проблеми нової глобалізованої людини

Глобалізація є планетарним процесом розгортання якісно нових суперечностей в історії людства, унікальність якого полягає в тому, що суперечності являють собою проблеми онтологічних підстав існування і розвитку людського роду, а також проблеми, які можуть бути вирішені спільними зусиллями абсолютної більшості культурно-етнічних спільнот (людським співтовариством). Проблема становлення і формування особистості людини в умовах глобального світу є сьогодні однією з найактуальніших. Своїм корінням проблема людини йде в історію століть, але проблема особистості людини, конкретно пов'язана з процесами глобалізації, була піднята в 1970-і роки, і особливо актуалізувалася після 1990-х років.

У ХХІ столітті виникло питання про збереження самої людини як соціального й біологічного виду, її культури, способу життя, а також цінностей і нормативів, які були вироблені людством. Все це знаходить відображення у вітчизняній науці і дослідженнях учених, тим більше, коли стоїть питання про збереження особистості людини, ідентичності громадянина, а також існування самої держави в межах світової системи, що глобалізується.

Тема людини завжди знаходиться в центрі суспільної свідомості і є однією з основних проблем людства. Звернення уваги до питання формування особистості людини в глобалізованому світі пов'язане із загостренням проблем збереження людини, її ідентичності, культури, духовності, у зв'язку з інноваційними культурологічними, соціальними, технологічними та техногенними впливами на людей, паралельними з процесами глобалізації. Сьогодні, як ніколи раніше актуальним є завдання виявлення базисних структур соціуму, включаючи культуру, світогляд, свідомість, мислення, як компонентів, відповідальних за формування, збереження та передачу життєвого досвіду людей. Не менш важливими є проблеми дослідження факторів, що ведуть до руйнування культури, розхитують світогляд людини, знецінюють цінності, що веде до знищення гідних людини життєвих орієнтацій, зникнення духовності.

Процеси глобалізації починають опановувати свідомістю, впливають на пізнання, специфічним чином сприяють формуванню світогляду сучасної

людини і, у підсумку, впливають на її становлення і розвиток. В умовах глобалізації людина неминує змінюється. Спостерігаються зміни в її психології і світогляді, чуттєвості, душевних переживаннях, аналітичних здібностях. Сучасна людина створила світ, занадто складний для окремо взятої особистості, і в результаті втратила здатність усвідомлювати базові закономірності цього світу і передбачати наслідки своїх зусиль. В епоху глобалізації, коли відбуваються кардинальні зміни, руйнуються традиційна культура, цінності, особисте життя людей і існуючий соціальний порядок, коли насувається нова світова система з іншими вимогами, філософія ставить питання про формування особистості людини в епоху глобалізації, тобто займається пошуком шляхів адаптації людини до сучасних процесів. У зв'язку з цим необхідне осмислення процесів глобалізації та зв'язку її з феноменом людини. Завдання філософії глобальних проблем не виступати за глобалізацію або проти неї, ігноруючи об'єктивні історичні тенденції, а зрозуміти, що ж відбувається з людиною в сучасному світі.

Сучасна епоха глобалізації вимагає єдності думки і життя людей. Облаштуваючи і пізнаючи світ і природу, людина епохи глобалізації зобов'язана змінювати і перетворювати саму себе, щоб існувати, не порушуючи законів природи, природних імперативів. Формування особистості людини епохи глобалізації визначається зростаючим протиріччям між її внутрішнім, духовним світом і зовнішніми реаліями. В даний час виникає потреба у виробленні інтегрального, синтетичного розуміння людської свободи, ідей рівності, братерства, співдружності, які не зводилися б до їх обґрунтування в межах тільки однієї зі сфер творчої активності людей. Життєві орієнтації людини епохи глобалізації можуть бути представлені як певна мозаїка життєвих, світоглядних орієнтацій.

Для становлення особистості людини в глобалізованому світі, прояву її окремих якостей, а також ідентифікації в той чи інший момент потрібні певні **умови**. По-перше - це умови для розвитку здібностей людей, що належать до різних суспільних груп і проживають в різних регіонах світу, що оновлюються у відповідності з вимогами часу. По-друге - це праця, що передбачає наявність і справедливий розподіл робочих місць в суспільному виробництві залежно від особистого трудового потенціалу і ділових якостей індивідів. Третя умова містить наявність у всіх категорій людей свободи та рівної можливості трудитися в повну силу.

Соціально-культурні зміни в світі, що відбуваються у зв'язку з глобалізаційними процесами, однозначно і постійно продовжують вести до масової індивідуалізації соціального життя. Проявляється це у формі прагнення людини вийти з-під гніту історичного досвіду та соціально-приписаних статусів, спільної долі свого покоління. Молоді люди частіше бажають будувати своє життя, покладаючись на власні рішення, вибираючи свою окрему соціальну групу і субкультуру, включаючи освіту, місце проживання. Це викликає великі проблеми. На підставі сьогоденних передумов зароджується нова культурна модель особистості - людини з індивідуальною біографічною конструкцією нового типу. Однак це не слід

сприймати як появу нової людини взагалі. У будь-якому випадку, людина в епоху глобалізації продовжує залишатися біосоціальною (біосоціокосмічною) істотою з усіма потребами як в їжі, так і в суспільстві, як в матеріальному, так і в духовному. Однак її особистісне становлення більше обумовлюється передумовами, що диктуються на рівні глобального буття всього людства.

Процеси глобалізації і породжувані ними проблеми мають глибокі, різноманітні зв'язки з антропологічною ситуацією - з тим, якою є сучасна людина і що відбувається з нею. З одного боку, впроваджені сценарії глобалізації, набувають все більш потужного апарату засобів управління масовою свідомістю. Викликаючи широкий спектр антропологічних наслідків, впливаючи і на внутрішній світ людини, і на умови її повсякденного існування, вони й неодмінно виводять людину в глобальний простір світу. Людина усвідомлює і відчуває на практиці, що світові процеси є безпосередньо значущими для її індивідуального буття, - і включення в них змінює не просто її «погляди на світ», але і стереотипи мислення, структури свідомості. При цьому, багато які з антропологічних наслідків глобальних процесів і механізмів можуть набувати характеру внутрішніх конфліктів, нести деструкцію ідентичності, особисті проблеми та ризики. З іншого боку, антропологічні фактори не можуть не позначатися в здійсненні сценаріїв самої глобалізації.

2. Культурна глобалізація.

В даний час процес глобалізації охопив різні сфери нашого життя. Це пов'язано з небувалою раніше мобільністю фінансів, ідей і людей. Закономірно, що глобальні фінансові та товарні ринки, засоби інформації і міграційні потоки призвели до бурхливого зростання культурних обмінів, які знаходять свій вираз в стрімко зростаючій кількості прямих контактів між державними інститутами, соціальними групами і індивідами різних країн і культур. В ході цих контактів зникає безліч традиційних форм життя і способів мислення. Але одночасно процес глобалізації веде до виникнення нових форм культури і образів життя. Завдяки широкій доступності певних товарів і ідей локальні культури змінюються і складаються між собою в незвичайні комбінації. Кордони між «своїми і чужими» стираються. Ця суміш культур спостерігається не тільки в житті окремих індивідів - вона все більше стає характерною рисою для цілих спільнот. Культурна ідентичність через протиставлення «свое-чуже» або «ми - вони» здатна загострювати суперечності між культурами, особливо коли йдеться про культурно-політичну ідентичність. Але разом з цим саме раціоналізація культурної ідентичності, послаблення присутніх в ній ірраціональних елементів, сприяє толерантності, відкритості, а зрештою формує позицію розуміння чужого, у якому можна завжди знайти спільні моменти з власною культурою, адже в усіх випадках ідеться про загальнолюдський спосіб буття. Навіть протиставлення культур Сходу і Заходу може частково позбавитись загострення ідеологій оксиденталізму та орієнталізму, якщо зосереджувати

увагу не на відмінностях світових релігій, а на їхніх спільних моментах та функціях у життєвому світі людей.

Культури не тільки відрізняються одна від одної, а й перехрещуються. Такі перехрещення, як реально існуючі, так і можливі, є внутрішнім підґрунтям культурної глобалізації, соціально-антропологічними передумовами конституювання світової культури. Адже культурні системи мають тісний зв'язок з певними суттєвими проблемами людського буття (розмноження, харчування, потреба у житлі, ціннісні орієнтації, норми і правила сумісного життя тощо). Без такого зв'язку вони не будуть релевантними людським потребам. Загальнолюдські цінності і норми містяться в усіх культурах. Але у добу глобалізації усвідомлення цих спільних моментів стає систематизованим і глибоким на всіх рівнях суспільного життя. Саме із глибин національної культурної ідентичності постає питання, як і якими темпами окремі культури можуть ставати складовими світової культури, тобто брати участь у конституюванні світового суспільства.

Культурні відмінності між людьми зазвичай детерміновані їх самобутніми історичним корінням. Однак сучасний технічний прогрес і глобальні політичні, економічні та культурні зміни призвели до того, що наша планета була пронизана густою мережею комунікацій, стурбована загальними глобальними проблемами виживання, а держави і народи, її складові, попри суперечності і корінні відмінності між ними, успішно знаходять способи і засоби взаєморозуміння, дедалі більше тяжіють до затвердження на планеті єдиної глобальної культури. В середині цієї нової системи вже встановлюються відмінності, виявляється схожість, усвідомлюється розмаїття світу, і тому стає надзвичайно важливим вміти визначати культурні особливості її складових елементів, щоб зрозуміти один одного і домогтися взаємного визнання. Глобальними стають структури та ідеї, наприклад ідеали краси, права людини або організаційні принципи. Проте їх практичне оформлення або втілення в життя можуть суттєво відрізнитися в кожному конкретному випадку.

З культурологічної точки зору, глобалізація являє собою діалектичний процес. Інтеграція та диференціація, конфлікти і співпраця, універсалізація і партикуляризація не виключають одне одного, а є взаємно передбачуваними тенденціями розвитку. В ході глобалізації деякі ідеї та структури сучасного життя дійсно поширюються на весь світ. В той же час культурні особливості окремих народів на тлі глобальних процесів набувають все більш чітких обрисів або взагалі вперше усвідомлюються як такі. Глобалізація - не автоматичний процес, який завершиться безконфліктним і ідеальним світом. Вона таїть в собі як нові можливості, так і нові ризики, наслідки яких для нас можуть бути більш вираженими, ніж у всі попередні епохи.

Створюючи нове соціо-культурне середовище, розсуваючи межі просторово-часових та інформаційних обмежень, процеси глобалізації створюють передумови для стандартизації способу життя, уніфікації моделей соціальної поведінки. Замість єдності і різноманіття людство все більше

перетворюється в уніфіковане суспільство. Сучасна глобалізація загострила проблеми культурного та цивілізаційного розвитку. Спроби створення єдиного на основі інформаційної та економіко-соціально-політичної уніфікації, а також примусове насадження певних соціально-політичних і культурних стандартів загрожують існуючому різноманіттю культур, традицій, інститутів, ціннісних уподобань, оскільки зменшення різноманіття в свою чергу приведе до збіднення занепаду високої культури, до кризових явищ у розвитку багатьох цивілізацій, що ставить під питання перспективи духовного розвитку людини і суспільства.

Уніфікація і стандартизація в економічній та політичній сфері сьогодні безумовно поширюються і на культурну сферу, а різноманіття ціннісних підстав різних цивілізацій стало підмінитися домінуванням "універсальних" цінностей грошей, багатства, успіху, культом сили. Тенденції такого роду породили феномен "масової культури", тобто культури усередненої, спрощеної, придатної для універсального поширення і споживання усередненою "масовою" людиною, а також викликали певний занепад високої культури. Зрозуміло, що природний відбір у сфері культури обумовлюється багато в чому фінансуванням духовної культури. І те, що самими багатими власниками засобів масової інформації є західні медіамагнати, не може не позначатися на культурній глобалізації. В глобально цілісній системі культури не збагачують одна одну, а нівелюються, тому уніфікована культура не кращий супутник людини на шляху в майбутнє.

Для того, щоб культурна глобалізація сприяла саморозвитку людства і створенню нових форм людського співжиття, вона має інституалізувати способи передачі і збереження культурних предметів і смислів. Рівень інституалізації культурних процесів повинен відповідати глобальному рівню і сприяти закріпленню транснаціональних культурних практик. Культурна глобалізація супроводжується створенням своєї глобальної інфраструктури, основними елементами якої є телекомунікації та мова. Модель мережевого суспільства (М.Кастельс) або дигітального суспільства (П.Глотц) та багато інших описів інфраструктур інформаційного суспільства розкривають роль телекомунікації у культурній глобалізації. Саме мережа телекомунікацій посилює владний ресурс глобалізованої культури. За Н.Луманом, глобалізовані ЗМІ продукують соціальну пам'ять світового суспільства, яка є так званим "фоном знанням" про нього .

Одним з найважливіших чинників становлення глобальної лінгвістичної системи є мовна культура, оскільки глобалізація розхитує підвалини культурної ідентичності, коли рідна мова замінюється іншою. Зараз у світі існує приблизно 6 тис. мов, але за прогнозами відомого дослідника лінгвістичної глобалізації Д.Кристела, у найближчі 100 років відіме 3000 мов. Отже, протягом кожних двох тижнів зникає одна мова. Слід зазначити, що мови завжди вмирили і замінювалися іншими (наприклад, латина). Але у добу глобалізації мови вмирають без появи нових. Мови найбільш розвинутих і політично домінуючих країн світу витісняють інші

мови. Уповільнити, а можливо й припинити цей процес здатна лише політика підтримки мов національних меншин.

Оскільки глобалізація як процес демонструє різні, в тому числі й протилежні, тенденції розвитку, це не може не позначитися на її організаційних параметрах. Так, з одного боку, культурна глобалізація прискорюється через привабливість для бідних країн третього світу ідеалів та цінностей суспільства споживання, де домінує орієнтація на матеріальні цінності. Разом з цим новий поштовх культурна глобалізація набула через створення передумов постматеріальної культурної революції, яка починається з усвідомлення глобальних проблем сучасності як таких, від яких залежить виживання людства, збереження природи тощо.

Показником високого рівня структурованості культурної глобалізації є виникнення наднаціональних організацій та інституцій, що створюються з метою управління цими процесами. Мета такого управління - посилити позитивні моменти і послабити негативні наслідки культурної глобалізації. Так, ще до створення ООН, з 1946 р. активно працює ЮНЕСКО (Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури), діяльність якої сприяє розбудові у світі різних організацій і фондів сприяння і підтримки розвитку культур, освіти й науки, проведенню всесвітніх конференцій з проблем культури, розширенню культурного взаємообміну, захисту й збереженню культурної спадщини в усіх регіонах світу тощо.

Конститутивним моментом становлення нового світопорядку, позбавленого жорстких ієрархічних структур, стають мультикультурні реалії сучасного суспільного життя. Один з теоретиків мультикультуралізму Ч.Тейлор підкреслює самоочевидність суспільства, структурованого як мультикультурне, оскільки замість культурної уніфікації мультикультуралізм пропонує "культуру відмінностей".

Процес глобалізації загострює проблему культурної ідентичності, основним принципом якої є відмінність, що знаходить прояв у мові, релігії, правових нормах, цінностях, стандартах і символах, через які етноси відрізняють себе від інших, тобто здійснюють свою культурну ідентифікацію, тим самим забезпечуючи сталість свого життєвого простору і зв'язок між генераціями. Символічний порядок, який забезпечується культурою, є необхідним орієнтиром, без якого неможлива організація спільного життя. Вхідження людини до іншого культурного середовища без урахування глобальних процесів може обернутися для неї культурним шоком.

3. Охорона здоров'я людини як глобальна проблема.

Гуманізація як вектор цивілізаційного розвитку, увага до людини, якості її життя, прав і свобод особистості, зміцнення цінностей життя в аксіологічному просторі суспільства - всі ці процеси зумовлюють актуалізацію проблеми здоров'я як на рівні державної політики, так і в життєвих стратегіях людей. Зрештою, здоров'я кожного громадянина обумовлює життєздатність нації. Відповідно до новітніх ідей, здоров'я – це

синтетична категорія, яка включає в себе, крім фізіологічної, моральну, інтелектуальну і психічну складові. Виходить, що хвора людина - не тільки та, що має хронічну хворобу або фізичні дефекти, але і та, що відрізняється моральною патологією, ослабленим інтелектом, нестійкою психікою. З цієї точки зору в умовах глобалізації майже кожен другий житель планети нездоровий.

Проблема здоров'я - дуже стара. Напевно, можна говорити про те, що її глобальний характер проявився навіть раніше порівняно з іншими глобальними проблемами. Ще в епоху переходу до капіталістичної формації, відзначеної бурхливим розвитком торгівельних зв'язків і міграції населення, по світу поширилися різноманітні епідемії, проти яких національні заходи боротьби та попередження були малоефективні. Потрібні були узгоджені міжнародні дії щодо охорони здоров'я населення.

У 1851г. в Парижі була скликана перша міжнародна санітарна конференція. Вона поклала початок регулярним нарадам фахівців з різних країн з проблеми охорони здоров'я. У 1881 році Луї Пастер обґрунтував принцип створення несприйнятливості до інфекційних захворювань за допомогою вакцин, а перша теорія імунітету була створена. І. Мечниковим в 1883 році. Ці наукові відкриття надали можливість ліквідації деяких небезпечних захворювань на планеті. Проте, ще й досі не вдалося створити ефективних вакцин проти малярії та інших паразитарних захворювань, проти грипу та гострих респіраторних захворювань, венеричних хвороб, стафілококів, не кажучи вже про рак. Не знайдено вакцин і проти ряду заразних хвороб сільськогосподарських тварин.

У другій половині ХІХ ст. – початку ХХ ст.. були досягнуті великі успіхи в боротьбі з багатьма захворюваннями - чумою, холерою, віспою, жовтою лихоманкою, поліомієлітом, та іншими захворюваннями. Саме в цей час створюються міжнародні організації в області охорони здоров'я, такі, як Міжнародний комітет Червоного Хреста (1863 р.), Міжнародне бюро громадської гігієни (1907р.), Організація охорони здоров'я Ліги Націй (1919 р.), Всесвітня організація охорони здоров'я (1948р.).

Сьогодні рівень цивілізованості країни визначається не розвитком, скажімо, електронно-обчислювальної або космічної техніки, а тривалістю життя населення. Статистика свідчить, що найбільш висока середня тривалість життя населення в Японії, Норвегії, Нідерландах, США та інших (близько 80 років), найбільш низька - в слаборозвинених країнах (близько 50 років). Крім того, останнім часом у світовій практиці при оцінюванні якості життя людей на перше місце висувається стан їхнього здоров'я, оскільки саме здоров'я є основою повноцінного життя і діяльності кожної людини в суспільстві в цілому.

Однак багато хвороб продовжують загрожувати життю людей, часто набуваючи глобального поширення. Серед них можна назвати серцево-судинні захворювання, від яких щорічно у світі помирає 15 млн. людей, злоякісні пухлини, венеричні хвороби, наркоманію. Ще більшу загрозу для всього людства являє собою СНІД (Синдром Набутого Імунодефіциту).

Головними розповсюджувачами Сніду в світі є наркомани, гомосексуалісти, повії. Це ті особи, яких традиційно відносять до так званих груп ризику. СНІД - це рідкісне захворювання, при якому вирішальну роль відіграє моральність, духовний світ людини. Адже саме бездуховність породжує статево розбещеність, наркоманію та інші соціальні пороки, що є благодатним ґрунтом для поширення СНІДу. Треба зазначити, що у більшості країн світу вже створені загальнонаціональні програми боротьби зі СНІДом, у нашій країні така програма тільки створюється. У країнах Заходу сьогодні найбільший ефект дає роз'яснювальна, профілактична робота серед населення щодо попередження розповсюдження СНІДу статевим шляхом. В Україні морально-статеве виховання переважно знаходиться на надзвичайно низькому рівні. Посилення антиспідової пропаганди передбачає вирішення нагальних проблем матеріального забезпечення, оскільки без усунення дефіциту одноразових медичних та профілактичних засобів антиспідова пропаганда залишається лише пропагандою.

У світі сьогодні ведуться посилені пошуки лікарських препаратів, які могли б поставити заслін епідемії Сніду. Нажаль, надійної вакцини від цього страшного захворювання ще не знайдено. Одночасно йдуть пошуки препарату, щоб вакцинувати тих, хто ще не заражений. Складною проблемою сьогодні є - відсутність живої моделі або тварин, що мають імунну систему, досить схожу з людською, - це стримує проведення необхідних випробувань. Експериментувати ж відразу на людині дуже небезпечно. Наразі ж єдиним "рецептом" і "вакциною" проти СНІДу залишаються санітарна освіта населення, пропаганда високих моральних принципів - особливо серед дітей і підлітків.

Описувати географію хвороб - справа важка. Однак, зрозуміло, що хвороби супроводжують в першу чергу слаборозвинені країни. Голод і недоїдання, тяготи і хвороби - це споріднені поняття. Аж до недавнього часу на великих територіях Азії, Африки і Латинської Америки вільно поширювалися такі інфекційні захворювання, як віспа, чума, холера, жовта лихоманка, малярія і інші, вже ліквідовані і практично забуті в розвинених регіонах світу. Вони приносили незлічимі лиха населенню цих держав, помітно збільшуючи смертність. Сьогодні ситуація, звичайно, багато в чому змінилася. В результаті використання досягнень сучасної медицини, фармакології та хімії країнами, що розвиваються були досягнуті значні успіхи в області охорони здоров'я. При цьому для боротьби з деякими інфекційними захворюваннями зовсім не було потрібно ні розгалуженої системи лікувальних установ, ні великого числа лікарів.

Вагому допомогі молодим державам надала Всесвітня організація охорони здоров'я, яка взяла на себе координацію всіх заходів, спрямованих на боротьбу з хворобами. Ця організація виділяє два компоненти у праві людини на здоров'я: - право на медичне обслуговування, тобто на позбавлення від можливої хвороби; - право на здорові умови існування: харчування, чиста питна вода, здорове навколишнє середовище. Ці два компоненти не можуть бути забезпечені самим індивідом особисто. Для

цього необхідні фахівці та відповідні організаційні структури: медичні установи, фармацевтичні підприємства, визначені технології будівництва і експлуатації виробничих і торговельних підприємств і, звичайно, спеціально навчений персонал.

Незважаючи на ліквідацію багатьох масових епідемій (віспа, чума, холера), стан охорони здоров'я у багатьох країнах викликає тривогу. Багато сучасних хвороб (серцево-судинні, легеневі, ракові) є наслідком погіршення екологічної ситуації, малорухомого способу життя, частих психологічних стресів. Замість вже подоланих, виникають нові епідемії.

У країнах, що розвиваються, важливою причиною смертності залишаються інфекційні хвороби (шлунково-кишкові і гострі респіраторні захворювання, туберкульоз). У промислово розвинених країнах більшість людей помирає від серцево-судинних і ракових захворювань.

Умовами вирішення проблем охорони здоров'я та перехід до здорового способу життя, є забезпечення повноцінного харчування, поліпшення екологічних умов проживання і, звичайно, розвиток медицини, пропаганда здорового способу життя, боротьба з курінням, алкоголізмом, наркоманією.

Сьогодні серед проблем охорони здоров'я, які вирішують всесвітні організації основними є наступні:

- міжнародна координація медико-біологічних досліджень;
- система спостережень за епідеміологічними процесами і боротьба проти епідемій;
- вивчення та розробка методів боротьби проти серцево-судинних, онкологічних та інших захворювань;
- охорона і оздоровлення біосфери;
- контроль за якістю, ефективністю і побічними діями ліків;
- допомога охороні здоров'я слаборозвинених країн та підготовка національних кадрів;
- проблема доступності раціонального харчування.

Вчені вважають, що в рішенні глобальних проблем основним критерієм має слугувати стан здоров'я як окремої людини, так і всього населення Землі. Тому охорона здоров'я виконує функцію критерію оцінки гуманістичності глобальних проблем сучасності.

4. Становлення єдиного освітнього простору на Землі.

Глобалізація освіти - процес все більшого пристосування системи навчання до запитів глобальної ринкової економіки. Зростаюча залежність останньої від знань (так звана «економіка знань») породжує ідею створення Єдиної світової освітньої системи, заснованої на єдиних освітніх стандартах. Навчальна діяльність усіх без винятку груп населення стає основним засобом розвитку і відтворення, тобто складається суспільство перманентного навчання. Різко зростає попит на освіту, особливо вищу, відбувається її масовість, розвивається відкрите і дистанційне навчання. Глобалізація породжує маркетизацію освіти, яка починає розглядатися як сфера підприємництва, інвестування коштів, надання платних послуг.

Епоха глобалізації впливає на вищу освіту в усіх країнах світу, в тому числі і в Україні. Причому мова йде не тільки і не стільки про самоочевидні наслідки процесів глобалізації, скільки про зміну самої внутрішньої парадигми університетської освіти, тобто про виникнення у вищій школі нових зразків, орієнтирів і мотивацій. Як будь-яке велике суспільно-історичне явище, глобалізація освіти багатоліка і суперечлива. Серед проблем, що породжуються суперечностями глобалізації, значне місце займають такі, як співвідношення транснаціонально-універсального і національно-самобутнього в освіті; співвідношення масовості та елітарності в підготовці фахівців; проблема «відтоку мізків», проблема розширення інформаційної відкритості суспільства з наростаючою інформаційною замкнутістю людини («шизофренія інформаційної культури»).

Незважаючи на різноманітні прояви глобалізації освіти, тим не менш, вона має досить однозначну сутність, оскільки вимоги до цілей та завдань освіти в умовах глобалізації, цілком визначені. Тобто система освіти зорієнтована на підготовку високопрофесійних вузькопрофільних фахівців у галузі інформатики, менеджменту, новітніх технологій, маркетингу тощо, тобто функціонерів, які відповідають викликам глобальної економіки, постіндустріальної цивілізації, інформаційного суспільства. Так само, як в економіці, в науці й освіті існує глобальний менеджмент, здійснюється глобальний моніторинг за розвитком науки і рівнем освіти. За інтелектуальний капітал ведеться жорстка боротьба, бо саме він визначає позицію і статус глобальних гравців на міжнародній арені. Окрім зовнішніх чинників, що впливають на глобалізацію науки, слід назвати також і внутрішні. Насамперед це дисциплінарна і субдисциплінарна диференціація, яка змушує спеціалістів об'єднуватися незалежно від місця проживання і роботи. Іншим, не менш вагомим чинником, є формування транснаціональних наукових спільнот, які організують соціальний і когнітивний простір науки, враховуючи глобальні параметри. У результаті складається парадоксальна ситуація: з одного боку, відбувається небачене розширення освітнього простору людей; з іншого, різко - до необхідного мінімуму - звужується простір освіти, спрямованої на збагачення і розвиток повноцінної особистості.

Криза освіти, про яку так багато говорять, є сьогодні конфліктом між колишніми універсалістськими парадигмами освіти і нинішніми потребами глобалізації. Модернізація освіти - веління часу, умова сучасного життя. Будь-яка національна система освіти, що не виходить з цього, безперспективна. Невипадково переважна більшість держав заявили про те, що на національне процвітання у найближчі часи вирішальною мірою вплине саме якість освіти.

Україна підписала Болонську декларацію і тим самим відкрила двері в загальноєвропейський освітній простір, тобто приєдналася до так званого Болонського процесу - з усіма витікаючими звідси правами і зобов'язаннями. Оскільки в соціально-історичному плані Болонський процес є виразом тенденцій глобалізації в освіті, так би мовити, в європейському наближенні,

остільки в ньому, як у дзеркалі, відбиваються ті зміни в розвитку суспільства і його сфер, які настають у міру глобалізації життєдіяльності громадських суб'єктів. З формально-правової сторони Болонський процес вирівнює відмінності між ступенями професійно-технічної освіти, що склалися на Заході і в Україні, за універсальною формулою «бакалавр-магістр». Відповідно відкриваються можливості визнання українських документів про вищу освіту в Європі. У Болонському процесі акцент зроблений на особистісну орієнтованість освіти, свободі вибору і освоєнні кожним власної освітньої траєкторії, інформаційно-пошуковий характер освітньої діяльності. Крім того Болонська система прокламує мобільність громадян з метою доступу до освітніх центрів; прийняття легко зрозумілих і порівнянних ступенів, кваліфікації та компетенцій випускників; підвищення якості освіти; поваги до різноманітних культур, мов, національних систем; розвиток університетської автономії та академічних свобод. Проголошується філософія довіри між учасниками процесу тощо. Країни-учасниці Болонського процесу прагнуть посилити мобільність студентів і викладачів (як академічну, так і на ринку праці), узгодити та зблизити навчальні програми та системи, забезпечити високу якість європейської освіти. У 1997 р. під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО було розроблено та прийнято Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти. Цю конвенцію підписали 43 країни, включаючи Україну. Разом із Сорбонською декларацією (підписаною через рік після Лісабонської конвенції) ці обидва документи є програмними для створення інтегрованого і відкритого європейського освітнього простору. Між тим слід зазначити, що навіть найкращі європейські університети за рівнем матеріального забезпечення і науково-педагогічним потенціалом поступаються американським. Це є викликом європейській системі освіти і означає, що європейська система вищої освіти, що закладалася ще у середньовіччі, потребує реформування і інноваційного розвитку.

Між тим українське освітнє співтовариство відноситься до Болонських реформ насторожено. І це не випадково, оскільки має місце невизначеність і суперечливість ситуації, що складається. З одного боку, на тлі вельми скромного досвіду розвитку української вищої освіти в ринкових умовах Болонський процес підноситься його прихильниками як спосіб використання в Україні західних технологій організації освіти, які покликані сприяти вирішенню проблем, що стоять перед вітчизняною вищою школою. З іншого боку, ризики неминучих для української освіти втрат, породжуваних Болонськими реформами, цілком порівнянні з очікуваннями можливих придбань. Насамперед, викликає сумніви затребуваність українським народним господарством випускників-бакалаврів. Крім того, високотехнологічні способи трансляції знань і атестації, передбачувані Болонськими реформами, покликані формувати в учнів переважно інструментальне ставлення до предмета, що позбавляє освіту творчого підходу. Важливим є те, що Болонський процес орієнтує на розвиток

дистанційних форм освіти, чим об'єктивно посилює відчуженість знання від учасників освітнього процесу.

Слід зазначити, що українська культурна традиція, на відміну від західної, орієнтована все-таки на живе слово. Вона припускає наявність носіїв цього живого слова або дії, що опосередковують освоєння знання учнями. У цьому сенсі український викладач не тільки і не стільки тьютор, тобто менеджер освіти, - він не меншою, а може бути, більшою мірою наставник і моральний авторитет для своїх учнів. Утопічним також виглядає очікування масової територіальної мобільності українських учнів.

Світове суспільство сьогодні - це суспільство знань. Нові технічні можливості комунікації здатні забезпечити на глобальному рівні вільний доступ до скарбниці знань, накопичених людством. Але становлення світового суспільства знань супроводжується зростанням численності неписьменних навіть у розвинутих країнах світу. Сьогодні подолання неписьменності є глобальною проблемою сучасності.

Соціальне розшарування на глобальному рівні обумовлює також якісній і кількісний розподіл інформації. Отже, бідним у сітьовому суспільстві постачається здебільшого інформаційне сміття, в той час, як активні глобальні гравці широко застосовують знання як інструмент і стимул економічного і суспільного розвитку.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що реформування у добу глобалізації потребує не тільки вища освіта та її основні інститути, а й національні системи освіти. Попри все більш гучні заклики до уніфікації систем освіти, експерти (серед них такий відомий соціолог, як Р.Дарендорф) схиляються до визнання необхідності урахувувати в освітніх трансформаціях національну специфіку, виважено ставитися до національних систем освіти.

Таким чином, треба зазначити, що як в позитивній оцінці глобалізаційних процесів так в негативній реакції на глобалізацію (антиглобалістський рух), антропологічні фактори відіграють абсолютно явну і велику роль. Сьогодні неможливо однозначно оцінити процес глобалізації як свідчення позитивного або негативного розвитку.

Питання для самоконтролю:

1. Яку роль відіграють антропологічні фактори в оцінці глобалізаційних процесів?
2. Якими Ви вбачаєте перспективи людини в глобалізованому світі?
3. Якою постає проблема людини в епоху мас-медіа?
4. Криза культури та її причини у концепції О. Шпенглера.
5. Проаналізуйте вплив глобалізації на генну інженерію.
6. Охарактеризуйте міжнародно-правові проблеми забезпечення охорони здоров'я.
7. Як відбувається глобалізація освіти?

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

ТЕМА: “ ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ”

План

1. Екологічна глобалізація
2. Концепції подолання екологічних проблем в сучасній Україні
3. Екоетика

Час проведення: 2 години.

Харків – 2017

На початку ХХІ століття немає необхідності доводити гостроту і масштабність, а відповідно, і небезпечність екологічної ситуації в світі.

Наукові досягнення ХХ-ХХІ століть створили ілюзію майже повної керованості світом, однак господарська діяльність людського суспільства, екстенсивне використання природних ресурсів, величезні масштаби відходів - все це входить в протиріччя з можливостями планети (її ресурсним потенціалом, запасами прісних вод, здатністю самоочищення атмосфери, вод, надр). Саме цим проблемам присвячена дана тема, зокрема, будуть розглянуті такі питання:

1. Екологічна глобалізація

Сучасна ситуація на планеті характеризується майже повсюдно різким погіршенням якості навколишнього природного середовища - забрудненням повітря, річок, озер, морів; засміченням відходами життєдіяльності людей, збіднінням а часто повним зникненням багатьох видів тваринного і рослинного світу; деградацією ґрунтів, зпустелюванням, знищенням лісів тощо.

Несприятливий вплив людської діяльності поширився на біосферу, атмосферу, гідросферу, літосферу. Цей конфлікт між суспільством і природою створює загрозу незворотних змін в природних системах, підриву природних умов і ресурсів існування нинішнього і майбутніх поколінь жителів планети. Зростання продуктивних сил суспільства, швидке зростання населення планети, урбанізація, бурхливий науково-технічний прогрес є свого роду каталізаторами цих процесів. Протягом століть людина безконтрольно брала все, що дає їй природа. Але природа як відомо "мстить" людині за кожний невірний, необдуманий крок. Те, що людина зробила з навколишньою природою, вже по своїм масштабам катастрофічно.

Загрози природно-екологічного характеру. Можна виділяти різну кількість глобальних екологічних проблем, оскільки вони тісно взаємопов'язані між собою. Залежно від генералізації або диференціації перелік може складати 5-6 проблем або більше 10. Більшість авторів виділяють наступні проблеми:

1. Парниковий ефект та глобальна зміна клімату. Парниковий ефект – явище в атмосфері Землі, при якому енергія сонячних променів, відбиваючись від поверхні Землі, не може повернутися в космос, оскільки затримується молекулами різних газів. Завдяки цьому ефекту створюються сприятливі умови для проживання населення.

У наш час велике занепокоєння викликає імовірність того, що внаслідок людської діяльності парниковий ефект може суттєво посилитись й призвести до глобального потепління. Парниковий ефект переважно обумовлений вуглекислим газом, метаном, закисом азоту, випарами води, озоном та ін.

газами. За 100 років середня температура Землі зросла на 0,4 – 0,8°C. Найбільш теплими видались 1998, 2001, 2004 роки. Основна проблема – високі темпи зміни температури, оскільки раніше подібні кліматичні зміни відбувались але набагато більш повільно. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) прогнозує, що підвищення середньої температури Землі на 1,5°C викличе підняття рівня Світового океану через танення льоду біля полюсів на 25 см.

Щороку в атмосферу потрапляє більш 7 млрд. тонн «техногенного» вуглецю: 5,4 млрд. тонн його викидається щорічно при використанні мінерального палива, ще до 2,6 млрд. тонн додає знищення лісів. Тенденцією останніх років є зростання загальних обсягів викидів парникових газів. При цьому, країни ЄС скорочують викиди, як і США, а Китай та Індія – суттєво їх збільшують. Найбільшу емісію вуглекислоти у 2013 році забезпечували такі країни, як Китай (9977 млн.т), США (5233 млн.т), Індія (2407млн.т), Росія (1812 млн.т), Японія (1246 млн.т).

Крім підвищення рівня Світового океану підвищення глобальної температури також призводить до змін в кількості і розподілі атмосферних опадів. У результаті стали частішими природні катаклізми, такі як повені, посухи, урагани та інші, знижується врожайність сільськогосподарських культур на постраждалих територіях і підвищується – в інших зонах (за рахунок збільшення концентрації вуглекислого газу). Потепління має, по всій вірогідності, збільшувати частоту і масштаб таких явищ.

Потепління клімату також може призвести до зміщення ареалів видів до полярних зон і збільшити ймовірність вимирання окремих видів – мешканців прибережних зон і островів, чиє існування в даний час знаходиться під загрозою.

З усіх наслідків глобального потепління населення Землі світове співтовариство поки що найбільше турбує **підвищення рівня Світового океану**. Воно призводить до появи народів-безхатченків, домівка і батьківщина яких фізично руйнується. В західній частині Тихого океану острови держави Тувалу, де мешкає близько 11 тисяч людей, наразі знаходяться лиш на декілька сантиметрів над рівнем моря і продовжують зникати під водою. Мешканці тікають в інші країни, переважно в Нову Зеландію. Така ж доля чекає мешканців інших океанських атолів і дрібних островів.

2.Забруднення навколишнього середовища: земель, поверхневих та підземних вод, повітря, харчових продуктів. В кінцевому випадку реципієнтом забруднення є людина, в організм якої потрапляють речовини, небезпечні для її життя та здоров'я. Залежно від типу може бути

забруднення: хімічними речовинами, радіоактивне, електромагнітне, шумове, теплове. Значну небезпеку створюють кислотні дощі. Вони утворюються при викидах в атмосферу діоксиду сірки та окисів азоту. Поєднуючись в атмосфері вони утворюють азотну та сірчану кислоти. Дощ та сніг стають підкисленими (рН стає менше 5,6, а подекуди і менше 3 одиниць). Основні наслідки: закислення природного середовища, виніс корисних речовин з ґрунту, порушення природних рівнів рН, зниження стійкості лісів до засух та хвороб, загибель планктону в озерах.

3.Зменшення біорізноманіття – різноманіття живих організмів – наземних, морських та інших водних екосистем і екологічних комплексів, частиною яких вони є. Виділяють наступні рівні різноманіття: 1) видове (збереження цього різноманіття передбачає збереження існуючих видів тварин, рослин та мікроорганізмів); 2) генетичне – збереження сукупності генофондів різних популяцій одного виду, іншими словами різноманітності в межах кожного виду. Реалізується через існування підвидів, рас, сортів, штамів тощо; 3) ландшафтне - різноманіття екосистем (таких як ліс, болото тощо). Всі рівні біорізноманіття пов'язані між собою. Основною функцією біорізноманіття є регулююча, що проявляється у забезпеченні стійкості екосистем різних рівнів. Значення біорізноманіття для людини: 1) *економічне*, оскільки людина використовує біологічні ресурси у сільському, лісовому, рибному господарстві, промисловості; 2) *рекреаційне*; 3) *екологічне* (через забезпечення самоочищення природи, її відновлення через саморегулюючі механізми); 4) *освітнє та наукове*; 5) *індикаційне* (окремі види є чутливими до токсичних речовин і їх зникнення свідчить про забруднення навколишнього природного середовища); 6) *естетичне та культурне*.

Для науковців не до кінця з'ясованою залишається проблема величини біорізноманіття, яка коливається від 2 до 30 мільйонів видів. У зв'язку з цим, точно оцінити втрати різноманіття можна за хребетними: з 1600 по 1969 роки зникло 38 видів ссавців та 94 – птахів. Вони були знищені переважно внаслідок полювання, але не в останню чергу – через зменшення природного середовища проживання. Основною загрозою залишається не сам факт зникнення видів – таким чином відбувається еволюція – а його темпи. На думку Е.Барноскі за останні 540 млн років було вже п'ять масових вимирань живих істот: Ордовицький (443 млн. років тому), Девонський (359 млн. років тому), Пермський (251 млн. років тому), Тріасово-Юрський (200 млн. років тому) і Крейдяний (65 млн. років тому). У ході Крейдяного масового вимирання було знищено 76% живого світу, в тому числі динозаври. Причиною шостого масового вимирання стане діяльність людини. Сучасні

темпи вимирання близькі, за різними оцінками, до періоду вимирання динозаврів і при їх збереженні за декілька століть може початись масове вимирання живих істот на Землі.

4. Ресурсна проблема. Перш за все, на повний зріст встає знаменита проблема Мальтуса, сформульована їм ще в кінці XVIII ст. — проблема невідповідності зростаючих потреб людства, що збільшується в геометричній прогресії, і запасів природних ресурсів планети, що зменшуються (їх виробництво зростає в арифметичній прогресії). Якщо самого Мальтуса турбувало невідповідність зростання населення зростанню виробництва їжі, то тепер ситуація стала значно складніша. На сьогодні перед людством вимальовується перспектива неминучого вичерпання запасів вугілля, нафти і газу (їх запасів залежно від виду вистачить на 50-300 років). Продовжує зменшуватися продуктивність біоти, Світового океану, родючість ґрунтів.

5. Проблема накопичення відходів, що виникає внаслідок того, що ресурсні цикли на сьогоднішній день не є замкненими. В результаті виробництва та споживання формується велике різноманіття відходів за хімічним складом, рівнем токсичності, можливістю переробки і повторного використання. Окремого вирішення вимагають проблеми утилізації радіоактивних відходів, які неможливо переробити, а лише захоронити. На світовому рівні занепокоєння викликає накопичення пластику. Так, за період 1992 – 2010 роки обсяги виробництва пластику в світі збільшились на 130% та досягли показника 265 млн.т. Загалом, 50% пластикової тари є одноразовою та не переробляється повторно. Пластик накопичується не лише на полігонах твердих побутових відходів, але і формує декілька потужних «плям» у Світовому океані, загрожуючи існуванню морських біоценозів.

6. Збільшення кількості надзвичайних ситуацій (НС) природного та техногенного характеру. Статистика однозначно свідчить про зростання катастроф як природного, так і техногенного характеру. Причини останніх полягають у збільшенні кількості інженерних споруд високого рівня складності та накопичення небезпечних речовин, що можуть потрапити у навколишнє середовище внаслідок будь-якого порушення режиму експлуатації або зовнішніх впливів. Природні НС трапляються в середньому вдвічі частіше порівняно з доіндустріальним періодом. Вчені пов'язують це із зменшенням площ лісів, парниковим ефектом, що викликає різкі перепади погоди, фіксування екстремальних температур і такі гідрометеорологічні явища, як повені, паводки, засухи, шторми виникають значно частіше. Якщо проаналізувати кількість великих природних катастроф, починаючи з 1950 р. до 2007 р. включно, то найбільшою є частка природних катаклізмів типу штормів (41 %), приблизно однакова кількість – землетрусів (28 %) і паводків

(25 %), засух (що найхарактерніше для Африки) – 6 %. Водночас, якщо порівняти кількість загиблих, то спостерігається дещо інша картина. Найбільша частка загиблих від землетрусів (55 %), від штормів – 36 %, паводків – 7 % і засух – 2 %.

7. Проблема знищення лісів. За весь період антропогенезу площа лісів на Землі зменшилась приблизно вдвічі і зараз заліснено приблизно 30% суші. Середні темпи знищення лісів у світі складають 7,3 млн.га на рік. Ліси виконують важливі екостабілізуючі функції, що полягають у збереженні балансу кисню в атмосфері; боротьбі з ерозією ґрунтів; підтримці газового балансу і вологості атмосфери; стабілізації кліматичних показників (включаючи зниження інтенсивності екстремальних природних явищ – повеней, посух, спеки, ураганів, тайфунів та ін.); формуванні стійкого гідрологічного режиму і самоочищення природних вод; формуванні біопродуктивності ґрунтів; забезпеченні біологічної переробки органічних залишків і знешкодження відходів. Зупинення негативної тенденції зведення лісів може сприяти вирішенню інших екологічних проблем.

Природа відчуває негативний вплив суспільства від використання компонентів навколишнього середовища в якості ресурсної бази виробництва, від дії виробничої діяльності людей на навколишнє природне середовище (забруднення); від демографічного тиску на природу (сільськогосподарське використання земель; зростання населення, ріст крупних міст).

Тут переплітається багато глобальних проблем людства - ресурсна, продовольча, демографічна - всі вони мають в тій чи іншій мірі вихід на екологічну проблематику. Але і вона має великий вплив на ці та інші проблеми людства.

Можна виділити два аспекти екологічної проблеми: - екологічні кризи, що виникають як наслідок природних процесів; і кризи, що викликані антропогенною дією і нераціональним природокористанням. Наступ льодовиків, виверження вулканів, утворення гір, землетруси та пов'язані з ними цунамі, урагани, смерчі, повені - все це земні природні фактори, які вважаються закономірні на планеті. Але виникали і інші екологічні проблеми.

Великої гостроти екологічна ситуація досягла в розвинених країнах (хоча в останні роки у зв'язку з різними природоохоронними заходами ситуація змінюється). У великих містах з локалізацією промислових підприємств і транспорту на невеликих територіях це виражається, в першу чергу, в забрудненні атмосфери і має дуже великий вплив на стан здоров'я людей, концентрація яких дуже велика. Кислотні опади руйнують споруди з мармуру та інших матеріалів. Історичні пам'ятки Греції і Риму, простоявши тисячоліття, за останні роки руйнуються прямо на очах. Існує загроза втрати багатьох пам'яток архітектури в країнах Західної Європи в найближчі 15-20

років. Навіть тенденція до потепління клімату на планеті є не природним явищем, а пов'язана з забрудненням атмосфери вихлопними газами і відходами промислових підприємств. Ця проблема отримала назву - парниковий ефект. Суть його в тому, що CO₂ (вуглець) в атмосфері, пропускає променисту енергію Сонця, але затримує теплове випромінювання Землі і тим самим створює так званий "парниковий" ефект. Сьогодні мова йде вже про глобальне потепління клімату на всій Земній кулі. Як би на підтвердження висновків учених, погодні умови в ключових районах світу показали, якими стануть умови життя в результаті посилення "парникового" ефекту. Ніхто точно не знає, які можуть бути результати загального потепління клімату Землі, однак зрозуміло, що воно матиме вплив на землеробство, оскільки більш теплий клімат значно скоротить площі, де можна вирощувати зернові культури. Підвищення температури на 2-4° С призведе до підвищення рівнів морів приблизно на 80 сантиметрів і більше. Як відомо, для прибережної смуги характерна висока щільність населення, а при умовах, перерахованих вище, підняття води може поглинути до 60 кілометрів морських берегів за найближчі 50 років. Необхідна оцінка наукових даних і можливого курсу дій для світового співтовариства з цього питання.

Найважливішою складовою частиною атмосфери, що впливає на клімат і захищає все живе на Землі від випромінювання Сонця, є озоновий шар. Основна маса озону розташована на висотах від 10 до 50 кілометрів, і його максимальна щільність спостерігається на висоті 16-26 кілометрів. Озон атмосфери поглинає жорстке ультрафіолетове випромінювання. Спостереження штучних супутників Землі, показали, що "дірка" в озоновому шарі займає площу, рівну території США, з'являється в жовтні і зникає в листопаді (весна у південній півкулі). Це явище, що одержало назву "озонова діра", серйозно турбує світову громадськість. З ростом інтенсивності ультрафіолетової радіації вчені пов'язують збільшення захворювань очей і онкологічних захворювань у людей; виникнення мутацій; зменшення продуктивності фітопланктону - основного корму риб і морських організмів.

У зв'язку із загостренням ситуації в 1985 році була підписана Віденська конвенція, з 1 січня 1989 року набув чинності Монреальський протокол, що обмежує виробництво та використання хімічних речовин, які пошкоджують озоновий шар. (Обидва ці документа ратифікувала понад 40 країн світу, в тому числі і наша держава.)

Однак головну причину збільшення смертності від раку легенів вчені вбачають у розвитку автотранспорту, засміченні повітря міст вихлопними газами автомобілів. В даний час в світі налічується понад 500 мільйонів автомобілів. До того ж основною причиною фотохімічного туману (смогу) є відпрацьовані гази автомобілів. Це явище спостерігається в багатьох великих містах світу - Мехіко, Лос-Анджелесі, Нью-Йорку, Чикаго, Бостоні, Токіо, Мілані та інших, і незабаром, можливо, такі ж процеси виникнуть і у нас в країні. Серед заходів щодо зниження шкідливого впливу автомобільного транспорту (основні шляхи розвитку автотранспорту в інтересах захисту

навколишнього середовища), необхідно виділити, перш за все удосконалення конструкції автомобілів з точки зору токсичності; підвищення рівня технічного обслуговування та вдосконалення систем і методів контролю за технічним станом машин; переведення автомобілів на інші види палива; створення нових, "чистих" з екологічної точки зору, автомобілів. У ряді країн світу все частіше звертаються до ідеї створення "чистого" автомобіля - електромобіля.

Говорячи про масштаби впливу людини на природу, не можна не назвати проблему радіоактивного забруднення навколишнього середовища, пов'язану з атомною енергетикою і випробуваннями ядерної зброї. Після аварії на Чорнобильській АЕС (квітень 1986 року), де і донині ситуація залишається серйозною, думки висловлюються прямо протилежні: одні - за подальший розвиток, інші - за ліквідацію всіх наявних АЕС та припинення будівництва нових. Можна по-різному ставитися до атомних станцій, проте їх існування в найближчі роки - об'єктивна реальність.

ЮНЕП (Програма ООН з навколишнього середовища) бере участь разом з МАГАТЕ та Всесвітньої організацією охорони здоров'я (ВООЗ) у здійсненні різних проектів, що стосуються оцінки ризику і управління складними промисловими установками.

Термоядерний синтез, за висновками МАГАТЕ, є способом отримання енергії, потенційно прийнятним з точки зору екології, безпеки і економіки, і може в майбутньому забезпечити весь світ необхідною кількістю енергії.

Обговорюючи найбільш актуальні екологічні проблеми, сьогодні виділяють феномен "третього світу". Причому гострота соціально-екологічної ситуації в більшості країн, що розвиваються, обумовлена багатьма причинами, в тому числі - природною своєрідністю тропічного поясу, в межах якого розташовано більшість країн, що розвиваються. Якщо для промислово розвинених країн екологічні проблеми мають переважно "індустріальний характер", то для країн, що розвиваються негативні соціально-екологічні фактори пов'язані з "над використанням природних ресурсів (лісів, ґрунтів, інших природних багатств). Іншими словами, якщо розвинені країни страждають від свого "багатства", то країни, що розвиваються - від "бідності".

Причому екологічна ситуація в світі має неадекватний характер - відбулося розмежування країн по відношенню до проблем екології. Вони розділилися на країни, що ведуть інтенсивну роботу по захисту природи (в основному це розвинені індустріальні держави) і країни, в кращому випадку пасивні щодо екології. Офіційно визначилася група країн "третього світу", яка зажадала, щоб екологічні заходи не стали гальмом їх індустріального розвитку, так як відволікають кошти від головних напрямків їх економічного розвитку. Країни, що розвиваються, звинувачують розвинений світ у небажанні визнавати відповідальність за забруднення навколишнього середовища планети, розширення "озонової дірки", "парниковий" ефект, зміну клімату тощо. І вважають, що саме економічно розвинуті країни повинні взяти на себе провідну роль у глобальних діях щодо запобігання

екологічної катастрофи. Найімовірніше світова спільнота прийме якісь компромісні міжнародні документи, але проблема в тому, наскільки відповідально вони будуть виконуватися.

Ще однією важливою екологічною проблемою є винищення лісів. Століття розчищення лісів під ріллю і пасовища, збір дров, промислові лісозаготівлі зменшили площу лісів на одну третину.

Дерева і ґрунти мають величезне значення для глобального кругообігу кисню і вуглецю, це особливо важливо у зв'язку з можливістю кліматичних змін через підвищення вмісту в атмосфері вуглекислого газу. У країнах "третього світу" спостерігаються небувалі темпи знищення вологих тропічних лісів - приблизно 20 гектарів в одну хвилину.

Попит в індустріально розвинених країнах на деревину також відіграє роль у зведення тропічних лісів. Уряди країн, що розвиваються приносять в жертву свої ліси, щоб оживити зовнішню торгівлю. Деревину експортують, як правило, ТНК (транснаціональні корпорації), які не надто піклуються про дотримання необхідних екологічних правил вирубки лісу, залишаючи часто деградовані території. Катастрофічне скорочення лісів в країнах Південно-Східної Азії може призвести до їх повного знищення вже через 15-20 років.

У зв'язку з дуже важливим значенням вологих тропічних лісів їх знищення є екологічним лихом для всієї планети. Воно виразиться в скороченні надходження кисню і збільшення вмісту в атмосфері вуглекислого газу і, головне, знищення багатьох видів рослин і тварин.

Історики кажуть: "шукайте у пустелях сліди зниклих цивілізацій". Нині процес зпустелювання, що зароджувався локально, прийняв глобальні масштаби, і це є ще однією небезпечною глобальною проблемою. За кліматичними даними, пустелі і напівпустелі займають більш третини поверхні суші, і на цій території проживає понад 15% населення світу. Тільки в результаті господарської діяльності людей в останній чверті ХХ - на початку ХХІ століття з'явилося понад 9 мільйонів квадратних кілометрів пустель. До основних причин зпустелювання можна віднести знищення рослинності з-за надмірного випасу худоби; розорювання колишніх сільськогосподарських масивів; вирубування дерев і чагарників (на паливо); порушення ґрунтового покриву в результаті дорожнього, промислового будівництва та інших видів господарської діяльності. Додається до цих процесів вітрова ерозія, висушування верхніх горизонтів ґрунту, посухи. Пустеля Сахара "росте" в середньому на 1 кілометр в рік, а пустеля Туркана (Кенія) місцями просувається на 10 кілометрів в рік.

Відомий американський вчений Лестер Браун вважає, що якщо світове співтовариство стурбоване в першу чергу фізичною деградацією планети, то організуючим принципом нового світового порядку стане принцип екологічної безпеки. На першому плані у всьому світі виявляться не ідеологічні, а екологічні проблеми; домінувати будуть не відносини між націями, а відносини між націями і природою. Людині настійно необхідно докорінно змінити її ставлення до навколишнього середовища і свої уявлення про "безпеку". Сьогодні уряди багатьох країн продовжують розглядати

"безпеку" тільки з військової точки зору. І хоча досі існує можливість розв'язання ядерної війни, що представляє серйозну небезпеку для навколишнього середовища, і для людини, все ж таки поняття "безпека" має включати і турботу про середовище проживання.

Природний шлях виживання - максималізація стратегії ощадливості у відношенні з навколишнім світом. Однак легко сформулювати все теоретично, але дуже важко перекласти це на мову практичної діяльності. У цьому складному процесі повинні брати участь всі члени світової спільноти - від міжнародних організацій до кожної людини окремо. Для одних людей цей процес може бути сферою соціальної активності (наприклад, участь в русі "зелених"), а для інших (їх більшість) протікати непомітно, поступово змінюючи образ мислення і форми поведінки. Треба зазначити, що сьогодні міждержавні форми співробітництва виходять на якісно новий рівень. Укладаються міжнародні конвенції по охороні навколишнього середовища (квоти вилову риби, заборона на промисел китів та ін.), здійснюються різні спільні розробки і програми. Активізувалась діяльність громадських організацій по захисту навколишнього середовища - "зелені" ("Грінпіс").

Екологічний інтернаціонал Зеленого Хреста і Зеленого Півмісяця в даний час розробляє програму з вирішення проблеми "озонових дір" в атмосфері Землі. Однак слід визнати, що при досить різному рівні соціально-політичного розвитку держав світу міжнародне співробітництво в екологічній сфері ще досить далеко від своєї досконалості. Необхідно мати уявлення про нормальний і гранично допустимий стан біосфери, тобто вміти оцінювати наслідки будь-яких впливів на навколишнє середовище, контролювати їх і вносити необхідні корективи, розробляти і впроваджувати ресурсозберігаючі технології, навчитися заліковувати завдані природі рани.

2. Концепції подолання екологічних проблем в сучасній Україні

У новому тисячолітті в Україні, як і в усьому світі, проблеми, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища залишаються невирішеними, перейшли в категорію глобальних проблем людства і потребують негайного вирішення. Головною причиною невдач є економічна незацікавленість урядів багатьох держав та крупних підприємців у проведенні прозорої екологічної політики та діяльності, хоча деякі фундаментальні кроки в цьому напрямку були зроблені (наприклад, підписання Україною Кіотського протоколу), що є доказом визнання існуючих екологічних проблем, які ставлять під загрозу нормальне функціонування природи і як наслідок, існування людства на Землі. Забруднення повітряного басейну, скидання забруднених стічних вод і промислових відходів у річки і озера, забруднення навколишнього середовища за рахунок сільського господарства - ось неповний перелік проблем.

Незважаючи на те, що на охорону природи і раціональне природокористування щорічно витрачаються мільйони гривень, забруднення вод і повітря не зменшується. Тваринний світ нашої країни з-за

безгосподарного зберігання та вживання отрутохімікатів і мінеральних добрив, скидання стічних вод та відходів промислових підприємств в річки і озера скорочується за чисельністю і видовим складом. Багато тварин і риб уже занесені до Червоної книги.

Зокрема причинами і джерелами погіршення екологічного стану України, здоров'я людей, виникнення демографічної кризи виявляються такі:

- екстенсивне використання всіх видів природних ресурсів, що триває десятиліттями, без урахування можливостей до самовідновлення й самоочищення;

- перехимізація сільського господарства й нераціональні методи його організації;

- повна відсутність об'єктивних довгострокових екологічних експертиз всіх планів і проектів розвитку промислового господарства, енергетики, транспорту протягом пострадянського періоду;

- використання на переважній більшості виробництв застарілих морально й технічно технологій і устаткування;

- відсутність ефективних чинних законів про охорону навколишнього середовища й підзаконних актів для їх ефективної реалізації;

- відсутність постійної й об'єктивної інформації для широких мас населення про екологічний стан навколишнього середовища, причинах його погіршення, винуватців забруднення та заходів, прийнятих для поліпшення ситуації;

- надзвичайно низький рівень екологічної освіти не тільки широких мас населення, а й керівників підприємств, урядових організацій, загальна низька екологічна свідомість і культура;

- різке прискорення негативних економічних, соціально-політичних і екологічних процесів в Україні у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС;

- відсутність дійового державного контролю за виконанням законів про охорону природи й системи ефективного покарання на заподіювану шкоду навколишньому середовищу.

Аналіз динаміки екологічного стану України показує, що за останні п'ять років екологічна криза продовжує розвиватися, розростається, охоплюючи все більші території України. Цьому сприяють: майже повна відсутність асигнувань на природоохоронні міри у всіх галузях промисловості; відсутність контролю й практична безкарність знищуючої природу діяльності; зростання кількості й потужності техногенних аварій через тотальний знос обладнання й технологій на виробництвах, а також дуже низька ефективність очисних споруд, низький рівень екологічної освіти населення.

Під впливом глобалізаційних процесів відбувається трансформація громадянського суспільства в Україні, його діяльність починає виходити на якісно новий, глобалізаційний рівень. Відбувається формування нової суспільно-політичної одиниці-глобального громадянського суспільства, основним елементом якого є неурядові організації, серед них займають місце

й природоохоронні організації. Саме тому діяльність екологічних організацій слід розглядати не тільки з суто екологічного, а й з правового аспекту, оскільки кількість таких організацій та якість їхньої діяльності свідчить про рівень розвитку громадянського суспільства в нашій державі та регулюється нормативно-правовими актами.

Характеризуючи діяльність екологічних організацій в Україні, не можна не звернутися до минулого. Початок відкриття екологічних організацій в Україні за типом західноєвропейських пов'язаний з розвитком міжнародного екологічного руху. У першій половині 1990-х рр., коли активність дружин з охорони природи радянського типу була мінімальною, в країні з'явилися представники міжнародних природоохоронних організацій. Починалося все з надання окремих "екологічних" грантів на вирішення окремих екологічних проблем, але з часом запрацювали систематичні програми, у Києві відкрились представництва різних міжнародних та всесвітніх природоохоронних організацій. Як приклади організацій, зареєстрованих на той час, можна привести наступні: українське відділення міжнародної організації "Грінпіс", Українську екологічну організацію "Зелений світ", Екологічний союз "Врятування від Чорнобиля", Національний екологічний центр України "Довкілля" тощо. З часом кількість екологічних організацій збільшувалась, були створені такі організації як "Українська молодіжна екологічна ліга", "Українське товариство охорони природи", "Фонд рятування дітей України від Чорнобильської трагедії", "Обласна екологічна асоціація "Зелений Рух Донбасу", "Дитяче екологічне об'єднання "Пролісок", Центр громадської дипломатії "Довкілля XXI" різноманітні обласні місцевих громадських рухів. З іншого боку багато організацій припинило свою діяльність, що свідчить про нестабільність екологічного руху в Україні.

Важливу роль у напрямку роботи екологічних організації є їх належність до одного з двох видів: вітчизняні та міжнародні екологічні організації, що в багатьох аспектах впливає на напрямок їх діяльності. Для екологічних організацій політико-лобістського характеру та організацій місцевої дії характерно спрямування діяльності на вирішення внутрішньодержавних проблем, в той час, як організації другого типу мають за мету розширення міжнародних зв'язків. Організації політико-лобістського характеру переважно є результатом діяльності тих організацій, що первинно виникли як реакція на Чорнобильську катастрофу, а зараз вони, розширивши сферу своїх пріоритетів, почали орієнтуватися на підтримку з боку держави. Ресурсні центри та організації місцевої дії переважно сформувались на основі тих, що виникли на хвилі демократизації суспільства.

Сучасний стан розвитку екологічних організацій характеризується спільними ознаками, які виявляють реальні проблеми їхнього функціонування. До таких ознак можна віднести відсутність цілісної стратегії діяльності, низький рівень організаційно-фінансового розвитку та негативне сприйняття українським суспільством. Слід зазначити, що такий стан справ характерний не тільки для вітчизняних екологічних організацій, а

й для екологічних організацій, що функціонують у Європейському Союзі. Річ у тому, що екологічні організації некомерційні, їх діяльність, в основному, ґрунтується на ентузіазмі активістів. Тому деякі екологічні організації приймають фінансову підтримку від урядів, що призводить до їх залежності від державних інститутів. Саме тому "Грінпіс" принципово відмовляється від фінансування будь-якими державними інститутами, що в певній мірі впливає на об'єктивність діяльності організації.

Щодо України, то діяльність екологічних організацій в цілому не можна назвати достатньо ефективною, оскільки, незважаючи на існування вище перелічених екологічних організацій, у суспільстві не виникає високої зацікавленості щодо екологічних проблем України та планети загалом, і, як наслідок, майже відсутнє екологічне виховання підростаючого покоління.

Однак найважливішою проблемою є недостатнє правове регулювання діяльності екологічних організацій, що перешкоджає налагодженню міжнародної екологічної співпраці (наприклад, неврегульованим залишається можливість використання коштів іноземних партнерів). Задля покращення ситуації необхідно розробити нормативно-правові акти, котрі б регулювали діяльність екологічних організацій; також необхідно надати можливість екологічним організаціям поширювати екологічну інформацію за допомогою ЗМІ (надавати певний обсяг ефірного часу на радіо, телебаченні бюджетним коштом); проводити різноманітні екологічні наукові конференції, олімпіади, конкурси тощо задля привертання уваги молоді до екологічних проблем і підвищення екологічної культури. Загалом сучасний стан та тенденції розвитку українських екологічних організацій відповідає тенденціям діяльності міжнародних екологічних організацій. Фахівці вважають, що для подолання екологічних проблем в Україні необхідно в першу чергу підвищувати рівень екологічної освіти населення України, і ввести великі матеріальні штрафні санкції за заподіювану шкоду навколишньому середовищу, як для промислових підприємств, так і для фізичних осіб. Матеріальна стимуляція таких заходів теж необхідна, але у вигляді великих податкових пільг тим підприємствам, які ставлять у себе очисні споруди високої ефективності, і які будуть строго стежити за кількістю стоків. Непрацююча молодь, студенти можуть прекрасно стежити за станом парків, чистотою населених пунктів, якщо їм платити за це. Активна пропаганда в засобах масової інформації про необхідність збереження природних ресурсів і висвітленні реального стану навколишнього середовища в Україні (щось подібне до телеканала Discovery) Паралельно із цими мірами варто збільшувати площу біосферних заповідників, національних парків, навіть якщо прийдеться значно скоротити площу експлуатованих земель.

Можна виділити наступні основні моменти при вирішенні екологічних проблем в Україні. По перше, це - екологічне виховання, просвіта, дбайливе ставлення до природи; по-друге, екологічна експертиза та широке інформаційне забезпечення; по-третє - раціональне природокористування; по-четверте - загальне роззброєння і використання вивільнених коштів на відновлення екологічної рівноваги.

Розвиток екологічної освіти в Україні йде двома паралельними шляхами - "формальна" освіта (у навчальних закладах) і "неформальна" (в межах громадських організацій, рухів та ін). При тій чи іншій формі освіти головна мета - змінити ставлення всіх членів суспільства до середовища існування, підвищити відповідальність по відношенню до природи, дати знання про те, як їй допомогти. Ще одним напрямком для вирішення екологічної проблеми, і може бути в перспективі найважливішим з усіх, є формування в суспільстві екологічної свідомості, розуміння людьми природи як іншої живої істоти, над якою не можна панувати без шкоди для неї та себе. Екологічне навчання і виховання в суспільстві повинні бути поставлені на державний рівень, проводитися з раннього дитинства. При будь-яких осяяннях, народжуваних розумом, і прагненнях, незмінним вектором поведінки людства має залишатися його гармонія з природою.

Екологічна революція переможе, коли люди зможуть зробити "переоцінку" цінностей, поглянути на себе як на невід'ємну частину природи, від якої залежить їх власне майбутнє і майбутнє їхніх нащадків.

3. Екоетика

Усвідомлення гостроти і масштабності екологічних проблем, виявлення їх глобального і регіонального характеру, створення екологічної освіти та просвіти створюють передумови для формування екологічної культури, в рамках якої взаємини людини і природи постають як етична проблема.

Стурбованість, ініційована насамперед значним техногенним впливом на природу, неодмінно актуалізує проблему взаємовідносин людини і природи, що пов'язується з "феноменом страху" перед знищенням земного життя. "Феномен страху", яким виступає глобальна екологічна криза, супроводжується деструктивними змінами в масовій свідомості людей і вимагає регламентації меж їх втручання в природне середовище та відповідальності за порушення природного балансу. Дискусії, присвячені осмисленню екологічних проблем, сьогодні переміщуються в епіцентр світової суспільствознавчої думки і стають невід'ємною частиною сучасних соціально-комунікативних процесів.

З огляду на те що до обговорення сучасної глобальної екологічної кризи долучаються всі сфери суспільного життя, вона поступово стає вихідним пунктом роздумів над світовими проблемами, концентруючи в собі суперечливі ідеї стосовно характеру майбутнього розвитку людства. З одного боку, утверджується технократичний підхід до осмислення екологічної кризи, згідно з яким її розв'язання вбачається в підвищенні рівня життя суспільства, економічному зростанні й інтенсивному використанні природних ресурсів. Другий - екологічний - підхід передбачає протилежну стратегію розвитку й спирається на інші світоглядні позиції, утверджуючи необхідність формування екологічної свідомості й вироблення нової стратегії моральної поведінки, яка б надавала нову шкалу цінностей у системі "суспільство - природа" і змогла захистити людство від наслідків глобальної екологічної кризи.

Провідну роль у зміні світоглядної парадигми сучасні дослідники віддають екологічній (природоохоронній) етиці, що являє собою міждисциплінарний напрямок дослідження і розглядається як керівництво в екологічних ситуаціях, що розширює межі спільності, органічно вводить природу до зони морального простору, формує установку на безмежну відповідальність людини за все живе і відображає існування екологічної свідомості.

Екологічна етика орієнтована на перегляд ціннісних основ цивілізації в напрямку цілісного розвитку людини і органічності її життєдіяльності. На відміну від економічного підходу до природи (на основі "вигідно" - "невигідно", "розумно" - "нерозумно"), екологічна етика орієнтує відносини з природою з точки зору дилеми "добре" - "погано".

Корінним питанням екологічної етики є питання про те, яке наше відношення до Природи: як до об'єкта (речі) чи суб'єкта (тобто до рівного собі, що має моральний статус і права). Екологічна етика існує лише тоді, коли ми відносимось до природи як до суб'єкта.

Як правило, екологічну етику розділяють на дві складові частини: філософську екологічну етику і нормативну екологічну етику. Нормативна етика стосується практичних питань, розробляючи етичні судження, правила і принципи наших відносин із природою, а також етичні оцінки. Більшість етичних суджень, що включають "погано - добре", "впливає", "повинні" чи "потрібно" - це нормативні вимоги. Нормативні судження явно або неявно звертаються до певних норм чи стандартів етичної поведінки. Велике значення нормативної екологічної етики - в розробці спеціальних етичних правил і етичних принципів поведінки. Етичні правила стосуються більш вузьких питань і іноді можуть суперечити одне одному.

Філософська етика припускає більш високий рівень узагальнень і абстракцій, на якому нормативні судження й оцінки, а також докази, що приводяться на їх користь, аналізуються й оцінюються. Це рівень загальних концепцій, ідей і теорій, на основі яких пояснюються і захищаються нормативні судження. *Філософська екологічна етика розробляє такі важливі поняття як "цінності природи", "права природи", "людські обов'язки перед природою", "благо природи" тощо.*

Екологічна етика має головні функції: руйнівну і творчу. Перша спрямована на те, щоб зруйнувати старі, споживацько-утилітарні стереотипи відносин людини з природою, численні антропоцентричні міфи і цінності, відмовитися від марнотратних і негуманних видів природокористування. Творчі функції екологічної етики спрямовані на вироблення нового, екологічного світогляду, що дозволяє успішно співіснувати людині і природі.

В екологічній етиці розроблені основні, базові принципи відносин людини із природою. Вони вказують, які дії ми морально зобов'язані здійснювати стосовно природи, або навпаки, утриматися від їх здійснення. Найбільший внесок у розробку цих принципів додав американський екофілософ Пол Тейлор:

- Принцип неспричинення шкоди чи збитків жодній істоті в навколишньому природному середовищі чи екосистемі. Цей принцип містить обов'язок не вбивати жоден організм, не нищити популяції живих видів, біотичні угруповання, екосистеми в цілому, а також обов'язок утримуватися від будь-яких дій, що можуть виявитися для них згубними.

- Принцип невтручання. Під цей принцип попадають два типи зобов'язань: одне вимагає утримуватися від яких-небудь обмежень волі окремих організмів, друге стосується загальної стратегії "руки геть" по відношенню до цілих екосистем і біотичних угруповань.

- Принцип порядності. Цей принцип закликає не обманювати, не порушувати довіри, не вводити в оману ніяку дику або свійську тварину.

- Принцип дотримання прав природи. Цей принцип вимагає поважати й дотримуватись прав природи.

- Принцип відшкодування. Цей принцип вимагає, щоб людина, яка заподіяла зло будь - якому природному об'єкту, була зобов'язана компенсувати нанесений збиток. Це може бути створення нових заповідників і заказників, збільшення їх території, допомога тваринам і рослинам, відновлення порушеної якості навколишнього середовища.

Концептуально близько до етики поваги до природи знаходиться етика благоговіння перед життям А. Швейцера. Альберт Швейцер вказував, що етичною, моральною людина може вважати себе тільки тоді, коли стане поважати будь-яке життя і приходити на допомогу будь-якому життю, що відчувається нещасним.

Екофілософи-біоцентристи Гудпастер і Етрильд, на відміну від Тейлора та Швейцера, вважають, що живі істоти не усі мають рівну моральну цінність. На їх думку бактерії і найпростіші мають мізерно малу моральну значимість, на відміну від вищих тварин, котрі мають значно більшу моральну цінність.

Філософські погляди руху захисту (звільнення) тварин знайшли свій розвиток наприкінці 60-х років ХХ століття, коли група випускників Оксфордського університету - філософів, психологів і теологів, еліти англійської й американської інтелігенції, висунула концепцію природних прав тварин. Тварини, вважали вони - здатні почувати і розуміти, вони мають такі ж потреби як і ми: залишатися живими, бути захищеними від страждань, задовольняти голод, спрагу, тому справедливість вимагає, щоб ці потреби тварин були задоволені. Лідерами в галузі прав тварин вважаються американський екоетик Том Ріган, що написав "Справу про права тварин", Пітер Сінгер (Австралія), автор книги "Звільнення тварин", Річард Райдер (Великобританія), психолог і теолог Ендру Лінзі (Великобританія).

Ще одним напрямком екологічної етики можуть вважатися вишукування, пов'язані з людиною як біологічною істотою - біоетика. Термін "біоетика" ввів у 1971 році американський лікар Ренеселер Поттер. Біоетика досліджує - етичні проблеми використання методів генетичної інженерії (наприклад, створення гібрида людини і мавпи), моральна сторона абортів, клонування, трансплантації, біотехнологій, моральні сторони взаємодії між медиком і пацієнтом.

Слід зазначити, що є автори, які стверджують, що біоетика включає два аспекти: медичну біоетику, що розглядає питання ставлення до людських

істот (проблема абортів), і власне біоетику, що розглядає відношення людини до тварин, точніше, до істот, що здатні відчувати.

Сьогодні центральною проблемою екоетики є проблема екоетичного ідеалу. Під екоетичним ідеалом розуміють такі умови життя на Землі, за яких люди можуть дбати про свої особисті інтереси, у той же час дозволяючи багатьом співтовариствам живих істот у величезній різноманітності екосистем вести безперешкодне існування. При цьому роль людей полягає в тому, щоб направляти й контролювати свою поведінку відповідно до принципів екологічної етики.

Без сумніву, екоетичні принципи не є абсолютними, і заради їжі або інших важливих людських потреб їх доводиться порушувати. Однак, такі дії повинні викликати в людей глибокий жаль, щиросердне бажання відшкодувати збиток тим, хто уражений або скривджений. Тільки за таких умов можливе просування до етичного ідеалу. Нині перед людством нагальна необхідність повернення на новому рівні до гармонії людини з природою - створенню екологічного суспільства. Ідеал, до якого кличе екологічна етика, не може бути реалізований автоматично. Але в будь-якому разі майбутнє не може не включати екологічний вимір.

Питання для самоконтролю:

1. Якими є особливості екологічних проблем у високорозвинених країнах і країнах "третього світу"?
2. Простежте негативні зміни навколишнього середовища в різних країнах сучасного світу.
3. Фактори деградації і руйнування лісів на нашій планеті?
4. Якими ви бачте основні напрями екологічної політики в світі?
5. Яка проблема є центральною проблемою екоетики?

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:

завідувач кафедри СіГД

полковник служби ЦЗ

д. філософ. наук, професор

Рябініна О.В.

“ ” _____ 2017 р.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

ТЕМА: “ БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ, СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ В
УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ ”

План

1. Безпека як наукова проблема. Філософське осмислення безпеки людини.
2. Сутність політичної безпеки, як основи національної безпеки, основні механізми її забезпечення.
3. Транснаціональний тероризм як глобальна загроза. Глобалізація організованого насилля.
4. Ескалація військової конфронтації в умовах глобалізації

Час проведення: 2 години.

Харків – 2017

Глобалізація пронизує всі сфери людського буття. Кожен її аспект має свої переваги і ризики для національної безпеки, дає простір для співпраці держав і породжує протиріччя в їх інтересах.

Безпека є найважливішим критерієм оцінки стабільності соціальних, політичних, економічних, інформаційних, психологічних відносин сучасного суспільства, тобто це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Процеси глобалізації посилили взаємозалежність природи і суспільства, людини і суспільства, наклали свій відбиток як на зовнішнє, так і на внутрішнє середовище безпеки держав світу. При цьому глобалізація не обмежилася "глобальним" рівнем. Вона охопила і місцеві рівні, торкнулася життєво важливих інтересів, як окремих громадян, так і соціальних спільнот і суспільства в цілому. Безпека в умовах глобалізації досягається проведенням єдиної державної політики системою заходів економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, адекватних загрозам життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави.

1. Безпека як наукова проблема. Філософське осмислення безпеки людини.

На рубежі тисячоліть, в умовах реально існуючих процесів глобалізації, з'явилась нагальна потреба в розробці нової теорії і політики національної безпеки, формування в суспільній свідомості нового філософсько-світоглядного погляду на безпеку особистості, суспільства і держави в ХХІ столітті.

Обов'язковою умовою розвитку будь-якого суспільства є його стійкість по відношенню до негативних зовнішніх впливів, а також внутрішня соціальна стабільність. Це було відзначено ще Платоном у відомих його роботах «Тімей» і «Держава». Для характеристики такої умови застосовується загальноприйняте в міжнародному спілкуванні поняття «безпека», що традиційно визначає суспільний стан, при якому небезпека не загрожує будь-кому або будь-чому. Взагалі тлумачення «національної безпеки» в широкому сенсі бере початок від навчань Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ш. Монтеск'є та інших мислителів, що вивчали взаємини між правителями, населенням і державою і пов'язували безпеку, насамперед, з такою діяльністю держави, яка могла бути гарантована лише державою, за допомогою спеціально створених нею силових структур. З часом поняття «національна безпека» розширилося. Якщо раніше під безпекою розуміли захист інтересів лише держави, то згодом вона починає торкатися інтересів особистості і суспільства.

В даний час існує полеміка щодо підходів до забезпечення безпеки. Різні джерела з проблем безпеки трактують її по-різному. В одних, безпека - це якість будь-якої системи, що визначає її можливість і здатність до самозбереження. В інших - це система гарантій, які забезпечують сталий розвиток і захист від внутрішніх і зовнішніх загроз. Багато експертів

дотримуються думки, згідно з якою за основу слід брати стан захищеності власне особистості, суспільства і держави, а не їх інтересів.

В цілому в різних галузях наукового знання поняття безпеки трактується виходячи з особливостей його розгляду фахівцями відповідного профілю. Так, у філософії безпека характеризується як стан, тенденції розвитку та умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів і установ, при яких забезпечується збереження їх якісної визначеності, оптимальне співвідношення свободи і необхідності.

Очевидно, безпека є для соціальної системи головною умовою її інтенсивного розвитку і прогресу. Одним з ключових понять в проблематиці безпеки є "загроза". Сутність загрози полягає в тому, що вона є проявом взаємодії об'єкту безпеки з іншими об'єктами, здатним завдати шкоду (збиток) його функціонуванню і властивостям. Потенційні умови існування об'єкта безпеки, що здатні чинити на нього негативний вплив, також називаються загрозами. Виходячи з цього, можна сказати, що загроза це сукупність факторів і умов, що виникають у процесі взаємодії об'єкта безпеки з іншими об'єктами, і здатні впливати на нього негативно.

Загальна структура загрози являє собою сукупність об'єкта загрози, джерела загрози і прояву загрози. Існує кілька характеристик загроз, які можуть використовуватися для їх класифікації. Серед них: місце знаходження джерела загроз; ймовірність реалізації, очікуваний збиток; тип джерела; вид об'єкту безпеки.

Сьогодні важливо розібратися з взаємодією таких ключових понять, як загроза, безпека, глобалізація, національна ідентичність, державні інтереси. Становлення політики безпеки держави в першу чергу пов'язано з пошуком своєї національної ідентичності і, відповідно, визначенням національної стратегії розвитку, а також з процесами глобалізації, що відбуваються в світі. Саме поняття «національна безпека» сьогодні має широкий зміст. Якщо раніше під національною безпекою розуміли захист інтересів лише держави, то згодом вона починає торкатися інтересів особистості і суспільства. Спираючись на аналіз наукових джерел, можна сказати, що безпека в якості наукової категорії трактується як: 1) певний стан об'єкта його життєдіяльності (актуальна або ситуативна безпека); 2) рівень захищеності інтересів об'єкта; 3) достатність системи заходів запобігання і подолання небезпек; 4) якісна характеристика стабільності та сталого розвитку об'єкта, включаючи стійкі особистісні структури.

Таким чином, безпека визначає стійкий спосіб життєдіяльності об'єкта, є одним з базисних постулатів образу світу людини і однією з її базових потреб. Залежно від того, хто або що є об'єктом захисту, ззовні або зсередини, розрізняють безпеку зовнішню (національну, регіональну, глобальну) і внутрішню (особи, соціальної групи, держави, суспільства). Таким чином, об'єктами забезпечення безпеки (щодо пріоритетності інтересів) вважають особистість, суспільство, державу.

Деякі автори підсилюють значення того або іншого елемента у відносинах із забезпечення безпеки. Наприклад, в цілому критикуючи

позицію протиставлення безпеки особи, суспільства і держави, вони вважають, що забезпечення безпеки держави і суспільства необхідно розглядати переважно з позицій безпеки особистості. Безпека особистості веде до стабільності і безпеки кожного компонента структури національної безпеки.

Ряд дослідників розглядають безпеку особистості як один із проявів свободи людини, вважаючи неодмінним атрибутом безпеки особи реалізацію соціально значущих здібностей і потреб поза протидією з боку держави і суспільства. Деякі автори займають більш ліберальну позицію і вказують на підпорядкованість держави головній меті - забезпеченню прав і свобод людини і громадянина, незаперечному пріоритету індивідуальних прав і свобод. Але в цілому безпека особистості розглядається як одна з умов безпеки суспільства, що у свою чергу становить безпеку держави. Виходячи з принципу пріоритету людини, її прав і свобод над іншими конституційними цінностями, в тріаді об'єктів національної безпеки на перший план виходить безпека особистості, яка носить фундаментальний характер.

Безпека особистості передбачає особливий об'єкт захисту (особисті цінності, виражені в основних правах та свободах), особливі цінності, якими індивід забезпечує власну безпеку, властиві тільки йому.

В більшості сучасних держав цей принцип вже отримав певне законодавче і в першу чергу конституційне закріплення, а також доктринальний розвиток. Йдеться про норми, що забороняють скасування або применшення прав і свобод людини і громадянина, про режими надзвичайного і військового стану, цілі і умови їх введення, а також обмеження конституційних прав і свобод особи. Особистість є первинним самодостатнім елементом відносин безпеки, формує у своїй диспозиційній структурі певні схильності до сприйняття свого існування, оцінки умов життєдіяльності, виробляє ціннісні орієнтації та установки на конкретні види поведінки. Складність і відкритість системи «особистість» є для неї джерелом потенціалу, що дозволяє вибудувати більш успішні взаємини із середовищем.

Становлення політики безпеки держави в умовах глобалізації в першу чергу пов'язане з пошуками національної ідентичності а також з самими процесами глобалізації, які безпосередньо впливають на національну і міжнародну безпеку (демократизація, економізація та інформатизація, культурна стандартизація і ціннісна універсалізація), оскільки національна ідентичність є перешкодою природному їх розвитку. Глобалізація прагне поглинути національну ідентичність. Однак, втрата ідентичності веде до втрати не лише національних ціннісних орієнтирів, але і значної частини суверенітету. Це, у свою чергу, означає відмову від національних інтересів, нездатність держав до самостійної як внутрішньої, так і зовнішньої політики. І навпаки, чітке самовизначення, тверда опора на національні ідентифікаційні коди, відкриває можливість проводити власний внутрішньо - і зовнішньополітичний курс в світових справах.

Багато хто з дослідників відзначає, що сьогодні йде «битва ідентичностей». І виграють ті країни, чия ідентичність має історичну, культурну, етнічну і політичну глибину і силу. Держави, слабкі в цьому відношенні, змушені лише спостерігати, як їх ідентичності розчиняються в процесах глобалізації. З іншого боку чинити опір глобалізації не тільки неможливо, але і непродуктивно. Краще використовувати можливості, які вона надає. Демократизація сучасного світу диктує необхідність загальних правил гри як у внутрішній, так і в зовнішній політиці, незворотно змінюючи ієрархію основних елементів соціуму. На перше місце об'єктивно виходить особа, на друге – суспільство, відтісняючи державу на третє місце. Будь-яка країна, яка претендує на скільки-небудь помітну роль, змушена суворо дотримуватися цієї ієрархії. Жодна держава не може собі дозволити одну політику в межах своїх кордонів і принципово іншу - за її межами. З іншого боку, якщо не враховується зовнішня ситуація, то які б не приймалися зусилля щодо формування національної стратегії розвитку, вони легко поглинаються всесвітніми глобальними потоками та процесами. Жодне суспільство сьогодні не може бути конкурентоспроможним, не ставши частиною світового простору. Однак така інтеграція часом веде до розмивання національної ідентичності, її розчинення в процесі економізації. Економізація, в свою чергу веде до формування єдиного світового економічного простору, робить нежиттєздатними моделі національної безпеки, засновані на ізоляціонізмі, а інтеграцію в сформований простір - єдиним способом захисту національних інтересів. Відмовитися від інтеграції означає відмовитися від повноцінного розвитку, який є передумовою національної безпеки.

Загрозою для безпеки є також процеси глобальної інформатизації, оскільки інформаційні технології створюють можливості для контролю над масовою свідомістю і маніпуляції нею у внутрішній політиці, а також ефективні засоби впливу на національні співтовариства з боку найбільш оснащених в цьому відношенні держав. Наслідком інформаційної відкритості виступає культурна стандартизація, що призводить до виживання лише тих культур, які здатні до адаптації до мінливого світу. Ще однією з загроз національній безпеці є універсалізація ціннісних орієнтирів, коли за допомогою масових інформаційних технологій (в першу чергу телебачення та Інтернету) наочно демонструються переваги західної моделі розвитку і, відповідно, західних цінностей: індивідуальної свободи, прав людини, демократичних механізмів, ринкової економіки, правової держави, громадянського суспільства. Завдяки цьому, такі цінності, як колективізм, державний патерналізм, авторитарні механізми управління, державний диригізм в економічному житті, яким традиційно слідувала Україна, в умовах глобалізації, поставлені під сумнів. При цьому залишається не зрозумілим, чи будуть традиційні західні цінності «працювати» в умовах швидко наступаючої постеконічної епохи.

Таким чином, процеси глобалізації, з одного боку, розмивають класичний національний суверенітет, а з іншого, сприяють підйому

національної самосвідомості малих народів, підтримуючи тенденцію до збільшення кількості суб'єктів міжнародних відносин. Принцип самовизначення, застосовуваний до національних меншин багатонаціональних держав, веде до зростання кількості недієздатних державних утворень. Одночасно загострюється криза національної ідентичності вже усталених держав. Все це серйозно впливає на забезпечення як національної, так і міжнародної безпеки.

2. Сутність політичної безпеки, як основи національної безпеки, основні механізми її забезпечення

Політична боротьба, що має тенденцію до загострення, містить у собі велику небезпеку для суспільства. Вона, будучи важливим механізмом відбору кращих політиків, партій, ідей, програм вирішення назрілих проблем, при відсутності певних правил може перетворитися на соціальну проблему, здатну зруйнувати державу.

Саме поняття «політична безпека» як сукупність різних соціально-політичних явищ має багато напрямків. Один з них розглядає безпеку в якості системи заходів держави і суспільства із захисту політичних інтересів країни і громадян. Інший - як стан ненасильницьких суспільних відносин, що виключають досягнення політичних цілей збройним шляхом. Третій - як політичне й правове вирішення проблем, пов'язаних зі зменшенням соціальної і політичної напруженості. Четвертий - як соціально-політичне явище, в якому визначальну роль грає конфлікт. Сутність безпеки в самому загальному сенсі означає здатність соціуму зберігати можливість розвитку в умовах загроз. Поза розглядом викликів, ризиків, небезпек і загроз поняття «безпека» фактично втрачає свій сенс.

У стабільному суспільстві громадяни стурбовані збереженням зовнішніх сприятливих умов для реалізації внутрішнього потенціалу розвитку країни. Ці умови характеризуються виключенням військової загрози як найбільш небезпечної, а також виключення менш небезпечних, але наявних у демократичному соціумі загроз - потоки біженців, тероризм, вплив мігрантів, загострення криміногенної обстановки, екологічних проблем та інших.

Сьогодні є нагальна потреба в новому комплексному підході, що дозволяє подивитися на політичну безпеку як на складне явище і на не менш складну сукупність соціально політичних процесів, де політична безпека виступає як здатність державної влади за будь-яких умов забезпечити ефективний розвиток суспільства. Отже політична безпека повинна бути основою для створення оптимальних внутрішньополітичних умов для вирішення зовнішньополітичних проблем і навпаки.

Треба зазначити, що в сучасному світі примат внутрішньої політики над зовнішньою властивий усім країнам. Але в Україні існує традиція компенсувати зовнішньою політикою невирішеність внутрішніх проблем. Оскільки внутрішньополітичні питання вимагають більш тривалого часу і значних зусиль, а навколишній світ не чекає, небезпека такого підходу

очевидна. Враховуючи цю особливість неможна не зважати на зовнішньополітичні виклики, які ускладнюють забезпечення внутрішньополітичної безпеки.

Внутрішньополітична безпека передбачає стабільність конституційного ладу, інститутів державної влади, забезпечення громадянського миру і національної злагоди, територіальної цілісності, єдності правового простору, правопорядку, нейтралізацію причин і умов, що сприяють виникненню політичної безпеки.

Зовнішньополітична безпека полягає в забезпеченні суверенітету країни, зміцнення її позицій як суверенної держави - одного з впливових центрів сучасного багатопольярного світу, у розвитку взаємовигідних відносин з усіма країнами і інтеграційними об'єднаннями.

Першоосною, що обумовлює політичну безпеку як систему певних заходів, органів, функцій держави і суспільства, є зростаюча потреба захищати політичні інтереси країни, народу, суспільства, громадян. Нині ці інтереси полягають в затвердженні таких політичних відносин, форм влади, механізмів державного управління, способів діяльності, у висуненні у владу таких політичних лідерів і сил, які забезпечили б найбільш ефективно вирішення проблем подолання кризи, подальшого стійкого розвитку країни, підвищення матеріального і духовного рівня життя народу, консолідували і активізували б його у творчих справах, служили розширенню свободи і підйому творчої ініціативи громадян, піднімали міжнародний авторитет держави.

На думку сучасних політологів, політична безпека є сукупністю заходів щодо виявлення, попередження та усунення тих факторів, які можуть завдати шкоди політичним інтересам країни, народу, суспільству, громадянам, обумовити політичний регрес і навіть політичну загибель держави, а також перетворити владу і політику з конструктивної в руйнівну силу. Тобто політична безпека це також і безпека влади і політики.

З вищесказаного видно, що базою (підставою) для визначення суті і цілей політичної безпеки виступають політичні інтереси країни. Це визначення не тільки істотно розширює спектр об'єктів політичної безпеки, включаючи всі життєво важливі інститути, відносини і процеси політичної сфери життя суспільства, але і підкреслює пріоритетну необхідність захисту політичної безпеки таких суб'єктів, як народ, громадянське суспільство, громадяни. Причому, передбачається захист не тільки законної влади, але і політичної опозиції, як своєрідного “запобіжника ” від застою, “стимулятора енергії ” творчості, необхідного для держави і суспільства.

3. Транснаціональний тероризм як глобальна загроза. Глобалізація організованого насилля

Тероризм - це особливе явище суспільного життя, яке виступає сьогодні і як проблема внутрішньодержавних відносин, і як проблема світової політики, що становить загрозу глобального рівня.

Про масштабність і негативні прояви тероризму в житті суспільства говорить кількість скоєних за останні роки терористичних актів, а також кількість загиблих при цьому людей.

Хоча проблемі тероризму присвячена значна кількість літератури, на сьогоднішній день відсутнє єдине загальноприйняте правове трактування поняття тероризму як соціально-політичного явища суспільного життя. Дослідники відносять його до найбільш неоднозначних і багатопланових, відзначаючи великі труднощі, пов'язані з виробленням його адекватного теоретичного визначення, що пояснюється складністю феномена тероризму, його багатоаспектністю та історичної мінливістю. Деякі вчені трактують тероризм досить широко - як загрозу насильства, індивідуальні акти насильства або компанії насильства, а також міжнародні злочини, скоєні за допомогою насильства і залякування. Широке розуміння цього суспільно небезпечного явища дає закон України "Про боротьбу з тероризмом", в якому зазначено, що тероризм - суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Тероризм має надзвичайно складну структуру, його різні форми переплітаються і часто поєднуються між собою. Розглядаючи в якості критерію цілі, мотиви, ідеологічну платформу насильницьких проявів у різних сферах суспільного життя у вітчизняній і зарубіжній літературі виділяються такі його різновиди, як державний тероризм (що спирається на міць державних інститутів і репресій, характерний, як правило, для країн з авторитарним режимом правління), міжнародний тероризм (що торкається міжнародних відносин, здійснюється на території декількох держав). Крім того, як різновиди тероризму виділяють політичний екстремізм (незаконна діяльність політичних партій і рухів, посадових осіб і громадян, спрямована на насильницьку зміну існуючого державного ладу і розпалювання національної і соціальної ворожнечі), економічний екстремізм (спрямований на усунення конкуренції у підприємницькій діяльності шляхом кримінальних насильницьких дій злочинних груп, тиску, залякування, бандитських нападів на конкурентів), екстремізм в області культури (орієнтований на ізоляціонізм, відкидання досягнень інших культур, проявляється в пропаганді насильства, жорстокості, знищенні історичних пам'яток, які є національним надбанням і інших крайніх діях, які негативно позначаються на процесі виховання, освіти, рівень культури громадян), екстремізм в області екологічних відносин (виступає проти державної природоохоронної політики, науково-технічного прогресу взагалі, вважаючи, що ліквідація несприятливих в екологічному відношенні виробництв - єдино можливий шлях покращення якості довкілля). Виділяють також такі види тероризму, як організаційно-груповий, пов'язаний з діяльністю політичних утворень,

екстремістських груп або спільнот та індивідуальний екстремізм, змістом якого є дії екстремістів-одинаків.

Треба зазначити, що на думку багатьох дослідників, екстремізм та тероризм є тотожними поняттями, однак на відміну від екстремізму (прихильності крайнім погляді і заходам (зазвичай в політиці), що виражається у застосуванні сили, агресії, бандитизмі, розпалюванні ворожнечі), тероризм є один з варіантів тактики політичної боротьби, пов'язаний із застосуванням насильства. Суть тероризму - насильство з метою залякування.

Дослідники відзначають деякі особливості, притаманні сучасному тероризму. **По-перше**, тероризму часто характерний високий рівень організації та управління. Терористична діяльність може вестися професійно підготовленими і вміло скерованими збройними формуваннями, пов'язаними з правлячими елітами, спецслужбами, військовими структурами різних держав. Підтримку їм (нерідко в різних прихованих формах) надають корпорації, деякі політичні сили і злочинні угруповання. **По-друге**, з явищем тероризму пов'язаний інституціоналізований комплекс феноменів з відповідними політичними, моральними і правовими нормами. Державні акти і міжнародні конвенції встановлюють досить повно і детально правове поле терористичної і антитерористичної діяльності. Цілком чітко визначені межі дозволеного і недозволеного, заходи покарання для терористів. **По-третє**, прояви тероризму шокуюче очевидні. Провідні терористичні організації здійснюють свої дії відкрито, інформація про терористичні акти поширюється з блискавичною швидкістю, політичні вимоги терористів зазвичай відомі та зрозумілі тим, кому вони адресовані. **По-четверте**, традиційний тероризм і пов'язані з ним феномени вивчаються не тільки службами, які мають справу з ним на практиці, але також і представниками наукової спільноти.

Зовсім інша ситуація з транснаціональним тероризмом. Інтернаціональний характер тероризму став відомий у 1970-х роках, коли з'явився термін «міжнародний тероризм», чіткого і загальноприйнятого визначення якого, однак, не існувало. За змістом міжнародних конвенцій та інших документів, до даного явища відносили акти терористичної діяльності, які переслідують цілі зміни і підриву суспільно-політичного ладу держав, дезорганізації збройних сил та апарату управління, порушення безпеки держав, зниження рівня взаємної довіри між різними країнами. Передбачалося, що міжнародний терористичний акт відбувається в декількох державах, а злочинець і / або його жертва знаходиться поза межами території вчинення злочину.

У сучасній літературі відзначені такі ознаки міжнародного тероризму, як наявність у нього особливої ідеології, що відрізняє його від інших злочинів кримінального характеру; висока частота використання залякування як методу політичної боротьби; застосування його проти цивільного населення різних країн. При цьому самі ознаки тероризму, які зазначаються у багатьох офіційних документах і публікаціях, як правило, мають на увазі

«міжнародний тероризм», або «транснаціональний» - тероризм, що направлений будь-якою однією державою проти інших або іншої.

Сьогодні очевидно, що «транснаціональний тероризм» початку XXI ст. відрізняється від численних прецедентів у минулому за деякими досить істотним новими параметрами. Це насамперед інші мотивації його натхненників і виконавців. Якщо раніше міжнародні терористи керувалися в основному національними, ідеологічними або політичними міркуваннями, то тепер терористичні акти частіше набувають характеру актів релігійного фанатизму, головним осередком якого не випадково стали мусульманські країни Близького і Середнього Сходу. Розчарувавшись після звільнення від колонізаторів у революційному націоналізмі з соціалістичною забарвленням, який виявився нездатним забезпечити модернізацію і процвітання, частина населення цих країн опинилася сприйнятливою до ідей повернення до витоків «чистого» ісламу, що не копіює Захід, а відкидає його цивілізацію заради власних цінностей. З кінця 60-х рр. XX ст. ця боротьба прийняла яскраво виражений терористичний характер - викрадення і підриву літаків, вибухів у людних місцях тощо. На рубежі XX й XXI ст. терористична діяльність ісламських фундаменталістів набула нових форм, що помітно відрізнялися від «класичного» тероризму у минулому. Серед них - взяття заручників, масові вбивства мирного населення з допомогою вибухівки, використання терористів-смертників, зокрема жінок тощо. Головною метою цих демонстративних акцій є провокування паніки і дестабілізації політичних супротивників в ім'я досягнення не тільки конкретних політичних цілей, але і заміна прозахідних режимів на Близькому Сході ісламістськими заради відновлення середньовічного мусульманського халіфату в регіональному, якщо не світовому масштабі.

На думку відомого американського політолога, автора популярної «теорії війн цивілізацій», С. Хантінгтона, найбільшу загрозу усталеному світовому порядку несе саме «ісламська цивілізація» в союзі з конфуціанською. У найближчій перспективі основні локальні конфлікти передбачаються автором теорії на Близькому Сході, де експансія провідних держав сприймається дуже болісно. Китай же, як потужна економічна, політична і військова держава претендує на набагато більшу роль у світі, ніж йому визначено. С. Хантінгтон відзначає, що «цивілізаційні конфлікти» прийшли на зміну ідеологічного протистояння двох наддержав - СРСР і США, поділившись світ на дві частини. В ідеологічних конфліктах конфронтація носила інтелектуальний характер, боротьбу великих ідей. Марксизм зародився на Заході і носив відкритий системно-науковий характер, зрозумілий західному типу свідомості. У конфліктах ж цивілізацій, пише автор, протистояння перейде в зовсім іншу площину, більш непередбачену і затяжну, бо культурні і релігійні відмінності глибше ідеологічних і економічних. На думку Хантінгтона, «сучасна глобальна політика - це століття мусульманських воєн. Мусульмани борються один проти одного, а також проти немусульман набагато частіше, ніж народи, що належать до інших цивілізацій. Війни мусульман прийшли на зміну холодній

війні, яка до цього була основною формою міжнародного конфлікту. До них відносяться терористичні, партизанські, громадянські війни і міждержавні конфлікти. Цивілізаційний підхід в науці, спадкоємцем якого з'явився Хантінгтон, заперечує ідею єдиної земної цивілізації. Між тим, навіть у західній (ліберальній) політичній теорії, як і в радянській (марксистській), існувала ідея єдиної цивілізації людства, яка в майбутньому вела все людство до об'єднання (універсальної цивілізація, комунізм). Однак, настання ери універсальної цивілізації Хантінгтон відклав на невизначений термін, вважаючи, що приклади насильства мусульман можуть перерости в глобальне зіткнення цивілізацій між Ісламом і Заходом, а також між Ісламом і Іншими. Можливо, однак, цього не станеться і, що більш імовірно, спалахи насильства за участю мусульман залишаться хаотичними, частими і різними за формою.

Небезпека сучасного міжнародного тероризму полягає в тому, що він органічно вписується в процеси глобалізації світової економіки і політики. Наявність всесвітньої інформаційної мережі, колосальні обсяги міжнародних фінансових і людських потоків дають терористам можливість з одного боку, використовувати їх для зв'язку, перекидання кадрів, зброї, фінансування бойових операцій, а з іншого - блокувати ці канали за допомогою точкових терактів, що паралізують можливості відповідних дій. У таких умовах боротьба проти міжнародного тероризму тільки в рамках національних держав може дати лише половині результати. Вона вимагає широкого співробітництва в рамках різних міжнародних організацій - як тих, що існували раніше, так і створених спеціально антитерористичних центрів. Тим не менш лише адміністративних, поліцейських і військових методів боротьби з тероризмом явно недостатньо. Нині ситуація змінилася якісно. Хоча перелічені види правопорушень, як і раніше мають місце, центр тяжіння міжнародної організованої злочинності перемістився в сферу економіки, де вона придбала на тлі процесів глобалізації безпрецедентний розмах. Фальсифікація звітів найбільших компаній, розкрадання кредитів міжнародних фінансових організацій, корупція чиновників найвищого рангу при розміщенні іноземних замовлень, використання ними в корисливих цілях службової таємниці, відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом, відхід від податків у фіктивні банки, які знаходяться в офшорах - ось далеко не повний перелік економічних злочинів, які виходять далеко за національні кордони. Ще однією новою формою транснаціонального тероризму є - незаконне проникнення хакерами через Інтернет в банки компаній і приватних осіб в цілях отримання і перепродажу конфіденційної інформації, шантажу і вимагання загрозою введення вірусів, нарешті, просто грабiж чужих банківських рахунків. Колосальні масштаби отримало порушення права інтелектуальної власності шляхом піратського виробництва ліцензованої аудіо, кіно і телепродукції. Масштабів глобальної загрози набуває незаконний обiг наркотиків.

Боротьба проти організованої злочинності, як і проти тероризму, все ширше ведеться в міжнародному масштабі через спеціалізовані структури - Інтерпол зі штаб-квартирою в Ліоні (Франція), Європол в рамках ЄС.

Таким чином, тероризм в усіх його формах і проявах і за своїми масштабами і інтенсивності, за своєю нелюдськістю і жорстокістю відноситься до числа найнебезпечніших злочинів проти громадської безпеки та громадського порядку. Тероризм перетворився в одну з найгостріших і злободенних проблем глобальної значущості, а прогнози вчених і практиків щодо подальшого розвитку терористичної діяльності здаються не дуже втішними.

Транснаціональний тероризм перетворився в одну з найбільш небезпечних за масштабами, непередбачуваності і наслідків суспільно-політичних проблем, з якими зіткнулося людство. Рішення цих проблем, при всій їх складності, можливо в більш-менш віддаленому майбутньому, але при одному обов'язкової умови - спільні дії всіх країн.

4. Ескалація військової конфронтації в умовах глобалізації

З початком ядерної епохи пов'язують постійну загрозу того, що **військова конфронтація** наддержав може призвести до знищення планети. Не багато знайдеться інших сфер, де глобалізація поширилася б настільки широко і катастрофічно, охопивши практично всю земну кулю. Починаючи з ранніх цивілізацій, і аж до теперішнього часу військова сила грала головну роль в процесі глобалізації людських відносин. Дійсно, ніяка оцінка глобалізації не буде переконливою, якщо вона не прийме до уваги надзвичайне насильство і ті страждання, якими супроводжувалося формування сучасної міждержавної системи.

Саме тому дослідниками приділяється велика увага історичній ролі військової сили як головного інструменту, завдяки якому соціальні відносини людей набули глобального характеру. Протягом останніх ста років глобалізація у воєнній сфері проявлялася, крім всього іншого, в геополітичному суперництві і імперіалізмі великих держав (починаючи з боротьби за Африку приблизно в 90-е роки. XIX ст. і закінчуючи холодною війною), в еволюції міжнародних систем договорів і структур міжнародної безпеки (від Європейської згоди до Організації північноатлантичного договору), у виникненні всесвітньої торгівлі зброєю, поряд з розповсюдженням по всьому світу воєнних технологій і інституціалізації глобальних правових систем з питань війни і безпеки. В результаті сьогодні всі країни в тій чи іншій мірі вплетені в світову військову систему. Ця система досить неоднорідна, оскільки в ній є країни, що володіють надпотужною зброєю, є середньорозвинуті у військовому відношенні країни, а також є країни, що розвиваються. В той же час на формування цієї системи впливає незалежна динаміка озброєнь.

Виділяють три аспекти воєнної глобалізації, кожен з яких відображає одну зі сторін процесу військової глобалізації:

- охоплення військової системою всього світу (протистояння і конфлікт великих держав);
- глобальну динаміку озброєнь (система військового виробництва і торгівля зброєю);
- розширення геополітичного втручання в оборону і військові відносини держав, наприклад, угода про контроль над озброєнням.

З розвитком суспільства змінюється місце воєн в історії культури ХХ ст. входить в історію цивілізації як вік появи світових воєн. В цілому аналіз історії після Другої світової війни показує, що війни не стали надбанням історії, хоча вперше у людства з'явилися форми ведення війни, здатні знищити все людство (атомна зброя, зокрема). Регіональні війни стали звичними. Тому інший аспект проблеми, суть якого в тому, що характер воєн, експансії, анексії, перегляду сфер впливу змінюється зі зміною топології світу, її інформаційної та технологічної структури. Змінюється специфіка воєн, сенс того, що називається війною. Однак якщо війну пов'язувати із застосуванням військової сили, то питання про зв'язок глобалізації і можливості військових дій поки залишається відкритим. Р.-П. Мартін і Х. Шуманн вважають, що «глобалізація не обов'язково веде до воєнних зіткнень, але такий варіант розвитку подій можливий, якщо вивільнені сили транснаціональної економіки не будуть поставлені під контроль».

Іншої позиції з даного питання дотримується американський професор В. Ростоу. Він інтерпретує початок глобалізації як спробу запобігання третій світовій війні. В.Ростоу вважає, що сьогодні світ знаходиться на початку свідомої спроби переконати людство, що спільними зусиллями можливо створити основи міцного миру, свободи і цивілізованого рівня добробуту. Така постановка питання має ряд підстав. По-перше, світова війна, як показує досвід минулих воєн, залучає значні людські ресурси в свою орбіту і з розвитком технології забирає все більше життів. У другій світовій війні, як відомо, загинуло набагато більше людей, ніж у першій. По-друге, під час світових воєн гинуть не тільки люди, але наноситься величезна шкода екології, природі, що має принципове значення в сучасних умовах. По-третє, є небезпека того, що якщо людство допустить третю світову війну, то вона ймовірно буде ядерною. Між тим ядерна світова війна може бути кінцем людського роду. І, нарешті, точка зору Ростоу заснована на досвіді локальних війн, типу «Буря в пустелі», або на припущенні про військово-стратегічне домінування західних країн, що дозволить їм диктувати решті частини людства свої умови світоустрою. Однак, більшість дослідників воєнної глобалізації вважають, що ситуація домінування однієї або декількох країн у світі тимчасова і немає підстав вважати, що через кілька десятиліть ситуація не зміниться. Вони припускають, що рано чи пізно посилиться диктат однієї або декількох країн всьому людству, що викличе відповідну реакцію, яка змусить «індустріальну людину», що живе сьогодні егоїстичними економічними інтересами і боротьбою за політичний і геостратегічний вплив, замислитися над глибинними соціальними і екзистенційними проблемами

системно-глобальної кризи. Принаймні такий сценарій не слід повністю виключати, оскільки сучасний глобалізований світ складний і нелінійний і тому не цілком передбачуваний.

Створення ядерної зброї показало суперечливість будь-якого досягнення людини, яке, з одного боку, може допомогти людині захистити себе і свої цінності, а з іншого - знищити все живе на планеті. У цьому - суперечливий характер сили ядерної зброї, оскільки до створення ядерної зброї війна мала свій сенс, її можна було раціонально пояснити економічними та іншими мотивами. Тепер же, коли з допомогою ядерної зброї можна знищити не тільки супротивника, але і все живе на планеті і з допомогою загальної ядерної війни неможливо отримати економічну, політичну або технологічну вигоду, величезні витрати на її виробництво, зберігання та вдосконалення втрачають сенс. Ось чому, осмислюючи еволюцію озброєння людини, можна зробити висновок, що країни, які виробляють ядерну зброю, виробляють її не тільки проти інших країн, але в кінцевому підсумку і проти самих себе. І чим більше проводиться зброї здатної знищити все живе на планеті, тим небезпечніше стає в світі.

Характерно, що поступово змінюється психологічне ставлення до війни, до виробництва зброї. Людство психологічно адаптувалось до можливості застосування ядерної бомби. Як це ні дивно, ні Хіросіма і Нагасакі, ні Чорнобиль не зупинили процес вдосконалення ядерного та йому подібних видів озброєння. Тому, слід, пам'ятати, що сучасна епоха радикально відрізняється від минулих епох. Сьогоднішній світ - складна, відкрита система, пронизана екологічними, технологічними, інформаційними, економічними та іншими численними принципово значущими зв'язками, руйнування яких згубно для майбутнього сучасної цивілізації.

Відтепер ставлення до війни повинне радикально змінитися, оскільки з часом у зв'язку з розповсюдженням і удосконаленням ядерної зброї, війна може стати кінцем людини і людства.

Багато дослідників, аналізуючи динаміку світових процесів, говорять про руйнування природного середовища, її деградації. Насправді на початку XXI ст. людство має справи не тільки і не стільки з деградацією Природи, скільки з деградацією Людини і глобальні проблеми - екологічна, енергетична тощо є наслідком «антропологічної катастрофи». Системна криза, в умовах якої розгорнулася «прискорена глобалізація», являє собою принципово важливу точку відліку і від людини залежить, як вона використовує можливості, що відкриваються перед нею.

Від того, що людина обере сьогодні по відношенню до сформованої ситуації залежить чи буде у людини майбутнє і яким воно буде. Від цього вибору залежить майбутнє всієї цивілізації. В даний час ядерна зброя в переважній більшості країн світу знаходиться під забороною, в п'яти вона тимчасово легалізована, ще в трьох офіційно не заборонена, а в двох ситуація з нею абсолютно не зрозуміла, принаймні поки що. Для того щоб дійсно позбавити світ від загрози глобальної війни із застосуванням зброї масового

знищення і, перш за все, ядерної, всі, від кого це залежить - як уряди, так і окремі особи, - повинні неухильно дотримуватися законів, домовленостей, правил і процедур, які ведуть до обмеження, а в перспективі до знищення такої зброї.

Питання для самоконтролю:

Що міститься в понятті «загроза»?

«Поствересневий» (11.09.01) синдром і початок нового етапу глобального світу.

Чим є міжнародний тероризм як соціально-політичне явище?

Якими є дипломатичні зусилля світової спільноти щодо заборони хімічного, бактеріологічного та інших видів зброї масового знищення?

Охарактеризуйте техногенні катастрофи як прояви глобальних загроз.